

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

- Jakov Skok: *Pjesme* / 3
Matija Perković: *Pjesme* / 7
Zrinko Šimunić: *Pjesme* / 13
Tamara Bakran: *Poezija* / 19
Ivica Ušljebrika: *Poezija* / 24
Josipa Marenić: *Poezija* / 29
Lucija Kozina: *Naranča* / 34
Riva Zmajoki: *Podvodna kupola* / 39
Marko Gregur: *Kuća* / 45
Krešimir Brlobuš: *Privid ogledala* / 55

IN MEMORIAM

- Božidar Petrač: *In memoriam Vesni Krmpotić* / 69
Vesna Krmpotić: *Pjesme* / 71
Livija Reškovac: *In memoriam Robertu Rokliceru* / 74
Robert Roklicer: *Pjesme* / 76

TEMA DVOBROJA

- Dean Slavić: *Ljubavi na Modruši* / 79

NOVI PRIJEVODI

- Grgur iz Nareka: *Govoreći s Bogom iz dubina srca: Knjiga molitve*; s englesko-
ga preveo Mate Maras / 108

KRITIKA

- Tomislav Maretić: *Japanski haiku i jisei (Japanski haiku i jisei, Mladen Marchiedo, Biblioteka Antologije, Knjiga 3, Studio moderna d. o. o. i Nikola Đuretić, Zagreb, 2018)* / 127
- Šeherezada Džafić: *Jedanaesta zapovijed postmodernizma (Andrijana Kos-lajtman, Poetika oblika – suvremene konceptualne i hipertekstualne proze, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.)* / 132
- Ivica Matičević: *Istorija i historija (Hrvoje Hitrec, Špilberk, Školska knjiga, Zagreb, 2017.)* / 134
- Nevenka Nekić: *Okrutna samoća u apstrakciji (Dragica Vranjić-Golub, Riječ za Riječ, Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2018.)* / 136
- Stijepo Mijović Kočan: *Okejanje i historijske činjenice (kao moguća podloga piscima školskih učbenika naše novije povijesti) (Ludwig Bauer, Šoferi, Fraktura, Zagreb, 2017.)* / 148
- Vladimir Lončarević: *Mate Meštrović, Kroz plamen čišćenja. Pjesme i lirska proza (Ogranak Matice hrvatske u Trogiru, 2017.)* / 142
- Božidar Petrač: *Izabrane pjesme Franje Džakule (Franjo Džakula, San o zelenom oku. Izabrane pjesme. Matica hrvatska, Zagreb, 2018.)* / 145
- Biserka Goleš Glasnović: *Teatar u teatru i teatar izvan teatra (Andrija Tunjić, Pogled iza maske, Matica hrvatska Sisak, MMXVII.)* / 147
- Livija Reškovac: *Kulturološki ogledi o četirima gradovima (Viktor Žmegač, Četiri europska grada, Matica hrvatska, Zagreb, 2017.)* / 153
- Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK* / 156

Jakov Skok

Pjesme

PODVIZI NA BRAZGOTINAMA

Revolucije su za listače prošlosti, i to
samo faktografski
Akteri velikodušno zamrli s posljednjim
krilima,
pokupili svežnjeve, čak i mrvice s
tapisona, ljubi ih sunce i ne časi
časa
Nadomješta vrele duše novim pokoljenjima
Netko s paketa uzeo i progutao cedulju
„Roba s greškom“
Lijep vjetar u leđa, očinska blagost,
slažu se ovi iz Komisije
Još se, doduše, nisu složili oko imena junaka
Ha, i oni su ljudi
A bistri vitezi i henrici hrabri također
su za listače prošlosti
Djeca amelioracije zaslužuju bolje
Bitke i uspjesi preseljeni s dosadašnjih
pustopolja na prava mjesta,
žuđene
klisure i brazgotine
(nikakve kraste, već žive vrhove) da
podvizi mogu odzvanjati i
da legende mogu prokolati
prije nego isto završe u
zapećku nekog
četverookog
listača

MEĐU BESPUCIMA

Slavku Mihaliću za devedeseti

Već čitav tjedan u uglovima ozona hvata se
hrskava sklonost
Iz knjiga knjiški zatravljeni smjelost, s pučine tek
bespuća, izlaze kao mora teška od
stihovanja
Izlaze mahnito i njegovano s prvim lastama i
izlazak smjesta zakuje putove
Otkad uzora polovicu jednog besanog stoljeća, i
žbiri snuju
Monsun i život jetkih proljeća i okrajci riječi svih ti
antiteza iziđu iz korica u pustopoljinu
I sred bespuća stanu krčiti i kolčiti i najzad
žeti kao zvijezde
Sred bespuća iznikli i ne prestali se otada zlatiti,
s uzdrmane krčevine zapisi za
vjekove

OSINJAK

Čekinje mostova sad bi trebale odustati od
ljutnje. Nasitit će se svega ovako i onako.
Tuda svaki petak prolazi jedno ružno hranilište.
Mjesto napustila i najneodlučnija vremena (strpala
glave u zavežljaje i u bijeli svijet)
odavno. Ostao tek usud.
Ostali biljezi, okrajci, samo jedno carstvo. Odozgo
trulež – prije mostarina – odozdo pravi
košmar. Nešto se lijepo, nešto čujno, zvijezdom pomalja.
U zaklonu vijeća jedan lijepi žuti hihot,
sveudilj se mazeći: zaglušujuća ljubav. U
prolazu sjeverac nije dobio kruha.
Neka skitnica zbog smjelosti ostala bez
prsta, među ticalima odobravanje. Razdragani
samež obljubio se u ogledalu.

TUŠ

Posljednje uze puštaju krivulju da
pada i
škropi tamo neki neobilježeni zid
Dočeka je najzad i on sretan završetak nakon
svega da ga obraduju
odjeci davnih satova likovnog i onog
đaštva
Krivulja izlazi iz memorije tek jednog od
proustova
Hvata se za rublje na štrikovima i prošara
budnost na umoru i zahvalnost
Išara ramenima nešto punih trešanja u
košari i nju i ruke u klicanju i
ode
Naposljedku podari svodovima na ušću
trag a zadrži netrag i vrati se unutra kao
uznik
Povratak ispraćen zakašnjelim pozivnicama na
pireve i muklim topovima
Negdje među tanadi u orbitu ispaljena i
ljubavna idila
Posljednjim uzama priuštена tek tuga jednog tuša

SIDITE

Ne ulazite unutra, nekom će pozliti,
nije red
Sidite sa stubišta prije nego snjegovi
zametuju i prije nego
smjelost iskesi vučje čvalje na stubama
Ne bojte se povlačenja, samo sebe
Kretnje su određene i ukucane u temelje
Ne grizu, samo ako im se tako zapovijeda
A ne zapovijeda se, je li tako
Sidite lijepo s medvjede grbe, zimski je san
za djecu
Blago njima što ne čuju puhanje novih vjetrova

PRILJEVI

Tri greške sjede u naslonjačima.
Iz prve procurila tiha pjesma, napravila
lokvu na
podu, u udubini parketa. Drugoj
ispala neka kletva, zavukla se u onu
lokvu.
Treća zaustila kad joj kliznu primjedba
preko ustiju i pljus dolje.
Iz lokve provirila glava.

UGRUŠAK

Negdje oko dvanaest ventilatori počnu hroptati,
bolesnici zanovijetati
Kamo sreće da je obrnuto, sanjare na kardiologiji
Sad će jedanaestica, uvjerava tabla
Užarenost što ju revno razmahuju golubovi
štipa za čela i šije
Užarenost je po programu tu, provjerava
prosjak, još da prođe baka sa zelenim kolicima i
tramvaj i pola dana obavljeno
Djevojke posute ljetom, provjereno
Smetlar i opušci, tu
Baka s kolicima, evo je
Još jedanaestica i krv može uredno prokolati
popodnevnim žilama
I iziđe stranac iz knjižare i
upregne konja i
klikne u sunce neplanski i
ubiše ga kao zeca puške propisnih građana

Matija Perković

Pjesme

VLADAR NAD ELEMENTIMA

Vuče, imenujem te vukom.
Vodo, imenujem te vodom.
Bukvo, imenujem te bukvom.
Bože, imenujem te Bogom.

Krstim vas imenima svojim i krstim vas nazivljem svojim.
Silujem vas predodžbama svojim i silujem vas shvaćanjima svojim.
Sramotim se u nemoći svojoj i zazivam vas u samoći svojoj.

Ja zazivam: „Vuče!“, ali na to nitko se ne odaziva,
jer tako je malo u tom zazivu od životinje koja u čoporu progoni divlju svinju,
možda njena dlaka i njezini ocnjaci, ne mnogo više od toga.
Ta se životinja u mojemu zazivu ne prepoznaje, pa kako da mu se odazove?

Ja zazivam: „Bože!“ i molim ga ponekad, ponekad i proklinjem,
ali nitko se ne odaziva niti vrijeđa, u mome zazivu nitko se ne prepoznaje.
To je razlog nebeske šutnje.

Njihovim imenovanjem ja bića ne počovječujem,
ja imenujem svoje predodžbe o svijetu s one strane moje kože
i nastojim sebe ovjekovječiti kao da su vjekovi u mojoj vlasti.
Imenujući bića nastojim njima ovladati i izdvajam se iz svijeta,
raščlanjujući ga razbijam svoje i njegovo jedinstvo.

Ne živim više samo u svijetu, već i u njegovim slikama u svojoj glavi.

Naučivši ga jeziku, imenima bića, dijete smo pridružili ljudima, ali izdvojili
iz svijeta.

Ono više ne zna misliti bez jezika. Misao i riječ, to dvoje u njega je sada nerazdvojivo.

Imena su sažetci predodžbi,
a predodžbe su sažetci slutnji,
tek približne procjene onoga što jest.
Sve je to vrlo daleko od istine.
I zato bih danas, eto, onako, baš iz inata
iz inata prema Bogu kao sveprožimajućoj životodarnoj sili
mogao reći da je Bog nebeski starješina s bradom.
I zar bih tada bio mnogo dalje od istine,
nego da kažem da je Bog univerzalna kozmička energija?

A kada bi taj što ga nazivam vukom iz mojih usta čuo svoje pravo ime,
ta bi divlja zvijer krotko položila svoju glavu na moje bedro.

I kada bih to tvrdo, to postojano, to što nazivam stijenom
nazvao pravim imenom, to bi se podalo mojim rukama
i mogao bih od tvrdoga učiniti meko i podatno
i od toga oblikovati čudesa bez dlijeta i čekića.
I kada bih to hladno, to tekuće i blistavo što nazivam potokom
nazvao pravim imenom, to bi u mah prestalo teći,
uspravilo bi se, ovilo oko mojega tijela i uplelo u moju kosu.

Samo je jedan u kojemu su predodžbe jednake svijetu na kojega se odnose,
jer svijet upravo i jest samo po Njemu i po onome kako ga On imenuje.
To je prvorazredno imenovanje, to je stvaranje pro-
fanoga po svetome putem predodžbe.

I samo taj bićima znade prava imena, jer je On taj koji ih je bićima i
nadjenuo.

I zato On od svoje riječi može začeti svemir i što god drugo što se u
Njegovu umu oblikuje,
a Njegova je sveta volja da to naposljetku doista ili bude ili ne bude, ili
postane ili ne postane.

I zato On od praha može oblikovati čovjeka i što god Mu se sviđa i što Mu
je milo.

Samo On bićima znade prava imena, a kao i Njegovo ona su čovjeku tajna.

Istinita imena čovjek ne može nadjenući, on ih mora otkriti.

Otkrićem tajnog imena čovjek stječe dioništvo u imenovanome.

To je drugorazredno imenovanje, to je poimanje već oblikovanoga,
to otkriće prave biti imenovanog bića, vladi trave ili samoga sebe.

Ali koji je među ljudima dosegnuo makar i to drugorazredno imenovanje?

Vladar nad elementima njegovo je ime. Čuda su njegov znak, a Znanje
ostavština.

No imenovanje koje god mu kvalitete bilo dostupno, čovjek ne može bez njega.
Zato bivajući čovjekom radim male korake, to je ono što mogu činiti, to je ono što činim:
predodžbo moja o četveronožnoj zvijeri snažnih koljača imenujem te vukom.
Drhtava predodžbo moja o samome sebi imenujem te čovjekom.
Nesigurna predodžbo moja o neizrecivom imenujem te Bogom.

KRAVA SA SUNCEM MEĐU ROGOVIMA

Sjedim na brežuljku s kojega se vidi daleko, čitav kraj.
Horizont se počinje nazirati, nijemo se proteže i budi,
a iz njega kao šafran iz snijega izbija bakreni pupoljak.
Promatram ptice kako ponad mene lete.

Orla kako jedri tražeći sitne glodavce i malene ptice,
kosa kako prhuta skupljajući travke da svije gnijezdo.
Glasni cvrkut grmlja naviješta skoro svanuće.
Bakreni se pupoljak polako otvara i pokazuje svijetu.

Promatram krdo goveda na pašnjaku,
bikove kako bodu i udaraju vukove,
krave kako repom tjeraju rojeve muha i
telad što se nespreno klatari i poskakuje.

Kad ono, gle! uzdižući se i dalje, oblikujući dan,
sunčev disk upleo se u rogove šarene junice!
Zar samo ja svjedočim ovom čudu?
Zar nitko ne vidi ovo rogato Sunce?

Pogledam ljude kako žive, muškarce kako se ubijaju,
okrutni i samoživi, žene kako peru rublje, peku kruh,
uplašenu djecu koja promatraju očeve i glasno plaču.
Što svi oni mare za kravu sa Suncem među rogovima?

Uznemirena od buke muškaračke bitke i od vukova,
junica se svom silom i velikom brzinom zaleti među njih,

oprži ih žarkim Suncem i probode ih oštrim rogovima.
A zatim, preneražena i bijesna, jurne na zaraćene ljude.

Počne ih tjerati i progoniti kao što je progonila i vukove.
No oni se saberu, ujedine se i sasijeku ju svojim sječivima,
a zatim se opet nemilosrdno okome jedni na druge,
kao da su jedni rođeni kao bikovi, a drugi kao vukovi.

Umirući, junica uz trzaj snažno podigne glavu,
svojim vrućim suzama široko popraska nebo,
i odbaci Sunce vrlo visoko, sve do zenita.
Lebdeći u praznini iznad svijeta žutio se cvijet.

Na suncu, u visokoj travi, na brežuljku iznad svijeta,
tugujem i čeznem, za krilima, za rogovima.
A zlatni cvijet svoje latice baca na sve pod sobom,
i na ptice koje lete, i goveda što pasu i krv što se lije.

A zatim, čitav kraj tone u sjenu i horizont se polako umiruje,
za njega tone brončani disk, ne rekavši ništa, kao suhi list.
Na crnom nebu blistaju suze krave sa Suncem među rogovima.
Oni što je zaklaše zovu ih zvijezde.

ORANGUTAN SA ZVIJEZDA

Orangutane, brate!
Lisico, sestro!
Sestro i brate s one strane ljudske kože.
Imam za tebe, Orangutane, pune šake mladog lišća,
imam za tebe, Lisice, komad svježeg mesa.

Što mogu zajedno raditi međuvrnsni prijatelji?
Mogu se, na primjer, tući, onako, u igri,
ali samo ako ne udaraš svom silinom, Orangutane,
polomio bi tako moje krhke kosti,
ali samo ako ne grizeš prejako, Lisice,
probila bi tako moju tanku kožu i moje mekano meso.
A mogu isto tako zajedno loviti kokoši, zečeve i divlje golubove,
a i miševe, voluharice i druge glodavce,
mogu i kopati duboko, u potrazi za krticama,
zar ne, Lijo, ljepotice, šumska samotnice,

ti mene možeš naučiti šuljati se, a ja tebe mogu naučiti postavljati zamke.
I mogu zajedno skupljati voće i koru drveta,
med i slatke plodove fikusa
i po njih se penjati na visoke grane,
zar ne, Orangutane, šumski stoiče,
ti mene možeš naučiti penjati se, a ja tebe mogu naučiti koristiti alate.
A možemo se i penjati samo radi radosti penjanja.
A možemo i trčati samo radi radosti trčanja.

Želim, Orangutane, mjerom svojih mišića izmjeriti tvoju snagu,
i mjerom svoga daha, Lisice, izmjeriti tvoju izdržljivost.
Želim naučiti vaše jezike, to lajanje, kevtanje, kreštanje, režanje, gundanje,
vaše znakove...
Želim se ugrijati uz vaše narančastocrveno krzno...

Sestro Zvijezdo,
Saturne, brate!
Sestro i brate s one strane Zemljine atmosfere.
Hoću reći: sestro sa zvijezde, brate sa Saturna.
I još dalje hoću reći:
sestro s nekog od nebeskih tijela koja noću vidim ponad sebe žučkastobijelim sjajem sjati, pa bila to doista zvijezda ili neki od asteroida i kometa što bešumno šaraju noćnim nebom,
brate s nekog od planeta koji se možda osim oko neke zvijezde vrti i oko nekog većeg planeta pa ga, bez da puno pogriješim, mogu nazvati i mjesecom ili satelitom.
To, dakle, znači moj zaziv:
sestro Zvijezdo, Saturne, brate!

Vaš život, temelji li se na ugljiku,
ovisi li o vodi?
To su pitanja za kasnije.
Čemu opterećenost porijeklom života,
mnogo je važnije čime će on uroditi.
Dijete se rodilo, što me se tiče što je tome prethodilo,
sada me zanima kakvim će čovjekom postati.

Vi živite, dakle, Saturne i Zvijezdo,
i vaš se život svakako temelji na nečemu
i o nečemu ovisi,
ali što je to, to mene pretjerano ne zanima.
Ne zanima me srodnost ustrojstva, organska srodnost i srodnost strukture
koju grade elementi koji nas čine.

Mene zanima čemu teže vaše misli.
Mislite li na mene, razmišljate li o meni?

Želim, Saturne, da me zapanje prizori tvoje površine,
oluje koje bjesne kada si ljut,
mora koja ti se prelijevaju u očima,
kiša koja lije kada si bijesan,
blaga toplina uz lagan povjetarac kada si snen.
Želim, Zvijezdo, da me zaslijepi tvoja svjetlost,
vječni požar tvoga lica,
oganj tvojih baklji koje bacaš kao Bizantinci grčku vatru.
Želim osjetiti vaše privlačne sile.

Plešimo zajedno.
Oh, ne govorite mi to, to da ne znate plesati.
Sva tijela u svemiru plešu,
a na njima plešemo i vi i ja,
i Orangutan i Lija.
Jednom ćemo se sresti, Saturne mili i mila Zvijezdo,
zahvaljujući onima koje zanima na čemu se vaši životi temelje i o čemu ovise,
onima koji ples nebeskih tijela objašnjavaju gravitacijom.
Jednom ćemo se sresti, mi sanjari,
zahvaljujući drugima, jer mi smo dokoličari
(od nas nikada ništa),
a do tada: sanjajmo i sanjarimo,
jer jedino sanjajući – znamo.

Zrinko Šimunić

Pjesme

Pjesma

Kad sam joj ugledao
stopala
ispod kuhinjskog stola, rekoh:

Imaš lijepu sandale

Hvala, reče
zatečena i sretna

A njena je obuća
bila neprimjetna

Damski

Volio bih te vidjeti
kako pišaš – onako damski

Odvajaš se od skupine
planinara
i hitro penješ u toaletni grmić

Spuštaš hlače
čučneš
pa pustiš topli mlaz
na lisnati sag

Škropot
tople
kiše

A zatim ju meko obrišeš
ubrusom
s okusom metvice

Slika

Daj, zamisli
studenticu glazbe голу i bijelu, orošenu
potnu, guste
tamnosmeđe raspletene kose i oči njene
pune sjete – badem –
u kojima plovi stepa, sanjiva stepa

Daj, podsjeti se...
kako svira
kako grli violončelo zavodljivo zaobljeno
kao njeno bibavo tijelo

A ono joj miluje grudi
glatko ih ljubi politurom drhtavih snova
i treperavo
stiska kutijom glazbenih zvona

I ona ga privija
u krilu
pa se voli s njime s glazbalom muževnim, strasnim
a lijepim
kao žena

A nekad sam ju maštao
da ju volim dok vježba, dok gudi
leđima okrenuta
u mom cvijetu lotosa, na gudalu zanosa

Ljubim joj ključnu kost i cjelivam
vratni pršljen
dok njene dojke plešu, plivaju

i rastu
u preludiju mojih dlanova

Glisando prstiju

A prozor je širom otvoren
u kasno popodne
rano proljeće

Šljive
procvjetale šljive

Dok dišem joj vrat
i udišem kosu, valove kose
dok joj kovitlam
kovrče kraj ušne resice

A ona se uvija, otima
ugriže mami
i sve snažnije guda lom brazdi, plovi
na jarbolu
rasprskih boba, mjedeno
slatkih zvona...

Slap cjelova

Vižljao sam ju među nogama
rumenu i bosu

Slap cjelova

Jezik k'o sulica
a maza grlica

Mmm... A ona?

Osvili mi pijetla
halapljivo, vješto

Htjede da joj ježurim meko
plameno mlijeko

Ron, slatki ron

A zatim rekla: *Stani! Ne još
ne još!*

Hoću te straga

Okrenula mi leđa
i prosula osmijeh

Načeti nar

Eh, bilo je nečeg nestašnog
i smišnog
u njenoj raspukloj želji

Nudila se... kao voće

Crni trokut

Baš mi je bilo lijepo
kad sam joj ugledao
krajčikom prozora
crni trokut među nogama

Baš vintage

Moju malu
vrijednu susjedu, mršavicu

Čiji prozori mirišu
mirom
planinskog jutra

Čiji su kreveti
postelja vjetru

Čiji su ljubavnici
prolazni
kao nesanica
A i kad ju svi

dragani napuste

Ona će sjesti na rub kade
i u gustoj pjeni
timariti svoje noge u dugim, dugim...
potezima kista

Pogledom
poljubit ću joj stopala
i lizati prste

A u snohvatici
ispod kapka svog trećeg oka
mazit ću joj usmine
vlažne
i halapljive kao pjesma

Scherzo

Govorila mi je
da su joj usta pepeljara
dok sam ju ljubio

nakon što je popušila
Drinu bez filtera

al' meni su
usne njene bile

gorko
slatki
svemir

Mušica

Zagledao sam se u tvoj
kupaći kostim
u ono bijelo mjesto
uz sam rub gaćica

tamo
gdje prestaju noge i počinje milost
slatkih snova

Pitah se
koliko si ju obrijala

Jesi li, možda, dolje
sasvim naga
kao dama na slikama starih majstora

Goli anđeo
drži ti ogledalo

Ili si, ipak, ostavila
malko makije na Veneri

Bradati čuperak
ispod usne mušketira

Tamara Bakran

Poezija

SLAVUJ I RUŽA

sad znam da...

sama dolazim na isti trn
bosti svoje srce
iznova i iznova
poslije tako zanosno miriše
ruža noći
slatko zračeci moju samoću

moja rječitost
nije pjev
to bučna krv teče ispod trna,
vječno svježa
obrušava se iz noći
zaglušuje hući.

nikad svečanost pjeva.

hoću li idući put
odoljeti provaliji ruže
sjetiti se da to na njoj
nije rosa?

IGRA S LEPTIROM

zaigrala sam se
s jednim mislim leptirom
sav je od sunca
od bremenitog obećanja
slučene raskoši

lepet kliktaja
huji kroz moje odaje
punim se suncem,
rasvijetljena dupkom
od te igre

a onda... tek tako
prelako taj mislim leptir iščezne
posvema,
prelako...

vraćam svoje oči
nazad u duplje
sva sam raskrvavljena
od te igre

S MURASAKI NA KAVI

na jednoj terasi
pod niskom žarulja
baš kao da je svečanost neka
ogrnutu duše
u toplo plavetnilo noći
otvaram srce vjetru
i knjigu

čini mi se, nikada nisam bila
osim sada.

iz knjige mirišu pjesme
svježe od rose.

čarobna murasaki.

žamor ljudi,
blizu smo, stol do stola,
ne poznajemo se
ogrnuti jednako
nevidljivom dubinom svemira,
pijuckamo kavu na terasi.

lepet svilenih rukava
dvorskih plesača iz knjige
miješa se sa žamorom

OPET

pišem ti
rukava natopljenih rosom

u tinti moga pera skupila se sva moja duša
kapa s pera na papir
tako bučno kapa

moje je srce od vjetra i trava
nastanjeno kliktavim pticama
bilo ponuđeno

(jeka): bilo ponuđeno...
bilo ponuđeno...

i ponovno sam tu
u tužnoj odaji
u koju ulazi svjetlo mjeseca –
moga sunca

svjetlo prenosi na zidove
meko sanjivo gibanje
sjetnih sjena borova
što rastu tamni
pod prozorom

IVANJSKA NOĆ

primičem se vatri
mekim plesnim koracima
ne bojim te se vatro
uzmi mi poznato,
evo ti!
ruke mi gore
živo živo
poskakuju kose
poskakuju grudi
poskakuje bijela košulja
plešem u kolu
oko pasa me drži
smrtno je blizu
dragi

kako snažno iskri!
kako vraća ovo ponuđeno srce!
preskočit ću krijes!

zemlja miriše
od neba
uzimam zalet

JEDAN ZAPIS

niz stakla mog prozora
uokvirenog lišćem
zelenim gugutom
slijevaju se suze
vani je duboki pejzaž
već me duže vrijeme zove
a ja se nećkam pa nećkam

okrećem se
prema kući koja me ranila

eh kućo kućo

uzimam žarač

razgrćem vatru u peći
pomalja se tinjavo srce
iz pepela

prije pisanja
promatram svoje dlanove tako pune
odbijenog davanja

eh dlanovi dlanovi
ne budite tako tužni

U Zagrebu, 24. 5. 2018.

ne kajem se

Ivica Ušljebrka

Poezija

CVITINA ČIPKA

život je vješta čipkarica
od jedne niti stvara čudesne uzorke
i spaja ih u slike
ponekad igla probije opnu prsta
i mrlja uprlja ljepotu

kad je Cvita prvi put duboko udahnula
izlazeći iz krvi
nije zaplakala
te godine, na isti dan, rodilo se proljeće
možda otud njena opčinjenost šafranima
zadnjih godina, o rođendanu, bojila je kosu
njihovom bojom

sa zida ju je, iz okvira, ljubičastim pogledom
gledala
dvodimenzionalna filmska dama
a ona je od pokojnog oca
bez ovjere pravnik
baštinila
tek prozaične oči boje blata
i teret ludila
to nasljeđe zapisao je autoritet osobe
s presamićenim stetoskopom oko vrata

nosila je dugo tu ostavštinu
k'o neželjeno čedo u poodmakloj trudnoći

htjela se odreći i oca i nasljedstva
ali nije našla onog tko bi ovjerio dokument
svoj tamni biljeg bezuspješno je utapala
u čašama soka
razrijeđena varikinom
a onda se sjetila da će ga isprati samo ljubičasto more
na samrti dana

prije skoka, posljednji je put
duboko udahнула
i rasparala čipku na valovima

SUSJEDIN ZALJUBLJENI ČUK

svitanje je iznjedrilo staricu
meni *en face*
nije noćas oka sklopila
ja sam spavao k'o beba
(nisam spominjao nož)
kaže čuk je proćukao cijelu noć
jezom joj bride kosti
i slutnja kuca u grudima
(trebalo bi ubiti glasnika)
oblaci se namakli na čelo
i zastrli joj sunca u očima
kažem baš romantično
(da izmamim svjetlo)
on dozivlje svoju dragu
lijepom serenadom
kaže to je neka blesava ljubav
a ona jadnica nema sluha
kažem ljubav je lijepa i kada je gluha
produžim u jutro
noseći njena sunca na leđima

POSLIJE KIŠE

kroz prozor promalja razodjenuta noć
zriju riječi, slike i Mjesec

zvijezde se spustile nadohvat
i mirišu
berem ih k'o trešnje s prozora i slažem u košaru
trešnje-zvijezde-svilene-pahulje
još nekidan bile su Martovske ide
pogrešno najavili su obilne kiše
netko se sjetio priče što su je ukrali Utnapištimu
i njome plaši svjetinu
on je kupio besmrtnost
Enki je, bijesan, sunovratio Mjesec u lokvu na cesti
i sad se batrga na vjetru što podiže valove
sutra je Cvjetnica
potopit ću noćas zvijezde u plastični lavor
za koji dan Krista će izdati
opet
svaku godinu zaredom
s moga prozora
ne čuju se pijetli
srca vjernih iscijedit će sućut
iz krvi, suza i patnje
jecaji ispratit će njegov zadnji izdah dok
Marije lome ruke pod križem
– Petre, kukavico! –
ku-ku, ku-ku, ku-ku
mehanizam se redovito servisira
srećom, opet svanut će Nedjelja
Marija od Magdale dotrčat će
nasmijana

LJETO U ZALETU

kiša ne svraća u naš grad
tek vjetar nevidljiv i suh
svoju vidljivost ostavlja posredno
na zelenom srebru maslina

plešu ljetne haljine strankinja
glatka bedra čekaju prijevoz u parovima
suh je zrak
lažu četiri kišne gliste
dok plaze razvezane uz patike dječaka

na ugibalištu
zemlji koža ispucala, psorijazična
miriše lavanda
iznad glava pjeva podnevna zdravomarija
autobus za sobom dovozi oblak
prašina živcira nosnice i krcka pod zubima
u more uskaču mladost i ljeto

starica sjela u mršav palmin hlad
pulsira zebnja u srcu, u novčaniku
i misao samuje
nigdje nikog svoga nigdje nikog
nigdje

lepeze trepere na vjetru
zastava kao duga marama
država slavi praznik
– Je li Isidora patila ili je kratak bio kraj? –

nigdje nikog svog nigdje nikog
nigdje

JUTRO ĆE PORODITI PJESMU

kroz tegoban dan
vučem žrvanj za sobom
i znam
noć naleći će na me

jutros je orada disala u prazno
na bijelom kamenu peškarije
spremila je moj odraz u oko
i zijevnula vratom

zaspati zaspati zaspati
bez snova
bez da me mjehur pozove pred jutro
i za ruku povede hladnim pločicama
bez da me ogledalo pogleda
i uhvati misao
kako je mučna ova noć

kako je prazan ovaj svijet

preša pritiska masline
cijedi se cijedi se cijedi
zeleno zlato
u kamenicu teče djevica

jutro će, možda, poroditi
pjesmu

Josipa Marenić

Poezija

PILOTU U KOLICIMA

Učinio si za mene mnogo više
od nekog muškarca kojeg nestvarno želim.
Potpisala sam ugovor o tajnosti
i postao si moj posao.
Kada uđem preko praga,
ono što se događa između četiri zida
ostaje između korisnika i mene.
Većinu vremena mi je drago zbog toga.
Ne bih voljela da me itko vidi dok radim.
Ali s tobom je drugačije,
ti si pilot svojih invalidskih kolica
i ravnopravno voliš sve žene.
Može se reći da smo spletom okolnosti
Naletjeli jedan na drugoga, da je slučaj tako htio,
da te jednom upitam kolika je temperatura
vani na ulicama, google u današnje vrijeme čini čuda.
Distrofičar može umrijeti bilo koje sekunde.
Dovoljno je da zataji presudni mišić.
Pogledamo se i znamo da me nikad ne možeš imati.
Ali ti si neustrašiv na jeziku,
mišiću u ustima što ti je pokretljiviji
od oba muška mozga.
Učinio si mi to, bez da si me dodirnuo.
Moja znatiželja taj dan nije imala granica.
Zanimalo ju je dokle netko može ići
i kako to sve muškarac razmišlja.

Bojao si se da ću te prijaviti,
za verbalno zlostavljanje i seksualno uznemiravanje.
Kada sam prvi put ušla preko praga tvoje kuće,
bez ikakvog uljepšavanja rekao si mi:
Jebote, što bih ja tebi sve radio!
Tu sam da uzmem vilicu i nož i nahranim te,
a što bi ti točno meni radio...?
Zazviždao si iznad tanjura i rekao
kako imam jako romantične ruke koje treba proždrjeti.
Pružila sam ti zalogaj hrane s tanjura i sjećam se
da mi je pobjegao osmijeh.
Ti si me pitao zar mi nije vruće
distrofičarima je uvijek hladno,
ni on se po tome nije razlikovao od ostalih,
ali nije mi bilo ni na kraj pameti svući sa sebe
Debelu, široku i sigurnu vestu.
Bezobrazno je progutao, nakon što je dulje žvakao
to nesretno meso i zeleno kuhano nešto,
progutao je i pogledao me i zamlatio jezikom
kako ne moram svući vestu zato što me može zamisliti голу,
i tada je sklopio oči.
Ako ga nisam prijavila tada sigurno neću ni sada.
Moje ruke su imale muškarce i prepoznaju njihovu sreću.
Ali s tom vrstom oduševljenja još se nisam susrela.
Čovjek u invalidskim klicima i ja.
Između nas stol na kojem je pepeljara.
Urotnički palimo cigarete.
Govorim mu kako danas, prije svih usranih blagdana,
Može reći, može mi raditi što god mu padne na pamet
ali samo danas i gledam ga u oči, oči koje su imale
tako neobično mnogo žena.
Veže nas ako ništa drugo poslovna tajna,
premda oni koji su osmišljavali te ugovore
nisu računali na ovakve poput nas.
On mi govori sve. Sve što jednom muškarcu
može pasti na pamet u roku od dva sata.
Traži od mene da mu odgovorim na neka pitanja kao žena.
Ne lažem mu. Ne skrivam mu ništa.
I on se pokreće. Odaje mi svoje privatne tajne.
Između nas stol i pepeljara puna opušaka.
Naizgled se nije dogodilo ništa.
On ne plače. Samo me gleda i zviždi.
Mogu točno zamisliti kakav je bio prije,

kako zviždi dok ulazi u kokpit
i avion odljepljuje od piste.
U trenutku uznemirene utrobe
mislim na onog kojeg nestvarno želim,
a on misli na ženu koja ga je ostavila.
Savršeno se razumijemo u rijetkom trenutku bez riječi.
Učinio mi je mnogo više taj dan bez da me dotaknuo.
Mnogo više nego što sam mislila,
da jedan čovjek može učiniti drugome.
Više ga nisam smatrala opasnim.
Odsad mu svaki put namignem prije nego skinem vestu,
a on svaki put tiho zazviždi
i boji se spomenuti išta seksualno,
Ali ponekad ne može odoljeti pa pita
i jesi li se već, ne mogu gledati tvoje tijelo kako propada.
Tada gutam knedlu i bježim u drugu sobu
jer mi to govori pilot u invalidskim kolicima
koji je prokleta varalica.
I to mi govori u stanu žene koja ga je ostavila.
Ne osjećam ništa. Nikakvu krivnju kada mu se
potpuno drugačije nasmijem dok mu vilicom i nožem
sjećam meso i zeleno kuhano nešto,
a on svejedno sklopi oči i tako oboje
slavimo uzaludnost hrane.

PRLJAVO RUBLJE

On je od onih muškaraca
što imaju poštene ruke,
iako mu oči mijenjaju boju
ovisno o raspoloženju.
Nekad je spavao na stolicama
s bocom piva i nije ju ispustio
čak ni na kraju tuluma.
Nikada nije plesao,
ali je uvijek slušao.
Rijetko kad govorio,
ali kada bi progovorio
stvari bi uvijek bile na mjestu.
Takav je ostao i danas
kada ima trbuh, ne od piva

nego od godina i ukusne hrane.
Ni sada ne ispušta stvari iz ruku
čak niti kada zatvara prtljažnik
nakon kupovine mjesečnih namirnica.
Moj otac i ja.
On pali radio.
Ja biram stanicu.
On pojačava ton.
Ne govorimo.
Imamo slične ruke osim oblika noktiju
i moje oči nikad ne mijenjaju boju.
Ali stalno mijenjaju raspoloženja.
Sada je u prtljažniku kofer,
kofer pun moje prljave odjeće.
Ne pita me ništa,
zna da mu neke stvari nikad ne bih rekla.
On nekako rjeđe psuje
što ima više sijedih u glavi,
ali mi odjednom na semaforu viče:
U pičku materinu, Josipa, moraš se naučiti vezati!
Nakon svih tih godina, pogledam ga
i žao mi je što neću upoznati
onog čovjeka s tuluma,
koji je spavao na stolicama pred zoru
baš kao što to radim i ja.
On mi pomaže da se vežem.
Sigurnosni pojas napravi klik
i u tom trenutku mogla bih mu reći sve.
Željela bih s njime popiti pivo,
ali umjesto toga na radiju krene
Dazed and confused od Led Zeppelina
i nas dvoje jednostavno ušutimo.
Svaki u svome mučljivom svemiru
bez dodira olakšanja krećemo se kroz gust promet,
prema kući u kojoj perilica za rublje
besprijekorno radi sa skupim omekšivačem.

NAPAD PANIKE

Shvaćaš, ja ne mogu disati.
Srce mi ubrzano tuče i kao da ima vlastitu volju.
Jekom prijeti rušenjem kostura šatora u grudnom košu.
Shvaćaš, ja ne mogu disati i ništa ne čujem!
Mislim, savršeno čujem sve zvukove oko sebe, ali ništa ne čujem!
Doslovno ne mogu disati, ali ne umirem još, ne još,
to bi bilo prejednostavno.
Shvaćaš, ne bi vjerovao bez čega se sve može.
Ne znam kakva sam ja to žena postala.
Ona koja nema mikser, ni cijedilo za suđe,
ni dobar otvarač za vino, ona koja nema
stalak za kišobrane ni košaru za prljavo rublje.
Silan je popis stvari što nas drže u uvjerenju
da vodimo sretan i dobro uređen život.
Ali ja i dalje imam napad panike!
Sve teže dišem i sve manje jasno vidim stvari oko sebe.
U međuvremenu sam svašta naučila:
kako se boriti protiv vlage u stanu,
kako popravljati vodokotliće
i kako ubijati mrave.
Ne zaboravimo dodati i kako biti bez suvišnih stvari.
Stvari što rade distrakciju i zvijezde su u katalozima
na stranicama što označavaju dobrodošlu akciju.
Ali ja sada, u ovom trenutku, shvaćaš, ne mogu disati.
Eto kakva sam žena postala!
Imam napad jebene panike.
Bez čega se sve može, sve se može...
Nesuvisli niz asocijacija i odjava programa:
med, sunce, miris jorgovana, kora drveta i beskraj trave.
Ti me gledaš i ja tebe gledam i uopće se ne vidimo,
dišemo jedan pored drugoga i savršeno se slušamo.

Lucija Kozina

Naranča

Ljudi ne mogu živjeti bez cilja, makar ga nisu svjesni. Ja sam svoga bio svjestan, iako ga nisam odabrao sâm. Namijenila mi ga je sudbina. Ugledao sam ga na zidu napuštene trokatnice na Moritzplatzu. Ukazao mi se u obliku poziva na regrutaciju. Tada nije postojao čovjek kojeg nije zaveo jedan od takvih plakata. Natpis na gotici ulijevao je strahopoštovanje i jezovit osjećaj blizine našim germanskim pretcima. Zaprepastila me sličnost mladoga lica naslikanoga pripadnika *Wehrmachta* pod teškom kacigom s mojim. Lice je sjalo od odlučnosti i predanosti Cilju. Na djelić sekunde učinilo mi se kako me gleda i da u njegovim očima vidim svoj odraz.

Najjednostavnijim rješenjima treba najviše vremena. Pet besplodnih, usamljenih godina bile su iza mene. Sve je počelo pomalo nedorečenim razlazom s ocem (priznajem da se nisam usudio reći mu zbogom u lice), čija me sama prisutnost gušila, pogotovo nakon majčine smrti. Nisam ju volio, bila je plačljiva i sentimentalna, ali je uvijek bila most između mene i njega. Borba naših ličnosti bila je iscrpljujuća i bez ikakvih rezultata. Raskid je bio jedino rješenje. Dok sam još imao nešto novca, bauljao sam Berlinom, od jednoga bordela do drugog, od jedne političke stranke do druge. Spavao sam po klupicama i nekoliko puta povukao otmjenu gospodu i gospođe za njihove rukave. Borba s ocem i tim pasjim životom iscijedila me do srži, ali nisam mogao dugo izdržati bez nekoga izazova. Samo jedan slučajan pogled na običan zid bio je dovoljan. Ništa me više nije moglo spriječiti, ni ti isprazni dani ni moja kraća lijeva ruka. Cijeli život borio sam se glumiti ravnodušnost spram toga defekta. Iz istih sam stopa odjurio u najbliži ured za regrutaciju.

Nakon pomnoga, polusatnog sistematskog pregleda, doktor i bolničar, dva debela Bavarca srednjih godina, počastili su me sočnim ismijavanjem.

– Vi se, dragi moj, ne možete niti počestati tom rukom, kamoli rukovati artiljerijom – reče doktor iskesivši požutjele zube. Bolničar udri u smijeh. Trbuh mu je poskakivao kao lopta.

– Radio bih bilo što! Bio bih i bolničar ako treba! – nadodam, imajući Nietzschea na umu.

Doktorovo lice se izglača od iznenađenja.

– To i nije tako loša ideja – reče nakon kraćega razmišljanja.

– Ne mislite valjda, *Herr doktor?* – zaskiči bolničar s gadljivim izrazom lica.

– Dakako! – zagrmi *Herr doktor* i ošine pogledom bolničara. Okrene se meni i reče:

– Lubitz, što se mene tiče, smatrajte se primljenim u *Wehrmacht!* Prosljedite ću svoje izvješće Ministarstvu, a poziv za polazak očekujte u roku od petnaest dana. Idući!

Tih petnaest dana prošlo je kao u snu. Bru Zima opasno se približavala, ali u meni je cvjetalo svibanjsko cvijeće. S lica u prolazu spala je berlinska magla i razotkrila želju za novim životom, novom Njemačkom. U tim sam trenucima spoznao da njemački narod ujedinjuje Cilj.

Više se ne sjećam gdje sam sve bio – u Varšavi, Budimpešti, Breslauu. Počela su govorkanja kako će našu jedinicu raspodijeliti za odlazak na Istok. Nažalost, polovicu su nas premjestili u Dalmaciju. U toj siromašnoj, opustošenoj pokrajini gotovo sam zastranio. Zadnje smo mjesece proveli u napuštenu hotelu koji se zvao *Bellevue*. Iako nije bio velik, u meni je izazivao strah kakav se osjeća pred nepoznatim, kao što je ocean ili svemir. Prostorije su bile prostrane, visokih stropova i vlažne. Bili smo tamo u zimskim mjesecima. Dotok struje bio je prekinut zbog čestih sabotiranja, a nije bilo mnogo drva za ogrjev. Vjerojatno su ga građani ili seljaci iz okolnih sela sakrili kako bi pokazali zube neprijatelju. Da bude još gore, te je godine zima bila jedna od oštrijih. Do nas je došla informacija kako se Saveznici približavaju. Brzo i sa strepnjom spremali smo se na odlazak iz Splita. Noć prije polaska bila je besana. Ne vjerujem da je itko od nas mirno spavao. Prevrtao sam se po otrcanoj perini koja je služila kao krevet i ponavljao u sebi stihove nacionalne himne kako bih smirio neodređeni osjećaj, nalik tjeskobi koju sam zadnji put osjetio davno, u djetinjstvu, jednom kada je on...

U sobu je uletio mladi vojnik, zadihan i crven u licu.

– Trojica su nagazila na minu izvan grada! – propentao je.

Digao sam se, gundajući navukao čizme i krenuo prema vozilu. Tamo me je već čekao moj pomoćnik Junker, šutljivi osamnaestogodišnji mršavko s kojim sam tih nekoliko mjeseci jedva dvije riječi prozborio, posljedica očajničkoga preokreta u *Wehrmachtu*. Svaki dječak i starac mogao je biti vojnik.

Bili smo nadomak našega cilja, livadi na križanju nekoliko kilometara izvan grada, kada smo osjetili da se vozilo naginje na desnu stranu. Junker je izišao vidjeti o čemu se radi.

– Probušena guma! – začuo sam njegov nježni glas, negdje u razini mojih stopala. Tišina. Htio sam se vratiti na himnu, ali se nikako nisam uspio usredotočiti. Onaj osjećaj me preplavio. Cilj koji sam cijelo vrijeme imao

pred očima zamaglio se. Stegnuo me želudac. Bilo je kao da padam u bezdan. Padam, padam, padam. Čvrsto sam stisnuo volan rukama. Niz vrat mi se slijevao znoj i peckao mi kožu. Kiša je u pravilnom ritmu tupkala po kolima. Nekoliko sam trenutaka brojio kapi, ali sam odustao. Brojiti kapi kiše isto je kao brojiti pijesak.

Pogledom sam zvjerkao po vozilu i tražio nešto zanimljivo. U krajnjem desnom kutu primijetio sam osušen komadić narančine kore. Čak se vidjelo malo pljesni na rubovima. Osjetila mi je obuzeo vonj naranče. Osjetio sam nešto među zubima. Ubrzano sam prelazio jezikom preko još sočnog komadića naranče. Iz usta je curio ljepljivi sok. Netko me ščepao za ruku i našao sam se u zamračenoj sobi. Činila se neodoljivo poznatom. Kada sam namirisao petrolej, znao sam gdje sam. Iz kuta su se začuli prigušeni jecaji, kao kada netko polako pojačava zvuk na gramofonu. Nisam uspio razaznati glas jer je u tom trenutku on nasilno uhvatio kvaku i treskom ušao unutra. Bio je u plavom izbljedjelom radničkom kombinezonu, u jednoj je ruci držao petrolejsku lampu, a u drugoj naranču jednake veličine kao njegova divovska ruka. Dohvatio je stolac sa strane i s njim zašao u kut odakle se više nisu čuli jecaji. Sjeo je, raširio noge i debeli, požutjeli nokat zario u naranču. Zatim je prst povukao prema sebi, a za njim se stvarala debela narančasta traka. Prostoriju je prožeo onaj isti vonj. Obuzela me mučnina. Njegova je dlakava ruka grubo odvajala dijelove naranče nalik na polumjesec. Svrnuo sam pogled na nebo. Mjeseca nije bilo. – Nešto će se dogoditi – pomislio sam.

Od glasnoće svoga krika nisam čuo krik iz kuta. Iz mraka sam izišao ja, dječak očiju izbezumljenih od straha. Ispruženih ruku išao sam prema sebi. Preplavilo me sažaljenje. Htio sam se uzeti u naručje, šapnuti si u uho da sam jači od njega, da mi ništa ne može, da ću ga se riješiti. On je sjedio u istom položaju. Usta su mu se razvukla u cerek doktora i bolničara. Prvo je bio jedva primjetan grč, ali se širio sve više dok se nije stao gromko smijati. Tako se smijao svaki put kada bi mu netko ispričao neki smiješan vic. Prinio mi je ruku u kojoj je držao naranču. Kroz smijeh se čuo njegov glas: – Jedi! Slabašno sam odmahnuo glavom. Pogledao me prezrivo. Otvorio je usta i zagrizao naranču. Niz kutove usana slijevao mu se sok. Kada sam bolje pogledao to nije bio sok, već krv. Osjetio sam krvoždernu radost. Disanje mi se ubrzalo. On je iskolačio oči i vrištao od bola.

Htio sam vrisnuti, ali sam se probudio. Ruke su mi bile na volanu, ispred mene se kiša razlijevala po staklu. Izvana se čulo Junkerovo pjevušenje i klepetanje metala. Čvrsto sam stiskao čeljust od bijesa. Glavom mi je još odzvanjao zvuk guljenja kore koji sam zamislio. Sve što je on ikada radio, moralo je biti glasno. Njegovi koraci, njegov smijeh, njegovo vođenje ljubavi. Od tolike glasnoće njegova postojanja nikada se nije čuo moj glas, moje biće. Nisam mogao vjerovati da miris naranče može tako sablasno jasno dočarati moju prošlost.

– Guma promijenjena! – veselo priopći Junker sjedajući na suvozačevo sjedalo. Nisam ga pogledao. Uključio sam motor i počeo okretati vozilo prema smjeru iz kojeg smo došli.

– A ranjenici? – opet se javi Junkerov glas, sada znatno tiši. Okrenuo sam glavu prema njemu i glasno se nasmijao. Ostatak puta nije se nijednom oglasio. Kiša je postajala sve obilnija, tutnjala mi je u ušima. Svjetla bolničkih kola jedva su osvijetljavala makadamsku cestu. U trenutku kada je ispred nas istrčala neka noćna životinja, prestrašio sam se da ću u Dalmaciji dočekati smrt. Ne, to se ne smije dogoditi. Sjetio sam se Cilja, Njemačke, svega onog što je bilo prije. Sjetio sam se njega. Od njega sam naslijedio tvrdoglavost. Sreća u nesreći. Pritisnuo sam papučicu gasa.

Kada smo stigli, Junker je odmah šmugnuo u sigurnost dvorane pune spavajućih vojnika. Ja sam ostao stajati ispod nadstrešnice na stražnjem ulazu. Znao sam da te noći neću više spavati. Začudo, dok sam tako stajao, tup i obamro, nisam ni o čemu razmišljao. Kiša je sasvim otupila moja osjetila. To je bilo najbliže sreći što sam ikada doživio. Stopio sam se s milijun kapljica kiše. Bio sam svugdje, na pučini, na mokroj zemlji, na šuštavom lišću, na prozorima i krovovima kućica čiji su se obrisi nazirali u daljini. Na djelić sam sekunde zavidio tim seljacima, primitivcima. Pomislio sam kako bi bilo da se odvezem tamo, upadnem im u kuću, istjeram ih i tamo provedem ostatak života.

Iz ovih me glupih sanjarija probudila nečija prisutnost. Iza mene je, ruku prekrivenih na prsima, stajala crnokosa djevojka. Sjena joj je prekrivala lice. Dosjetio sam se da je to jedna od lokalnih djevojaka koje su se brinule da boravak njemačkih vojnika protekne što bezbolnije i ugodnije. Već sam ju jednom sreo na hodniku hotela. Njezin preziran, ali uplašen pogled urezao mi se u pamćenje.

– Imate li cigaretu? – upita ona na iskrivljenom njemačkom.

– Ne pušim.

– Ni ja – ona se nasmije samo usnama.

– Zar vam nije hladno?

– Toplije nego u dvorani – slažem, poučen njenim primjerom.

– Pa... znam gdje će vam sigurno biti toplo – reče tajanstveno. Okrenuo sam se, ali je već bila nestala u mraku. Pošao sam za njom i slijedio zvuk njezinih sitnih koraka.

Zašao sam duboko u unutrašnjost hotela, zatim se uspeo drvenim zavojitim stubama. Izbio sam u uzak hodnik. Na samom kraju slijeva vidio sam kako se načas stvara žućkasta svjetlost i nestaje. Kada sam ušao, ugledao sam nju kako sjedi na madracu prekrivenom grubom dekom. U lijevom kutu stajala je lijevana peć iz koje je tinjala vatra. Desna je strana prostorije bila zagrađena pregradom sastavljenom od nekolicine masivnih kovčega. Djevojka je stavila duguljasti kažiprst na usta i prošaptala: – Dvije djevojke spavaju tamo.

– Odakle vam drva?
– Oh... usluga za uslugu – reče ona i opet se nasmije, s rukom na ustima.

– Baš me zanima što će od mene tražiti zauzvrat – pomislio sam.

Prebacila je ruku s usta u kosu i odmotala je. Nije bila crnokosa. Svjetlost vatre odražavala je kestenjasti odsjaj njezine kose. Počela se svlačiti. Prišao sam joj i dalje nastavio sâm. Obujmila me oko vrata i počela ljubiti. Osjetio sam vonj naranče u njezinim ustima. Odgurnuo sam ju od sebe. Pred sobom sam ponovno ugledao onu mračnu sobu, njegov cerek, kriške naranče oblika polumjeseca.

– Isperi usta – rekao sam. Polugola, otišla je do kredenca s vrčem i lavo-rom i isprala usta vodom. Sada me ljubila nježnije nego maloprije i nešto mi šaputala na njezinom jeziku. Mučnina i tjeskoba začas su isparile. Njezino tijelo mi je davalo novu nadu. Svakom porom svoga bića zavlačio sam se u skrovite predjele ženskoga mesa, mekanog i podatnog poput voska. Užitek ili bol izražavala je urezivanjem svojih noktiju u moja leđa jer ga nije smjela izraziti glasom.

Razdanilo se kada smo opet razmijenili par riječi.

– Što planiraš raditi nakon rata? – upitao sam.

– Ništa – reče ona neuvijeno. Ova jednostavnost bila je karakteristična za ondašnje stanovnike.

– Zar se može planirati što će biti nakon svega? – upitala me začuđeno.

Ta obična djevojka dala mi je za misliti. Stvarno, što će tada biti? Što ako pobijedim? Dobit ću odlikovanja, slavu, a možda i državnu službu ako mi se posreći... Je li to stvarno bio onaj cilj kojeg sam se tako grčevito pridržavao i radi kojeg sam prešao sve prepreke koje su mi se našle na putu? Hoće li taj novi život okajati svu moju prošlost? Njega? A što ako izgubim? Gubim li zapravo išta? Nisam li gubitnik već cijeli život? Kada sam izrekao u sebi tu posljednju misao, načas sam se prepao da ću poludjeti, u trenutku kada sam sâm počeo naslućivati moguću jalovost moga cilja. Prožeo me mir, sličan miru koji osjećaš kada dopustiš bubamari puzati po tebi dok ležiš i uživaš u proljetnom lahoru, sličan miru ovdašnjih ljudi koje sam nazvao primitivnima. Stao sam promatrati crte njezina lica. Nipošto nije izgledalo primitivno. Imalo je ljupkost kakvu je rijetko koje berlinsko lice imalo. Postalo joj je neugodno, stidljivo se osmjehnula. Htio sam joj zahvaliti, ali riječi nisu izlazile iz mojih usta. Nikada nisam bio jedan od onih koji zahvaljuju. Polako sam ustao, obukao se i izišao. Po prvi puta u životu ravnodušan prema onom što me čeka.

Riva Zmajoki

Podvodna kupola

Preliminarno izučje:

Sintra

Iskopine kapelice, podvodna lokacija

Možda sadrži neoštećene grobnice. Procjenjujem da je izgrađena u 15. stoljeću.

Terenski dnevnik:

Voda ekspedicije: profesor doktor arheologije Milos Kitron

Stručna suradnica: doktor forenzike Rebecca Sillony

Dan 1.

Nalaz je upravo izvanredan! Kapelica je u odličnom stanju. Uopće nije oštećena u prvom udaru tsunamija. Zidovi su cijeli. Nismo ju uočili ranije jer je posve obrasla algama, ali to može biti sretna okolnost. Raniji istraživači ne bi shvatili pravu vrijednost ovakvog pronalaska.

Svećenik koji je ostavljao ovo mjesto sigurno ga je volio. Vrata i prozori su pedantno zakucani, kao da je očekivao da će se voda povući za par tjedana, a on će morati očistiti podove od vode. Zahvaljujući njegovu trudu, morska bića nisu osvojila unutrašnjost.

Dan 2.

Danas su stigli brodovi s opremom za otvaranje nalazišta.

Uklanjanje dasaka s ulaza prošlo je bez poteškoća. Daske su počele popuštati pod utjecajem vode. Došli smo u zadnji čas. Još par mjeseci i unutrašnjost bi bila preplavljena novim oblicima života.

Ušao sam u lokaciju prvi. Klupe su plutale pod svodom lođe, nespoznatljivi komadi natopljenog drveta. Ekipa je unijela reflektore i počeo sam ispitivati unutrašnjosti. Gotovo nisam mogao vjerovati svojoj sreći kad sam ugledao kriptu. Bila je još zapečaćena. Morat ćemo donijeti dodatnu opremu za podizanje kamenih ploča.

Dan 3.

*Strojevi su odradili svoje i pod je dignut. Ispod su me dočekala dva bespri-
jekorna kamena kovčega. Ispitao sam rubove i ostao zaprepašten. Izgledali su
besprijekorno. Je li stvarno moguće da voda nije prodrla u njih, da sadržavaju
netaknute kosti svojih stanara? To bi bio pravi blagoslov poslan s neba!*

Ugasio sam snimač pokušavajući odlučiti hoću li naručiti kupolu za isu-
šivanje. Kupole su bile suludo skupe, ali mogle su isušiti nalazište unutar
par sati. Izbor me izluđivao. Ako donesem krivu odluku, izgubit ću svaku
nadu za budućnost.

Donošenje kupole samo da bi otkrili kako je ušla voda, ili da su se kosti
smrvile u prah, bit će velika packa koja će se nadovezati na crnu mrlju
moga neuspjeha. Arheolog koji ne uspijeva ništa naći zapravo nije nikakav
arheolog.

Otvaranje kovčega rizik je koji može rezultirati i većom katastrofom od
crne mrlje na dosjeu. Izludio bih kad bih vidio kako mjehur zraka bježi
prema stropu dok se sitne kosti naglo mrve od pritiska i njihove se mrvice
rasipaju po nama, nepovratno odnoseći svoje vlasnike sa sobom.

Potraga za kostima traje već desetljećima i naši su rezultati poražavajući.
Na deset otkrivenih grobnica jedna ima cijeli set kostiju. Ostalima uvijek
nešto nedostaje, prst, ključna kost, noga. Ljudi su u zastrašujuće lošim
uvjetima lijegali u grobove, a i ne može se podcijeniti potražnja za dijelo-
vima tijela svetih i poznatih ljudi, bilo koga s iznimnim karakteristikama.

To je pronalazak iznimnih ljudi učinilo posve nemogućim. Njihove su
se kosti rasule po cijelom svijetu, a kolekcionari nisu spremni priznati kako
posjeduju relikvije.

Osim iznimnih ljudi, rijetki su pojedinci bili zakopani u dovoljno
pažljivim uvjetima da im se kosti ne bi smrvile u prah ili rasule i prije
otvaranja kripti.

Naša istraživačka skupina polagala je nade u Egipatska nalazišta mumi-
ja. Na njih sam potrošio godine uzaludna traganja, ali svi eksperimenti
pokazali su kako je nemoguće rekreirati punu svjesnu osobu iz mumifici-
ranih kostiju. Sve što se moglo dobiti je beskorisna kopija, klon bez uma
koji je bio isti kao i bilo koje drugo dijete.

Da bi se rekreirala Povijesna Osoba sa svojim originalnim sjećanjima,
bio je potreban pun set kostiju te osobe, izrađen klon za polaganje esencije
u njegovu svijest i ritual buđenja. Do nedavno je jedina uspješno probuđe-
na Povijesna Osoba bila Suzana.

Suzana je bila izvanredan primjerak, zdrava, svjesna, s punim setom
originalnih sjećanja. Nije bila ni svjesna da je umrla i da je vrijeme prošlo.
Umrla je jako mlada, kao novicijatkinja u samostanu, posve nesvjesna svi-
jeta izvan samostana. To je bila dobra stvar jer su joj leteći auti bili čudni
jednako kao što bi ju čudila i kočija u njezinu dobu.

Srećom, bila je sjajan reklamni primjerak. Mase su ju obožavale. Svaka misija kojoj bi ju pridodali imala bi instant-uspjeh. Tako su je na kraju poslali na prvi kolonizacijski brod usmjeren na daleki C500K2 u nadi da će ju i ostali slijediti.

Sama misao da je ona tamo negdje i da će je opet susresti ako uđu u komore za smrzavanje potaknula je mnoge ljude pristupiti programu. Počeli su vježbati. Natjecali su se za svemirski program, umjesto da ih se moli da pristupe.

Nije se lako odlijepiti od majke Zemlje, čak i ako smo svjesni kako je na izmaku snaga i da ne možemo opstati još dugo na njezinim rezervama. Suzanin uspjeh napravio je pronalazak novih Povijesnih Osoba prioritetom. Sama prisutnost njihovih priča i osobnosti potaknut će ljude ući u brodove i krenuti ususret nepoznatoj hladnoći. Osobito ako te Povijesne Osobe budu znale pričati priče o tome kako je bilo živjeti nekad, kad je Zemlja bila bogata, čista i zelena. Tako ćemo moći vidjeti čisto novo društvo koje ćemo stvoriti na novim planetima.

„Očistila sam natpise“, rekla je Rebecca koja je u nervozni čekanja na Milosovu odluku stala grebati po posvetama uklanjajući naslage algi. Alge su ulazile svuda, skrivale su se od topline.

Milos je čučnuo kako bi mogao razaznati slova koja su se mutila od naslaga vode.

Isabela, princeza Sintre – stajao je natpis ukrašen velikim kitnjastim viticama.

Iza toga su stajale njezine titule i ostala imena, ali sâm naslov, samo ime bilo je dovoljno da se Milos odluči.

„Neka donesu kupolu, ovu moramo spasiti“, rekao je odloživši polugu koju je cijelo vrijeme stiskao u ruci. „Možda voda još nije ušla, možda je ona još tu.“

„Ne vjerujem“, Rebecca je oklijevala. „Kupolu ćemo čekati danima, treba hrpa papirologije, što kad otvorimo kovčeg i vidimo da su joj kosti pojele kozice? Samo ćemo izgubiti vrijeme, drugi će nalaz biti bolji.“

„Riskirat ćemo, moramo“, Milos je rekao strasno. „Onaj glupan Piotr je našao pravu pravcatu Rimljanku, zovu je Setra i praktički joj se klanjaju dok ona uokolo hoda s kopljem kao da je kraljica. Trebamo jednu poniznu, pravu ženu koja zna kako se brinuti za putnike, koja će biti prava majka, utjeha.“

Rebecca je odmahнула glavom i naredila izron.

Milos je ostao dolje pregledati drugi kovčeg koji je stajao odmah do Isabelinog. Procijenio je da su jednake starosti i oblika, morali su biti neka-ko povezani. Možda supružnici? Milos se nije žurio gore u papirologiju, Rebecca je posve sposobna to odraditi sama. Sjeo je do poklopca i stao čistiti natpise polagano i metodično. Onako kako su ih učili na studiju, oprezno, ne nehajno kao Rebecca, uništila je pola Isabelinih titula.

Sir Roberto – pisalo je velikim slovima, a nakon pompoznih naziva i naslova pisala je sitna posveta: *Isabelin vitez u vječnosti, neka je ulovim s one strane.*

Milos je poželio vikati od veselja. Ljubavna priča, prava ljubavna priča. Oči su mu se napunile suzama. Što je bolje od nade ponovnog ujedinjenja? Bolje je ujedinjenje na novom planetu, s novim prilikama. Sigurno će i glavešine vidjeti koliko je to savršena prilika, kao da je poslana od boga. Iskoristit će tu ljubav da navedu ljude vjerovati kako će novi planeti biti mjesto romanse, mjesto novih prilika.

Nakon toga, čekanje na kupolu uopće nije bilo teško. Ovo je bio vrijedan rizik, opravdana kocka, jer nagrada će biti velika. Ljudi će se otimati za mjesto na brodu s Isabelom, ili Robertom, tajnim ljubavnicima koji će se ujediniti na novom svijetu.

Kad su dobili kupolu smjestili su je oko dvaju glavnih kovčega. Nisu ju dobili da razotkriju cijelu crkvu, ali to bi bilo rasipanje, ništa drugo neće biti vrijedno kao ovaj nalaz. Milos je sjedio unutar kupole dok se voda praznila, a zrak upumpavao. Cijelo je vrijeme radio čisteći kovčege od algi, pokušavajući smanjiti kontaminaciju.

To je bilo to, ako uspije, zaradio je svoje mjesto na brodu prema zvijezdama. Samo se mora odlučiti na koji će brod ići, onaj s princezom ili onaj s vitezom. Polazak brodova bio je blizu, prvi val kreće već za par mjeseci, a na drugi val će se čekati godinama. Ako požure, možda jedno od njih dvoje bude spremno za polazak na prvom valu. To bi bio izniman dobitak za prve naseljenike, one koji će udariti temelje budućim generacijama.

Kupola je prestala zujati. Milos je stajao na mokrom podu u mjehuru zraka. Skinuo je ronilačko odijelo. Rebecca je čekala s instrumentima u među-komori. Čekala je da se voda isprazni. Milos je hodao oko kovčega i onda se spotaknuo na izbočenu ploču podno Isabelinih nogu. Čučnuo je i očistio četverokut kako bi otkrio novi natpis.

Fardeen – pisalo je – *trgovac, spasitelj, naš vječni zadužnik. Iako je počeo kao poganin, svojim je djelima zaslužio nebo. Položit ćemo ga ovdje da princezu Isabelu čuva u smrti kako joj je bio odan u životu.*

Milos je zurio u ploču i razmišljao. Fardeen nije bilo portugalsko ime, on je morao doći s Istoka. Milos nije bio siguran treba li uopće tražiti poganina da se pridruži njihovom putovanju, ali znao je koliko je postupak oživljavanja složen. Tri je bolja oklada nego dva, uostalom, bit će zanimljivo slušati priče o njegovim podvizima. Otvorit će i njegovu grobnicu. Isabela i Roberto će sigurno biti sretni što je i njihov odani sluga preživio.

Rebecca je gurnula polugu pod ploču i povukli su.

Bio je to čudesan dan. Sva tri groba bila su netaknuta, voda nije prodrla u njih i sve kosti su bile na broju.

„Nasilne smrti“, rekla je Rebecca pregledavajući kosti svojim stručnim

okom. „Ona je umrla od udarca, rekla bih da je smrskala vrat pri padu s velike visine, ali lubanja je ostala očuvana. Ovaj...“

„Roberto“, ubacio se Milos.

„... je proboden s leđa, vidiš ove ureze među rebrima, bila je to poštena oštrica“, Rebecca je slagala njegove kosti u nepropusni spremnik. „A ovaj drugi je pretučen do smrti.“

Milos se namrštio.

„Kako se to uklapa s vjernim slugom?“ razmišljao je da ga ostave trunuti.

„Možda su ga njegovi zatukli“, Rebecca je slegnula ramenima. „Ipak, nije bila malena stvar promijeniti religiju u ono doba, a to bi i objasnilo kako je dobio mjesto u crkvi, ondašnji ljudi bi to smatrali znakom mučeništva.“

„Ponesi i njega“, naredio je Milos, jadnik je zasluživao bolji život od toga, neki gdje će biti gospodar svoje sudbine. „Imam dobar osjećaj u vezi ovoga.“

„Ti imaš dobar osjećaj jer je tvoj posao gotov“, prigovorila je Rebecca. „Ti si ih našao, ti dobivaš svoju plaću. Ja sad moram zasukati rukave, složiti kosti, početi proceduru, ali ima nade, svi su umrli na grozne načine.“

„Zašto je to dobro?“ čudio se Milos.

„Jer zbog nekog razloga proces bolje djeluje na ljudima koji su umrli naglo“, Rebecca je slegnula ramenima.

„To zvuči zastrašujuće neznanstveno“, Milos se namrštio. „Nemoj to previše govoriti uokolo, zvuči kao nešto što bi moglo nadahnuti kultove da opet počnu blebetati o dušama. Ovo je znanstveni proces gdje se iz dovoljno stanica mogu rekreirati sjećanja umrlih.“

„Da, da“, odmahнула je Rebecca rukom. „Kakogod ti kažeš. Koristimo znanstvene instrumente, radimo u laboratoriju, ali katkad mi se čini da je to samo za predstavu, da sam ustvari nekakva demonska svećenica koja priziva nazad proklete duše.“

„Onda Isabelu nećeš moći prizvati“, Reкао je Milos žalosno, baš ju je htio vidjeti, sigurno je bila sva delikatna i profinjena.

Rebecca se nasmijala i njezin smijeh neugodno je odjeknuo od mjhura kupole koja ih je štitila od okolne vode. Kupola se Milosu učinila iznimno tankom. Nije mogao shvatiti zašto su ih izrađivali prozirne. Tamna voda oko njih djelovala je prijeteće.

„Ne bi se kladila u to, žene su vragovi u svakom dobu“, rekla je i Milos se nesvjesno prekrizio.

„Pazi s tim praznovjernim gestama ili ćeš ostati iza na Zemlji zbog gluposti“, ukorila ga je.

„Imaš pravo, ali grobovi su otvoreni i osjećam se loše“, potužio se poskocivši kad je golema sjena prošla pored kupole.

„To su samo živci“, Rebecca ga je potapšala po ramenu. „Bolje kreni

prvi, ti trebaš stići na sljedeću iskopinu. Trebaš osigurati sve važne parametre. Čula sam da je u muzeju i da nije pod vodom. Zamisli, morat ćeš kopati po prašini kao pravi arheolog iz starinskih priča. Tamo drže izniman primjerak koji nije mumija, samo kosti, doći ću ih brojiti čim posprezim ove u labos.“

„Dobro će mi doći malo kopanja po zemlji“, rekao je i požurio van odlučivši se baviti Isabelom tek kad ju ožive. Kosti su dovoljno zastrašujuće kad leže nepomično u grobu. Nije bio spreman gledati ih prikopčane na instrumente. Napokon je doživio uspjeh koji je čekao godinama, otkrio je besprijeorne kosti, ali umjesto sreće osjećao je žaljenje. Žalio je što je studirao arheologiju. Ovo je bio vrhunac njegovih dana. Kad se uspne na brod koji će ga povesti među zvijezde njegovo znanje će postati beskorisno. Neće biti novih grobova za otvaranje, crkava za otkrivanje, samo prazni beskonačni svemir i spavanje u ledu, a na kraju puta gola pustara bez povijesti, bez kostiju koje se mogu otkopati.

Kadgod bi mislio o tome poželio bi da ga ostave iza, na Zemlji. Zamisljao je svoje kosti kako propadaju s njom. Ako bi razmišljao dalje, zamislio bi njihove potomke, sređene, ukorijenjene na novim planetima. Zamislio bi ih kako se vraćaju vidjeti zgariste koje je nekad bilo Zemlja. Sigurno bi njihova tehnologija otišla naprijed, možda bi mogli oživjeti osobu samo iz njezina prsta. Možda bi to bio baš njegov prst. Što kad bi baš on bio oživljen da ispriča priču o zadnjim danima Zemlje? To se činilo kao blesav san, kao pretjerana kocka, ali kad je brod stigao do kopna i on zakoračio na novu obalu, koja još uvijek nije bila ni plaža ni rivijera, već samo zgrade napola umočene u more, odlučio se ostati.

Uostalom, netko mora otići dolje brodom, ostati da ga spali sunce koje plamti na nebu. Mogao bi to biti i on. Prekrižio se i kleknuo na Zemlju. Pogledao je oko sebe i vidio druge kako mu se pridružuju u molitvi i znao je da kraj neće dočekati sam. Kampanja za odlazak bila je duga i uporna, ali na kraju dana, kad bi se ugasilo svjetlo, mnogi su znali da će radije ostati i izgorjeti, nego riskirati s prazninom i ledom.

KRAJ, za sad...

Marko Gregur

Kuća

Baba se ubila. Našao sam ju kako nepomično visi s grede u praznoj staji. Očito je tako visjela već neko vrijeme, ali ja sam se zbunio, nisam znao što bih i brzo sam kleknuo na koljena, primio ju za natkoljenice i počeo dizati. Bila je teška, ali uspio sam se nekako uspraviti, osjetio sam kako se uže olabavilo, a onda sam dignuo pogled i vidio njezinu naherenu glavu, i postalo mi je jasno da je besmisleno to što radim. Spustio sam ju i držao za stare papučice, sve dok opet nije nepomično visjela. Tako. Počeo sam jecati, a onda i plakati. Osjetio sam olakšanje. Tko bi rekao da je sposobna izvesti tako nešto – trebalo je ipak prebaciti uže i popeti se na stolicu u njezinim godinama. Znao sam da nije tako bolesna kako je stalno htjela prikazati, ali ovo me je ipak iznenadilo.

„Baba se objesila“, suknulo je iz mene čim se supruga javila.

„Koja baba?“

„Pa naša, Patricija, kako koja?“

Čuo sam ju kako diše, emocije su se vrtložile i uzdizale kao vulkanska lava i bojao sam se kako će reagirati. Rekla je, ipak se uspjela smiriti: „Bog joj dao duši lako!“

Zatim me je pitala gdje i kako, a potom i nije li možda pripremila haljinu? Divio sam se kako joj takve stvari padaju na pamet i kako o svemu vodi brigu.

„Ne znam, samo sam prošao kroz kuću pa je pošao van tražiti.“

„Pogledaj u njezinoj sobi. I vidi da nije ostavila kakvo pismo.“

„Nisu svi kao ti...“

„Samo pogledaj, a ja ću požuriti kući.“

„Ne znam, bih li ju trebao skinuti?“

„Bolje ne, da ne bi još ispalo da smo mi krivi. Pusti ju nek visi.“

Pretražio sam kuću – haljina je bila na krevetu, ali pisma nije bilo. Nazvao sam policiju. Razmišljao sam što ću im reći.

Prvo, da smo bili susjedi. Ovo imanje sa strane, odmah preko ovog zida od cigle, mjesto je na kojem sam se rodio i odrastao. Zapravo, i sad tu živim. Tako da sam gospođu Rozu – bilo mi ju je čudno tako zvati, makar i u mislima – poznavao od djetinjstva. Očekivao sam i da će pitati jesmo li bili u dobrim odnosima i slično, ali nisu. Već sam skoro sâm od sebe počeo govoriti o onim dobrim trenucima, uvijek ih bude, pa dan-dva nakon smrti istiskuju one loše, poput onog da nikad nismo smjeli ubrati ni jednu vočku s nekog od njezinih stabala ili da je uvijek klofala tepihe kad je puhao jugo koji je sve nosio na našu stranu. Zaustavio sam se samo zato jer me se primio neki strah da bi mi mogle pobjeći misli koje su se godinama taložile u glavi: uzeo sam ih i želio sam im smrt. Tako. A susjed Blaž mi je prije toga čak bio i drag. Sjedio bi na štokrlu, na kakvima su se muzle krave, pušio i ponekad pio, i svaki put kad bi me vidio prenio bi mi neko svoje opažanje. Recimo, gledao bi u nebo i rekao kako mu se čini da isti avion leti nekamo na sjever utorkom i petkom u isto vrijeme.

„Je li imala rodbine?“ pitaju.

Da imala, sjetim se tog pitanja kad ih vidim kako dolaze, konačno ujedinjeni. Prvi je, dakako, išao Božo. Kosa mu se prorijedila i posijedila. (Kad smo samo postali starci? On je već prevalio šezdesetu.) Nosio je isprane tamne traperice i neku košulju na crne i crvene kvadratiće, koja mu je na trbuhu bila napeta kao litararski šator na Rokovo i crni sako od samta koji je na laktovima imao očito nove, crne zakrpe, kakve su ponovno bile u modi. Nosio je jedan, ali veliki lampaš. Hodao je s njim kao da nosi olimpijsku baklju u posljednjim metrima. Božo, najstariji sin. Nada obitelji. Iza njega išle su njegova Vera i sestra Ružica, natovarene s lampašima i vijencima. Ružica je izgledala kao autoput u sezoni – dvije široke trake s načičkanim crvenim točkicama, stražnjim svjetlima automobila. Garant je u trgovini upalila svaki taj elektronski lampaš, da ne bi ispalo kako su joj prodali neku falš robu, a tko će onda natjerati Borisa da to ode zamijeniti. I tko će ga dočekati. Za njima su išli pomlaci, očito nezainteresirani za sve oko njih, uglavnom samo s mobitelima u rukama. Nekoliko koraka iza, samo s dva vijenca na ispruženoj ruci – mogao bi barem čuju osvojiti na Alki – i cigaretom u drugoj, išao je Ružičin Boris. Nabavni na željeznici, nema šine koja mu nije došla u ruke. Neke su prošle, a neke i ostale. Zadnji se, kao da su trube tu zbog njega, ušetao Branko. Malo-pomalo, mrvicu nevoljko, ali svi su se skupili. Stajali su na ulazu u mrtvačnicu, križali se i manevrirali s lampašima i vijencima, izmicali se jedni drugima i pokazivali što kamo ide, kao da rješavaju nacrt za atomsku centralu.

Pogledom sam potražio Josipa, ali nisam ga vidio. To što ga nema sad me ljutilo još i više, kad su čak i ovi uspjeli natjerati djecu da dođu.

Pogledavao sam i Božu, za druge me nije bilo ni najmanje briga. Stalno sam, međutim, vidio Veru koja je stajala kraj njega. Bili su kao olovka i šiljilo. Pristajali su jedno drugom, ali se i trošili međusobno. On, šiljilo,

postajao je s godinama hrđav i tup, a nje je bilo sve manje, samo je vrh uvijek bio našiljen i oštar, kojim ga je pred svima nabadala, i gumica na kraju, kojom ga je brisala koliko je mogla. Glupo je reći, ali što su njih dvoje postajali bliži, mi smo bili dalji.

Odrastao sam s tim čovjekom. On me je naučio plivati. Dvije godine stariji, vodio me sa sobom na zabave. Ili, bez da bi okom trepnuo, izišao bi iz fiće, rekao da mijenjamo mjesta, opet pokazao kako se mijenjaju brzine i rekao da krenem. Vozio bih po cesti prema Dravi ili prema gradu, a on bi sjedio miran, kao da ga vozi jednooki Špekula Martin, koji je po toj liniji isti autobus drndao trideset godina. Pogledao me nakratko, a onda zbrzano napravio znak križa, pomaknuo još malo lampaše i izišao iz mrtvačnice.

Lijesu je prišao Branko, poškropio ga i krenuo prema nama. Osjetio sam kako me nešto loži odozdo, kao da sam dimnjak čeličane koja panično juri normu. Stisnuo je ruku supruzi, pa meni i izrazio sućut. Na trenutak sam se zapitao ne misli li to ozbiljno, ipak smo se toliko godina brinuli za nju, ali jasno kako je samo htio da se osjetimo glupo.

„Jesi sad sretan?“ šapnuo mi je u uho.

Podsmjehnuo sam mu se, ali bio je u pravu. Ako već i nije bila sreća, ali jest vraško olakšanje. Još kad sam ju vidio kako visi. Pomislio sam kako više ne može prigovarati. Kako telefon neće zvoniti u noći.

Bilo mi je šesnaest kad sam se prvi put iskrao iz kuće i s Božom otišao u grad. Bio je to novi svijet – svi kafići bili su puni. Djevojke su bile predivne – visoke čizme, kratke suknje, duge trepavice. Negdje između, udišući njihove mirise i njišući se u ritmu, s viski-kolom u ruci, bio sam ja. Ispunjen osjećajem slobode. Činilo mi se da Božo sve poznaje. I mene je upoznavao sa svima. Bio je to osjećaj slobode. Ovo sad bio je taj isti osjećaj. Nakon dvadeset i dvije godine u kojima je omča bila oko moga vrata.

Bilo mi je četrdeset kad smo ih uzeli, ili kad su oni uzeli nas.

„Misli na svoju djecu“, rekla je Patricija.

Franki je bilo sedam, a Josipu tri godine.

„Ta baba nam nije dala ni da kroz njezin vrt prolazimo.“

„Time bi riješili njihovu budućnost. Svakom ćemo ostaviti po jednu kuću i bit će jedno uz drugo.“

„Kad sam dolazio k Boži, nije pogleda s mene skidala. Kao da ću nešto ukrasti.“

Patricija je odgovorila kako sam si barem dio sigurno umislio i kako joj susjeda svaki put kaže da sam uvijek bio dobar, za razliku od njezinih.

„Zato jer sam ja ostao najbliže!“

„To nije poanta!“ prekipjelo joj je. „Ako nećemo mi, netko drugi hoće.“

„Nisam baš tako siguran...“

Uzela je dah, kao da sam nedokazano dijete i snizila ton: „Ljudi su stari. Njemu je 70, njoj 68. Trebaju nekog da se brine o njima. Meni je svejedno kuham li za četvoro ili šestoro.“

Razmišljao sam. Bio sam svjestan da me vode osjećaji, a ne razum. U meni je bio čudan osjećaj – čitav život prema Rozi sam osjećao samo odbojnost i nikako iz glave nisam mogao izbiti Božu. Dugo se već nismo vidjeli niti čuli, ali ipak. Kako to može biti moja kuća?

„S našim plaćama djeci nikad nećemo moći bogznašto osigurati.“

Kimnuo sam, razmišljajući.

„Ovo je dar s neba.“

„Pusti nebo na miru“, odgovorio sam. Uvijek mi je išlo na živce kako mi prosjaci predviđaju sjajnu budućnost i kako je Bog na mojoj strani, čim im dam milostinju. Ali, sad smo prosjaci bili mi.

„Razmisli samo“, pomilovala me po ruci.

Oboje smo već znali, jer moj bi ton inače bio drugačiji, da sam pristao.

Sjećam se, vozili smo se kroz selo, vruć kolovoški dan, tišina i nepomičnost, no kao da su svi bili na ulici, umrtvljeni i nijemi, ali sa zjenicama koje su reagirale na nas i bio sam siguran kako svi znaju kamo idemo, da ih vodimo k javnom bilježniku.

Čekajući da stigne policija, odlučim Franki poslati poruku. Uglavnom učinim tako da imamo manje nelagode. Da mi se ne mora opravdavati kako je imala važan sastanak, spavala ili što već. Tako može učiniti što joj odgovara – nazvati, odgovoriti na poruku ili, s dugim razmakom, javiti kako je tek sad vidjela da sam ju zvao. Kako to više itko nekome može povjerovati? Ne mogu zamisliti da tri sata ne vidi mobitel.

„Baka Roza se objesila.“

Sjednem na štok od ulaznih vrata, s njom iza leđa, još toplom i mekom, i dođe mi žao. Zbog Roze, zbog Bože, zbog sebe. Pomislim kako smo Franka i ja nekad znali ležati u krevetu i dugo ju oponašati. „Baka Groza, baka Groza“, učio sam je u danima koji su bili malo lošiji od drugih. To mi se sad učini strašno dalekim. Kao neki prošli život. I to, kako sam napisao baka Roza, a ne susjeda Roza, kako bih možda izazvao neku emociju i natjerao ju da dođe, drugi je život u odnosu na ono od prije. Samo nešto kvrcne u meni i krenu mi suze. Već mi je duže jasno, ali sad je to više potencirano, da bismo Patricija i ja mogli završiti kao Roza. Koliko dugo nisam vidio Franku?

Zazvoni mi mobitel, ali internet je slab i čujem slabo, isprekidano.

„Bok, tat...“, čujem, pa zatim šumovi.

Pitam je što je rekla pa zamolim da ponovi, pa ona pita što sam ja rekao. Umara me to, ali obični pozivi, a ne ovi preko Vibera ili Whatsappa stajali bi bogatstvo.

„Je l' ti to plačeš?“

„Ne.“

Kratka stanka. Kao da se dvoumi bi li pitala plaćem li zbog nje? Zbog svih tih godina. Ili zbog sreće?

„Da dođem?“

„Ne moraš se mučiti, to je prevelik napor.“

Mogu osjetiti njeno olakšanje.

„Nije mi ...blem, stva...“

„Ma što bi sad dolazila...“

Sve znam, jasno mi je, ali ipak sam se nekako nadao da će reći: dolazim. Tonom kojem nema smisla proturječiti, kako ona to zna. Ili da ćemo barem imati malo duži igrokaz, samo malo više dobre volje, prije nego kaže da sam u pravu, kao i uvijek.

Na kraju su ipak oni išli iza lijesa, ali sprovod smo platili mi. Ipak, bio sam im zahvalan što su došli. Zjenice bi se inače opet širile po nama, *tko zna što su sve dobili, nikad niti nećemo saznati*, a ovako smo se mogli stisnuti, sakriti se iza rodbine. Bojao sam se kako se neće pojaviti i da ću ja morati stajati kraj otvorenog groba i primati sućut. O tome bi se tek dugo govorilo.

Čudno je postalo nakon sprovoda. Krenuli smo na karmine, pješke s groblja, neki ljudi iz sela i mi. Oni su išli autima i stigli su prvi. Ali, morali su čekati pred ogradom. Da, ovaj put Božo nije otvorio uličnu ogradu. Nije izvadio ključ i otključao ulazna vrata. Njegov nije pasao. Ja sam to učinio. Nisam rekao *uđite* ili nešto, čemu dolijevati ulje na vatru – maknuo sam se u stranu i propustio ih da uđu. Sad nisu žurili, čak mi se činilo da namjerno zastajkuju kako bih ih prestigao i otključao kuću.

Kažem, došlo je i tih nekoliko suseljana koji jednostavno nisu znali izbjeći dolazak i kojima nije bilo jasno koliko bi mi značilo da ih nema i, dakako, par onih koje je silno zanimalo što će se dogoditi. Svjedoci. Seoski oglasni stupovi.

Patricija je već prije pripremila stol i sad je samo donijela vino, a ja nekoliko piva. Nitko nije ništa govorio. Činilo mi se da dvanaestak pari očiju secira svaki moj pokret. Naravno da sam im postao meta nakon što smo počeli brinuti o babi. Pogotovo onim starcima koji su kao bili bogatiji, a sad smo mi upali s dvjema kućama. Kresnuo je upaljač. Branko je zapalio cigaretu i krenuo sam po pepeljaru. Bilo je važno bilo što raditi. Patricija ju je već imala u ruci. Ne ta, rekao sam, uzeo ju coktajući jezikom i počeo preturati po ormarićima. Iskopao sam na kraju još jednu, u prolazu nakratko stavio ruku na njezino rame i spustio pepeljaru na stol. Zatim sam opet stajao sa strane izložen pogledima, s osjećajem da su mi ruke ogromne slonovske surle, predimenzionirane i neprirodne, pa ih je bilo najbolje zakopati u džepove. Još ta tišina koja mi je plazila po vratu, ulazila u uši i siktala u bubnjićima, pa sam ih svako toliko morao izvaditi i usisati je surlom.

„Vidim, malo ste uređivali?“ pitao je Branko.

Požurim se odgovoriti da nismo, ne shvaćajući kako je to klopka.

Rekao je da nije niti sumnjao i svi su se potihom zacerekali. To je barem potaknulo neki razgovor. Susjedi su ih počeli ispitivati gdje su i što rade, a ja sam supruzi neprimjetno dao znak da može početi donositi hranu. Pečeni odojak, grah i francuska salata. Kružile su vilice i noževi. Netko se čak nasmijao. Mislio sam da se tišina povukla poput vječne plime, kao da je mjesec sve otkantao i otišao, povukaviši za sobom more kao stolnjak, ali nije. Vratila se za desetak minuta, sita i napojena. Neki su susjedi zahvalili i požurili kući.

„Je li bilo kakvo pismo?“

Podigao sam glavu i gledali smo se u oči, Božo i ja. To je uvijek bilo njegovo mjesto, to gdje je sad sjedio.

„Molim?“

„Je li bilo kakvo pismo?“ doprlo je s drugog kraja, ali agresivnije. Branko je držao nož u ruci i njime kuckao po stolu.

„Nije“, odgovorim i osjećam vrelinu u obrazima, jer njegov je karakter tvornička peć s previše ugljena. „Zbilja“, dodam, kao da moram samog sebe uvjeriti. Znam da bi moj odgovor bio isti i da ga je bilo, ako mi slučajno ne bi išlo na ruku. Iako, imali smo ovjereni ugovor i unutra bi mogli biti samo neki sentimentalni izljevi kako joj je žao i kako je pogriješila. Za to je bila prevelika kučka, poželim reći.

„Znači, sve je ostalo kako je i bilo? Ona stara oporuka, dok nije bila sva svoja?“

Pregrizem jezik, pa ne kažem da se to njega ne tiče.

„Bila je kakva je bila. Čitavo vrijeme ista, rekao bih. Ali kako bi ti to znao...“

„I sve je ovo tvoje?“ sam je u sebe dodavao ugljen.

Znao sam da će ovakav trenutak doći, očekivao sam ga i pripremao se za njega. Kada bih bio sâm, zvučalo mi je uvjerljivo reći da je ona izabrala mene, a ne ja nju. Danima me je nagovarala dok nisam pristao. Umjesto toga lagano kimnem, a Branko je već na nogama i šakom udari po stolu ispred mene.

„To ćemo još vidjeti, govno jedno neposrano!“ vrištao je. „Što je, što blejiš, smeće jedno!?“

„Daj, smiri se...“

Gurnuo mi je tanjur u krilo i refleksno sam ustao. Zatim je nešto pljesnulo, tako se mora osjećati muha kad ju iznenadi šajba. Ležao sam na podu. Ljudi su ga držali, a mene je netko pridigao odostraga, obgrlio me i povukao prema zidu, dok sam se ja otimao. Božo. To me rastužilo.

„Smirite se, svi!“ rekao je odvlačeći me.

Zvučao je nekako umorno, kao da mu je svega dosta. Okrenuo se i izišao iz kuće. Oklijevao sam nekoliko trenutaka pa pošao za njim. Već je bio na ulazu u štagalj koji je poprijeko presijecao dvorište i dijelio kuću od vrta i polja.

„Božo!“ povikao sam. „Božo, čekaj!“

Nije se obazirao. Stao je tek na kraju vrta, kod ograde, kao životinja koja nema kuda. Stao sam nekoliko metara dalje od njega.

„Sjećaš se kako si me onda – koliko je prošlo – isto tako vukao po podu? Bili bi me smlavili, onaj je jedan hrast bio uvjeren da sam mu se uvaljivao curi. Bilo je to u onoj opskurnoj kući koja je glumila disko, a zapravo je netko samo maknuo namještaj i luster zamijenio diskokuglom. Samo je prekidač za struju ostao kao dokaz.“

Šutio je, okrenut mi leđima.

„Ne znam što bih trebao reći...“, počeo sam nesigurno.

„To je žalosno.“

„Nisam to planirao niti htio, ali tvoja je mama navaljivala. Tebe nije bilo već jedno duže vrijeme, nisi uopće dolazio. Pitao sam je da mi da tvoj broj, ali rekla je da ga nema.“

„Barem to nije lagala.“

„Žao mi je što sam pristao na to. Ne zbog tebe, zbog sebe. Bila je užasna osoba. I kad je umro tvoj otac, koji je bio jedina svjetla točka...“

Okrenuo se prema meni. Zaustio je da nešto kaže, ali rečenica se povukla nazad u dubinu.

„Glup si ako ti je toliko trebalo da shvatiš“, rekao je, ali bile su to zamjenske riječi. „Lova je gadna stvar.“

Odgovorio sam da se vara.

„Pojma nemaš koliko me sve to koštalo. Jedno vrijeme oboje su bili u domu. Znao sam da će nam biti skupo, ali nisam mogao izdržati da ju svaku večer i jutro čujem kako me doziva. Srećom da se htjela vratiti doma kad ti je umro otac.“

Gledao je kroz mene. U kopcima su mu bila sva juga svijeta. Kako čovjek koji mi je bio impozantan završi ovako? S vratom naboranim i osušenim kao provincijski kazališni zastor, ožmikanim vrećicama za čaj ispod očiju te obrazima podfutranim gorčinom.

Počeo se smijati. Prvo cinično, pa toliko da su mu suze krenule iz oblaka koje je imao u očima. Smijao se i kad se uhvatio za koljena, a onda je smijeh prešao u plač, kao kiša u snijeg.

„Konačno je našla mir“, rekao je kad se uspravio i time kao da je otresao tugu koju je mijenjala ljutnja. „Mogla je biti u vlastitoj kući bez straha da će se nešto dogoditi, bez bojazni da će netko nešto reći.“

Nisam želio voditi raspravu o njegovoj majci. Lako mu je bilo sad govoriti.

„O mrtvima sve najbolje“, rekao sam zato. „Uostalom, imao si dovoljno vremena da dođeš ovdje i kažeš joj što misliš o njoj.“

„Otišao sam zbog tate, ne zbog nje.“

„Kako to misliš?“

Zagledao se u mene kao u pišljivu šljivu. Duboko je udahnuo, očekivao sam da će teško protisnuti sljedeće riječi, kroz usko sito prijezira i mržnje, ali išle su glatko i ledeno:

„Tata nas je zlostavljao kad smo bili djeca.“

U prvi tren pomislio sam da mi se ruga, ali izgledao je tako ozbiljan.

„Ma daj...“

„Što, misliš da ti prodajem priču zbog kuće? Misliš, zašto nisi otišao s osamnaest? Ili zašto nisam rekao prijateljima?“

Ovo je bilo previše. Nisam si to mogao posložiti u glavi.

„Zato jer nikad ne znaš kad će te izdati i negdje se izblebetati“, govorio je, rečenice su tekle kao nafta po prašini, a ja sam bio prašina.

„Nikome ništa ne možeš reći. Osim mami.“

Zato nikoga nije željela u kući. Zato nam nije dala da prolazimo po dvorištu kako nas je volja.

„Znala je i ništa nije učinila?“

„Radila je kako je mislila da je najbolje. Kome je mogla reći? Bojala se da nas neće imati kako prehraniti ako odvedu tatu. Od čega bismo živjeli?“

Zvučalo je tako logično i zbog toga još prljavije.

„Što ne znači da je zbog toga manje mrzim.“

Zazvonio je mobitel. Franka, znao sam po zvuku. Viber. Odbio sam poziv. Trebao sam nešto reći, ali nisam znao što. Reći mu da je kuća njegova nije mi niti padalo na pamet, obojica smo znali da je to ionako tako. Dvorište me gušilo. Kao da sam u škripu između dviju ograda. Posebno je stiskala ona zidana, s naše strane. Je li moguće da moji pokojni roditelji nisu znali? Je li moguće da su šutjeli i gledali svoja posla?

„Tko je napravio ovu ogradu?“ pitao sam ga.

Prijezrivo me pogledao i prošao pored mene prema štaglju.

„Tvoji ili moji? Čuješ?“ pojurio sam za njim i povukao ga za rukav.

Iznenadilo me kako me odgurnuo i pao sam u lišće.

„Jadan si“, rekao je stojeći iznad mene. „Ti si postavio ogradu, nemoj svaljivati krivnju na starce. Vidio bi da si želio vidjeti. Našao bi me, da si baš htio.“

Nisam ga više pokušavao zaustaviti. Ništa se više nije imalo za reći. Zazvonio je mobitel, negdje u lišću.

„Bok, tata. Kako je prošao sprovod?“ pitala je veselo.

„Sve je bilo u redu“, odgovorio sam ustajući se.

„Bezveze si se sekirao, rekla sam ti...“, govorila je, ali linija se prekidala.

„Ne čujem te.“

Pitala je što sam rekao, rekla da me ne čuje i onda je opet prekidala.

„Usrano govno od Vibera“, rekao sam više za sebe. „Halo?! Čuješ me?!“ vikao sam.

„Sa... čuj... hal... ...čuješ? Halo?“

„Čujem te sad, da. Valjda je loš signal kod nas.“

„Moguće, da.“

„Kakvo je vrijeme tamo?“

„Što ...žeš?“

„Kakvo je vrijeme?“

„Što?“

„KAŽEM KAKVO JE VRIJEME U PROKLETOM CHICAGU!“

„Halo? Ha...“

Tišina pa zvuk prekidanja linije.

Pokušao sam ju dobiti, ali bilo je zauzeto. Valjda je ona u isto vrijeme zvala mene. Krenuo sam prema štaglju, naprijed je signal bio bolji, činilo mi se da čujem viku, kad mi je zazvonio mobitel.

„Da, bio sam u vrtu, sad idem kroz štagalj. Nisam ljut, znam da nema signala.“

Pitala je što radim, odgovorio sam da berem orahe. I već je opet počelo prekidati. Iz slogova koje sam čuo ništa nisam uspio sastavljati.

„Ništa te ne čujem. Ovo je kao da igraš *Brojke i slova*.“

Bilo mi je dosta svega. Prekinuo sam.

„Pukla je veza“, rekla je nakon što sam se opet javio.

„Slab signal.“

„Kako je ...šlo? Jes... ..li i ovi?“

„Jesu, svi su bili.“

„Nisu bili?“

Ponovim što sam rekao. Dodam da ovo sranje stalno prekida.

„Gdje su ...ma i Jo...?“

„Mama je u kući, a brat ti se nije udostojao pojaviti.“

„Zašto?“

„Ne želim sad još i o njemu.“

Kaže nešto, čini mi se da bi moglo biti: sve će biti u redu.

Vraga hoće. Ali barem se ovo završilo. Sad imamo po jednu kuću za svako dijete. Samo nemamo djecu. Franke nema, a Josipa gotovo i ne vidimo. Kad se i vidimo, posvađamo se. Prijeti da će otići k sestri. Pa ja vičem da Amerikanci samo čekaju takve kao što je on. Te me misli dodatno raspale.

„Neće biti u redu“, kažem zato.

Šit sam povlađivanja i kurtoazije. Ovo je trenutak da se s time završi.

„Što si...“, sad ja ne dopustim da završi.

„Neće biti u redu“, velim glasno, s gorčinom u glasu.

„Što je s tobom?“ nafuri se.

Ja se zato smirim. Možda zbog nje. Uvijek smo u suprotnom modu.

„Ništa, jednostavno izražavam svoje mišljenje. Mogu valjda nekad misliti drugačije od tebe?“

„Naravno“, trudi se zvučati sarkastično.

„Što ćemo s kućom?“ pokušavam ostati miran. „I nemoj me pitati kojom.“

„Ne znam.“
„Ne znaš? Izenadilo te? Preko dvadeset godina u kojima sam ti tupio kako će ta kuća biti tvoja nije ti bilo dovoljno da si malo stigneš razmisliti?“
„Eto, nisam stigla. Osim toga, nikad me nisi pitao želim li tu kuću.“
„Hoćeš li ju obnoviti?“
„Rekla sam ti da ne znam. Koji dio nisi razumio?“
„Hoćeš li se ti zapravo ikad više vratiti ili me samo navlačiš za nos?“
„Prodaj.“
Presjeklo me u prsima.
„Što? Nešto je prekinulo...“
Sasvim sam jasno čuo kako je udahnula. Molio sam se da kaže nešto drugo.
„Prodaj. Prodaj tu glupu kuću.“
Nije da nisam razmišljao o ovakvom odgovoru – ne dvadeset, ali deset godina svakako – ali sad me je pogodio u pleksus kao pretovareni viličar.
„Molim?“
„Rekla sam: prodaj.“
Trenutak-dva tišine. Izišao sam u vrt. Gledao sam u daljinu i pokušavao doći do daha. Sunce je ležalo na breskvi, ispuhano i pregaženo. Krenuo sam prema njoj. Pitao sam se je li kod njih Sunce još uvijek svježije narančasto ili je oblačno, puše vjetar pa ga se čak ni ne vidi? Ovdje, baš na tom istom mjestu, bilo mi je 12 godina, stara me je kučka tankom šibom raspalila po vratu.
„Marš iz mog dvorišta, što radiš ovdje!“ rekla je.
Pobjegao sam preko zida, bez lopte po koju sam došao.
„Jesi sigurna?“ pitao sam kćer. „Možda da ju ostavimo za unučad?“
„Tata, žao mi je, to je samo brig... Ne mog... Moj je živ...t ...vdje.“
„Ti se, znači, nikad nećeš vratiti?“
Tišina je bila duga, preduga. Prekinuo sam. Zvala je, ali nisam se želio javiti. Došao sam do breskve i gledao ju. Uhvatio sam se za deblo. Poželio sam ju iščupati s korijenom. Slomio sam debelu granu i zamahnuo njome. Poželio sam ju udariti, mahao sam svom snagom, zamišljao kako visi ispred mene, ali šiba je samo fijukala po zraku.

Krešimir Brlobuš

Privid ogledala

Na što je Eckhart uopće pomišljao kada je oćutio šutnju kao najvišu potenciju zvuka (*Schweigen als höhere Potenz von Klang*)? Šutećim izuzetnicima, koji su ugođeni tišinom i koji najčešće (od)ćute neopisivu potenciju zvuka, to zacijelo nije potrebno niti objašnjavati. Neopisivost i neizrecivost nije znamen njihova besmisla nego, dapaće, otvorenost njihovih duša za dospijeće svakog mogućeg, metafizikom ugođena smisla. Meister Eckhart je također ustanovio da *duša istom onda može izaći iz sebe i ponovno ući u dno same sebe, kada može ćuti Boga i razgovarati s njim u savršenu jedinstvu*. Zacijelo se takvo blaženstvo savršena jedinstva zbiva i ćuje samo na trenutak.

Možda je čak i Friedrich Nietzsche nehotice zalutao u metafizičku zamku, kada je tijekom kratkotrajnog zbivanja iste uspio samoga sebe zavarati, tumaćći ju kao tobožnju vječnost? Ili je možda, baš tijekom istovremeno nastajućeg i nestajućeg podneva, djelatna ona začudna istovjetnost svega što jest? Tek ako ponekad uspijemo doista ćuti blaženstvo takva neumitna trenutka, oćutjevši pri tom kratko zbivanje zenita, možemo istodobno shvatiti koliko je posve neopisiva ona nužnost u njemu što nam najčešće promakne ne otkrivši nam nikakav, tradicionalnom metafizikom nametnuti i sputavajući identitet.

Tihotvorno se gibanje tišine u našoj duši prepoznaje samo ako misaono jest. Ukoliko tišina u nama zbivajuća misaonost jest, onda nas nimalo ne ćudi što joj dopuštamo da, shodno neposustalom misaonom zauzeću, u skladu s vlastitim zbivanjem, ponajviše ćuti.

Nije li u drevnih Grka naravni svijet zaobljenog bio ono isto što i božansko svojstvo kuglolikog, odnosno okruglog kozmosa ili ono jedno i sve (*τὸ ἓν καὶ πᾶν*) cjeline svijeta? U toj kuglolikoj cjelini ili okruglosti mnoštva, u toj jedinstvenoj i nerazdvojnoj cjelini nema ili ne bi smjelo biti otpora spram nužnosti predbožanskog i božanski ugođenoga jedinstva. Duša što se uspinje prema gore, istodobno vidi sebe u smrti silazeći prema dolje. Krug je cjeline zatvoren, jedinstvenost života i smrti je nerazmršiva. U takvoj zaobljenosti ili okruglosti od prirode neodvojiva života, hod prema naprijed je ono isto što i hod prema natrag ili hod života prema gore je ono isto što i „inverzni hod” smrti prema dolje. Koliko nam se čini da se krećemo prema naprijed, toliko nas sustiže smrt u onome što se istodobno kreće prema natrag i ocjelovljuje nužnu okruglost njihova nerazdvojna jedinstva. Sve što je neposredno u krugu prirode ima svoju nužnu posrednost i obratno, sve posredno primjereno prirodi ima svoju samoniklu neposrednost. Ako je tomu tako, onda je doista upitno zašto se Orfej okrenuo i pogledao za Euridikom. Je li njegov okret bio uopće nužan tamo gdje se već u inverznom položaju nalazilo sve ono što je istodobno bilo ispred njega? U imenici pogled skriva se korijen riječi *gled*, neko zrenje božanskog jedinstva, gdje Orfejev pogled prema Euridikinju kraju nipošto ne zamračuje njihov zajednički životni beskraj. Dušu je jedino moguće prepustiti vlastitu miru samo onda ako ona zauvijek upamti da ničiji životni kraj ne dokida, svima nama, darovani beskraj. Možda se Orfej u sebi ipak trebao prisjetiti Prometejeva pogleda u budućnost i Epimetejeva pogleda u prošlost, pa bi se zacijelo i u njegovu pogledu nanovo zaokružila božanska cjelina svega što jest.

Jer, što će nam ogledalo tamo gdje sve jedno jest? U cjelovitosti božanskog jedinstva svako ogledalo je suvišno. Onome tko u svemu što jest traži ogledalo onoga iza (*μετά*) leđa što mu se istodobno zbiva ispred njega, ono božansko je uskraćeno. Ono mu se zbog njegove preuzetne neumjerenosti ili *hybris*-a (*ὑβρις*) potpuno prikriva.

Nebožanskim činom Orfejeva okreta jedinstvo zaobljena ili okrugla svijeta nestalo je, cjelina kružnosti bitka je prepolovljena. Umjesto kugle i kruga eto nam samo jednodimenzionalne crte. Ostala je nejasnoća zagubljena puta, preostala je zamračena besputica. Umjesto okruglosti cjeline, osuđeni smo na lutajuću besciljnost te na jednosmjernom putu putujemo kao beskućnici ili kao bezdomovnici. Hod je to bezdomovnika kroz beskonačnost, odnosno beskrajni hod u nikada dovršeni „nedohod”. Ili, da se Šopovskim pjesničkim izriječkom izrazimo, svatko je u sebi i na sebi svojstven način osuđen na lutajući ili besciljni prohod u neostvarivi „nedohod”. I od tada crta što označava razliku između dvoga, udvojenost svega i svačega, postaje „besmrtna”, a izvorna neusmrtivost okrugle božanske cjeline svijeta postaje skrivena, metafizičkoj, gluhoj i slijepoj „svijesti” posve nedostupna. Preostaje nam samo slutnja, samo fragmentarno sjećanje na izgubljenu cjelinu svijeta, na ono grčko iskustvo što nas podsjeća na božan-

sku cjelinu, na nepamćenje svega onoga što nam je u posvemašnjem lutanju neprestano uskraćeno. Svagda prepušteni lutanju, ostaje nam samo svakodnevni nepremostivi jaz između bezbrojnih, metafizikom ustrojenih razlika i dvojstava. Uvijek smo između, u sumnji, i nikada više u jedinstvu (sve)mira, u cjelini ili u jedinstvu svega što jest. Ovo biti između očito je neizbježno i nepremostivo. Naputka za mogući izlaz iz toga, biti između, više nema. Možda se jedan od nedovoljno uhodanih i teško prohodnih putova sluti u onome što nam je ponuđeno na tragu Heideggerova mišljenja, kao moguće prevladavanje odnosno prebolijevanje metafizike. Tko ima dovoljno smjelosti biti neprijeporni svjedok takvog prevladavanja bezbrojnih metafizičkih razlika? Tko može doista svom svojom slutnjom iskoračiti iz sveprožimajuće metafizike te tiho ukoračiti u skrivenu cjelinu života i u njemu (sve)mirno nestajati?

U sveopćoj nesigurnosti metafizički udvojenoga života ogledala su odavno postala ovostrana nužnost. Ona su za sve nas kakvo-takvo metafizičko jamstvo i utjeha. A u metafizičkoj pocijepanosti svega i svačega na bezbroj razlika svako jest ima svoj suprotak u onome ne-jest ili svako nedostupno odnosno skriveno jest ima metafizički zajamčenu utjehu u nekom prividu *kao da jest*. Sve se očito prikriilo u utjehu ogledala, zato se neprestano ogledavamo oko sebe, neprekidno tražeći uhodi li nas netko ili je li je netko iza nas itd. Snimamo sadašnjost i nestajemo u bezdanu prošlosti. Možda je sve-ogledavajući svijet u metafizici posvemašnje nesigurnosti, s nepodnošljivom suhoparnosti najbolje opisan u Kafkinu književnom opusu. Kafkin literarni svijet je svijet ogledala, svijet metafora ili prispodoba, svijet sveopće paranoje u kojemu svatko traži i policijski uhodi u drugome ono što on sâm nije.

U takvu svijetu ogledala najvažnija je tipična zavodnička metafizička utjeha onoga *kao da jesmo*, iako nas naša prikrivena *trulost* iznutra sve više uvjerava da možda ipak nismo bili ono što jesmo i vjerojatno nikada ne ćemo „niti biti”. Bitno nam je ustanoviti kako se paradoks sve-proždirućih zrcala sastoji ponajviše u tome što nam njihova tobožnja jasnoća zrcali svagda nejasnu ili prividnu sliku. Ali to i jest njihova neizmjenjiva sudbina. Zašto? Zato što nam samo u prikrivenu i nedostupnom svijetu, napuštenom kobnim okretom Orfeja, ogledala nisu potrebna. Ono što je gore to je dolje, ono što je ispred nas to je jednako tako iza nas.

U zaboravu okrugline Orfejeva svijeta osuđeni smo na jedno-gledajuću crtu. Beskonačno hodanje po njoj odavno nam uskraćuje prikrivenu jasnoću posvemašnje cjeline svijeta. Nisu li nam baš zbog toga ogledala neophodna, da bi nam trajno nadoknadila uskraćenost onog iza (*μετά*) one cjeline koju smo pri kobnom Orfejevu okretu (o)davno izgubili? Između inteligibilnog i posibilnog svijeta svagda je zamjetna ona crta čovjekova pokušaja i njemu sukladne utjehe što na tragu Platonova filozofiranja neprestano iskušavamo kao sjećanje (*ἀνάμνησις*).

Neiscrpní smisao mita u njemu (od)uvijek šuti. U svakom izvornom mitologemu šuti neizmijerna tajna njegova neiscrpnog smisla koja nikada ne dospíjeva do svoga potpunog otkrivenja. Zato nas Friedrich Nietzsche s potpunim pravom upozorava: *Ne izrugujte se grčkoj mitologiji i to samo zato što tako malo nalikuje vašoj dubokoumnoj metafizici!* (*Spottet nur nicht über die Mythologie der Griechen, weil sie so wenig eurer tiefsinnigen Metaphysik gleicht!*, F. Nietzsche, Morgenröte, KSA 3, de Gruyter – DTV, 1999., S. 80).

Nema tog svakodnevnog plićaka u kome „čovjek” ne bi hinio dubinu koja duboka nije! Ne preostaje mu drugo nego priznati kako ne zna primjereno i tiho plivati, ukoliko ne želi da se on i njegova himba jednom zauvijek ne utope u zanovijetajućoj ili brbljajućoj „dubini” neizmjerne taštine.

S velikim oduševljenjem dopuštam izlet svojoj duši u svakodnevnu običnost, e da bi u njezinoj učestalosti uspjela prepoznavati nesvakodnevnu neobičnost...

Kada smrt dovrši svoj posao, sve moguće maske odjednom nestaju, preostaje samo spuštена labrnja i ono što si od rođenja bio i ostao – tihotvoreći nitko i ništa. Zacijelo se u tome mogu (na)zreti razlozi zašto je smrt izvorni pročišćivač mnogih, tihom izvoru posve stranih suvišnosti metafizike. Možda ipak u onom neumitnom, nadasve tihom zbivanju *Sein zum Tode* (bitak ka smrti) Martina Heideggera valja tražiti redukciju sveopće bezličnosti ili bezsvojtvenosti na izvornu tišinu, tijekom koje mnoge metafizičke maske i bezbrojne kompenzacije postaju posve uzaludne i suvišne...

Skladatelj uvjerljivost komponiranja najautentičnije svjedoči samo onda ako svojim skladateljskim radom uspijeva doista živjeti i potpuno proživjeti svoj poziv. Zato nas previše ne čudi što se umjetničke posljedice, takvoj skladateljevoj vokaciji bliskog umjetničkog rada, najčešće poistovjećuju sa samorađanjem, samozbivanjem, samokretanjem ili samoniklošću prirodnih bića.

Gaston Bachelard nas u knjizi *Zrak i snovi* podsjeća na manje poznatu i odviše zanemarenu činjenicu u suglasju s kojom možemo, tek na hladnom

zraku planinskih visina, pronaći jednu posve drugu, nietzscheovski ugođenu vrijednost: TIŠINU. A u planinskim visinama nerazmršivo su povezane visina, hladnoća, samoća, tišina. Samo se u takvim hladnim i tihim visinama, gdje možemo posve opušteno *srkati svoju samotnost* (F. Nietzsche) rađa (s)misao.

Ali pri tomu svakako trebamo imati na umu da misao koja se nehotice pojavi nikada ne luta sama. Posve usamljeno, i ona čeka da netko uspije razotkriti razloge i smisao njezine samoće. Možda se upravo u njezinu nerazumijevanju prikriva bespuće (*die Weglosigkeit*) njezine samoće. A što „misliti” o količini samoće u mišljenju onih mislioca koji unaprijed znaju da za onu misao koju nose u sebi ne mogu, dapače, ne smiju očekivati primjereno razumijevanje. Iskušenje takve usamljenosti gotovo nitko nije podnosio. Njezinu misaonu samoću nije podnosio čak ni Friedrich Nietzsche. Možda bi za odviše usamljenu misao, za čije primjereno razumijevanje u mnogih mislioca nedostaje sluha, bilo bolje zahtijevati da zavazda ostane takozvani „nepisani nauk” (*ἀγραφα δόγματα*). Šutnja, samoća, hladnoća, tišina i ništa više od toga. Nije li onda takvim mišljenjem ugođena usamljenost malobrojna moć, dostupna samo misaono moćnima? Gdje se nalaze takvi misaono moćni? Već smo rekli, ponajviše u tišini, šutnji, samoći. U nepodnošljivoj buci svakodnevlja, posve nezamjetni, oni su malo-gdje, gotovo nigdje.

Što je ono trajno (perenijalno) i neiscrpno u muzici što bismo mogli uvjetno označiti kao njezino tzv. „primordijalno” svojstvo? Pri pokušaju propitivanja i tumačenja onog što je to primordijalno ili prvobitno u glazbi, autor se ovog kratkog interludija ne kani upuštati u neko odviše pretenciozno razotkrivanje i istodobno ustanovljavanje neke samoj glazbi svojstvene biti. Ništa od svega toga. Zašto? Zato što je u sveopćoj metafizici, ali jednako tako i u metafizici muzike, bilo takvih uzaludnih pokušaja doista napretek, e da bismo nakon Schopenhauerove filozofije muzike, Nietzscheove Hammer-Philosophie i Heideggerove destrukcije metafizike uopće smjeli tako olako i neupitno zalutati u neki strani i za samu glazbu posve lažni metafizički identitet. Odviše smo svjesni činjenice kako se više ne može drugotvoriti ili krivotvoriti njezina bit, a kamoli ista zamijeniti onime što bi imao biti njezin bitak.

Jer, ako je nakon Aristotela pa sve do danas muzika, kao svojevrsna *ancilla metaphysicae*, bila prinuđena promicati mnoge njoj posve strane i otuđujuće metafizičke identitete, onda je to takva krivotvoreća besputica koju više ne smijemo i ne možemo ponavljati i koju svakako treba napustiti. Do-pustiti nam je jednom da muzika bude ono što ona uistinu jest.

Onkraj raznih metafizičkih razlika te uz pomoć mnogobrojnih njezinih identiteta, ono što je s onu stranu (*μετά*) muzike kao i sama njezina narav

(φυσικά) ne nalazi se nipošto u njihovoj razlici nego u njihovu neodvojivu jedinstvu. Svakom ovakvom ili onakvom razlikom između nečega što je s onu stranu (μετά) muzike i njezine imanentne naravi, ili pomoću metafizički sprovedene razlike između sadržaja i forme pojedine skladbe, iznuđuje se neki njoj posve strani i od same muzike otuđujući identitet. Možda je upravo takvo tipično metafizičko udvajanje ono koje je u davno doba Starih Grka i njihova *muzičnog umijeća* (τέχνη μουσική) bilo posve strano i nezamislivo?

Umjetničko djelo nije nipošto jedan od mnogobrojnih objekata u ljudskoj povijesti nego je ono sâmo njezin neposredni generator. Dakle, kao jedan od značajnih generatora povijesti ono nije samo puko znanstvena činjenica na kojoj znanstvenici *in continuo* „iskušavaju” ili uz njezinu pomoć „vježbaju” svoju spoznajnu nemoć nego ono što neiscrpivo i neizrecivo jest i do čije biti ne možemo spoznajom prodrijeti nego je ponajviše samo neposredno živjeti. Umjetničko djelo, dakle, nije nipošto predmet historije kao jedne od najvažnijih znanstvenih disciplina nego ona sama povijest jest. Misaonu čovjeku odavno je itekako jasno da povijest nije nipošto ono isto što i historija. Bitno nam je ponovno podsjetiti, štoviše osvijestiti, da historija nije, niti ne može biti znanost o povijesti. To se jednako odnosi i na povijest umjetnosti. Ona također nije niti ne može biti takozvana „znanost ponad umjetnosti”. Ponovimo, njezin se smisao nipošto ne poistovjećuje niti se iscrpljuje u onome što bi imala biti znanost o glazbenoj i inoj umjetnosti.

Ono o čemu nas nastoji obavijestiti znanost „o” umjetnosti ne nalazi se nipošto u njezinoj nemogućoj historijskoj spoznaji nego prije svega u njoj samoj. Umjetničko je djelo samo po sebi primarno, dok je sve ostalo izvan njega akcidentalno, odnosno sporedno ili nebitno. I to samo takvo umjetničko djelo koje iz njegove neupitne izrecivosti svjedoči samo njemu svojstvenu navlastitost. Samo ako ustraje u zagonetnoj upitnosti, odnosno u otklonu od svake moguće njemu nametnute biti, a da istodobno uspijeva svjedočiti sâmo sebe, tek tada umjetničko djelo uistinu jest. Međutim, ako se pak izvan njega traži bilo kakav metafizički alibi za njegovo (su) postojanje, u nekoj njemu posve stranoj biti, onda ono nije niti ne može biti umjetničko djelo. Sukladno svemu izrečenom, bit se glazbene i ine umjetnosti nalazi u njoj samoj, a ne u nečemu što izvan, ispod ili s onu stranu nje same jest.

Dakle, i muzika je ritmičko-zvukotvorni susvijet koji nam se otvara primjereno onomu što ona uistinu jest.

Što će reći, bitni je smisao svakog umjetničkog djela ono otvoreno svijeta što se iz njega samoga ima otvoriti. Ili kako to Martin Heidegger u *Izvoru umjetničkog djela* još primjerenije kaže: *Djelo drži otvorenim ono otvoreno*

svijeta. (*Das Werk hält das Offene der Welt offen*. M. Heidegger, Holzwege, S. 30, prijevod Damir Barbarić, str. 69).

Paul Klee nas podosta neuvjerljivo želi uvjeriti u sljedeće: *Mrtva je točka sama po sebi bezvremena* (Paul Klee, *Stvaralačka ispovijest*). Ako je doista tako kako tvrdi Klee, onda je upitno je li potpuna izgubljenost u toj i takvoj mrtvoj točki neka zaprepašujuća obezvremenjenost, konačni odhod u nedohod ili, možda, samo lutajuća skrivenost u neprohodnome labirintu.

Poput postupnog nestajanja crte, tako i svaki život uklanja sebe u nedokučivosti neke posve neizvjesne i tajanstvene točke. Vremenitost određenog života sebe posve nepredvidljivo obezvremenjuje te zauvijek nestaje u jednom neponovljivom trenutku. Potpuno pounutreni, nestajemo iz ove ovostranosti u neku onostranu neizvjesnost, možda čak u neizvjesnu posvudašnjost, u nepoznatost, u neizrecivost. Izvan očiglednoga, posve se gubimo u neku zagonetnu neočiglednost ili se, ipak, iz neke unutarnjosti zauvijek odстранjujemo. Gdje? Ovdje? Tamo? Nigdje? Možda nam se tek kroz potpuno osadašnjenje Kleeove *mrtve točke* mogu otvoriti vrata posve neizvjesne beskonačnosti? Nije li crta ipak samo razotkrivanje onog smisla što se prikriveno zbiva u točki? Ili je pak ona samo metafizička simplifikacija takozvane beskonačnosti, a točka njezino konačno ostvarenje? Ako je točka doista ono isto što se kroz smrt crte ima pojaviti, onda je njezina pobjeda neminovna i potpuna. Nehotice smo iz izvjesne točke ušli u ovaj svijet i u njemu ćemo se zavazda izgubiti. Možda se ipak u skupovima posve tihih točaka prikriveno zbiva neki tajanstveni suodnos ili neka punktualna polifona kompozicija. Poznato nam je kako je asketski ugođeni Webern u svojim kompozicijskim redukcijama svjesno očistio glazbu od brojnih patetičnih i odviše cmizdrujućih naslaga moderno ugođenih pseudomuza. Temelji li se i njegova glazba na ustroju posve očišćenih točaka ili možda na tzv. „neakustičnim točkama” nedoslušne tišine?

Je li moguće u potpunosti čuti tišinu? Nije! Možemo li u onome što čutimo kao zbivanje tišine osluškovati samoga sebe? Svakako! Dakle, ne razotkriva li se našim oslušivanjem ono najviše što možemo prepoznavati u tihom iskušavanju neiscrpne vlastitosti? Možda?

Ne smijemo se neumjereno oduševljavati riječima. Zašto? Zato što se kroz njihovo neumjereno izgovaranje najčešće gubi posve tihi i od njih neodvojivi misterij neizrecivog...

Muzika proizvedena po mjeri njezina bitka nije samo puko povijesna nego, dapače, primordijalna činjenica. Zato ne postoji samo tobožnji napredak muzike, nego još više od svega toga, njezina beskonačna različitost u skladu s njezinom primordijalnosti, što se oblikotvorno ostvaruje u samostojnosti pojedine skladbe. Dakle, što je pojedina skladba primjerenija primordijalnosti same muzike, to se uspješnije ostvaruje oblikovna raznolikost njezine umjetničke samosvojnosti.

Ako je svaka nesputanom slobodom interpreta ugođena interpretacija umjetnički neupitnog glazbenog djela samo jednokratno tumačenje njebove neiscrpne tajne, onda je gotovo svako natjecanje pri interpretaciji umjetnički vrijedne glazbe ponajviše ono što pravog interpreta može samo nepotrebno sputavati u razotkrivanju svega onog što mu se neposredno otvara kao njezina jednokratna tajna.

Jedino nesputana i posve bezinteresna umjetnička interpretacija oslobađa interpretu za slobodno zbivanje i jednokratno razotkrivanje tajne pojedinog glazbenog djela. Ali takvo se nešto svakako ne može u potpunosti događati za vrijeme natjecanja, tijekom kojih se tehnička virtuoznost gotovo redovito brka i zamjenjuje s umjetničkom interpretacijom. Jedno je posve nedvojbeno, natjecanje ponajviše sprječava i sputava interpretu u njegovu umjetničkom tumačenju, ali još više u nesputanom ostvarenju glazbenog djela u njegovu samo sebi svojstvenu pojavnost.

Može li se doseg našega sluha toliko osnažiti da uzmogne dosluhnuti tišinom ugođeni usud naše duše nakon njezine potpune šutnje, odnosno doslutiti kako stoji s onim prije i poslije upoedinjena njezina života, ako između toga dvoga postoji ono neumitno rastavljanje ili ona neumitna razlučba (*διαίρεσις*) što zove se smrt?

Takozvani kraj pojedine glazbene kompozicije nije nipošto njezin svršetak nego istodobno njezin svirajući početak ili, kako nas Guillaume de Machaut u naslovu svog poznatog *Rondeaua (crab canon over a palindrome)* odavno, trajno podsjeća *U mom se svršetku nalazi moj početak (Ma fin est mon commencement)*. Radi se zapravo o trajnoj cirkulaciji nesvršenog procesa, odnosno o početku kojim započinje njegov svršetak i obratno, o svršetku kojim započinje njegov početak. U zagonetnom procesu vremena nema kraja nego samo beskraja. Jesu li mudri skladatelji bili doista svjesni kada su komponiranjem muzike iz njezina beskraja oblikovno izdvajali

njezin kraj? Dolazak je muzike iz tišine isto što i njezin glasni povratak u našu blizinu i obratno.

Radi se zapravo o tzv. „primijenjenoj metafizici” muzike. Ono što se kreće naprijed vraća se natrag i obratno, ono što se kreće natrag vraća se naprijed. Konstruktivna koncepcija polifone muzike promijenila bi neumitno trajanje vremena, što se osobito prepoznaje u skladbama J. S. Bacha. Beskraju bi „ukrala” kraj, a kraju bi vratila njezin beskraj.

Kada se smisao u nama posve (o)pusti te legne na mirno dno slutnjom ugođena pamćenja, a gustoća tišine u nama čudotvornom muzikom zazvuči – možda tek u takvu, posve nepredvidljivu trenutku prisjećanja nakratko čujemo ono što doista jesmo? Što? To!

Jedno je nedvojbeno, da se skladateljima pri komponiranju često otvaraju velike mogućnosti u muzici. Naivno bi bilo uopće očekivati da bi iz takvog nečega trebao izrasti mogući doprinos onoga što se najčešće mnije kao neki *historicistički* napredak u modernoj muzici, odnosno kao takozvani „Novi zvuk”. Ništa od svega toga, pogotovo u besmisleno doba takozvane postmoderne. Suprotno od svega toga, ono je izvan tipične progres-regres podjele, samo djelomični dosluh, odnosno moguće otkriće njezina neiscrpna, samo našem sluhu primjerena bitka muzike.

... nije li u naše oskudno doba nadrastiti „ljubav” ono isto što i odrasti? Tko zna, možda?

Ako naša skromnost i jednostavnost nemaju dna, ako čutimo da su oni ono isto što i neiscrpan ocean naše, samo nama dosuđene duševne jednostavnosti, onda je svakako nužno da to i takvo svojstvo prikrijemo od svih onih koji nam svakodnevno nameću „slobodu”. Zacijelo u bezdanu života postoji neka neiscrpna jednostavnost (*die Einfachheit*) u neopisivu obzoru koje nas nitko ne može pratiti. To će reći, da u samotnoj jednostavnosti samo nama dosuđena usuda nema suputnika. Upitno je kako je uopće moguće izići iz svakovrsne složenosti takve metafizike, ustrojene od bezbrojnih zrcala i stupica te posve skromno neopazice nestajati u bezdanu, bez-zrcalne, samo nama dosuđene, jednostavne vlastitosti?

Što činiti onda kada razarajuća izrecivost tvoje duše ubrzava njezin neizbježni pad u bezdan? Je li tada zaista na djelu njezino nesputano samo-

ubojstvo? Možda! A da bismo to izbjegli, valja nam itekako štedjeti riječi. Jer, štednja i škrtost riječi nisu ništa drugo nego tiho oslušivanje i odlaganje tvoga neumitnog nestanka. Postoji li uopće takvo ljudsko biće koje uspijeva oslušivati živo izgaranje života u sebi? Možda tek za takva čovjeka možemo ustvrditi da ima tzv. „apsolutni” sluh. Zašto? Jednostavno zato što samo takvo ljudsko biće čuje u sebi apsolutnu izvjesnost – smrt. Takav ne prepoznaje u sebi i izvan sebe samo tonsku visinu određenih zvukova, suzvuka i njihovo međusobno moduliranje iz jednog tonaliteta u drugi tonalitet, nego, dapače, više od svega toga, ono čuje i raspoznaje kako u nesmrtnosti smrti isti umiru u nama te istodobno nestaju iz nas. Riječju, možda samo takav posjedovatelj apsolutna sluha čuje u sebi i istodobno osluškuje onu nečujnu, običnom sluhu nedostupnu tišinu – smrt?

Nije li zato apsolutni sluh zapravo ono kroz koje osluškujemo u sebi odjek one začudne, orfički intonirane izreke koja glasi: *Umiraj i budi!* (Goethe, *Stirb und Werde!* aus *Selige Sehnsucht*).

To će reći, u svršetku postanka trajno je posijan njegov početak, a u početku se zauvijek nalazi njegov neumitni svršetak. Svršetak je zavazda objedinjen s početkom i obratno, početak postanka je zauvijek neodvojiv od njegova svršetka.

U zanimljivoj knjizi neobična naslova *Otok Ksifos* Paul Valéry nam otkriva kako je postojala neka vrsta samostana neobična naziva *Égofobi*, gdje su se nalazili svi oni koji nikada nisu govorili o sebi. Tu se nije smjelo čuti ni Ja, ni Meni, ni Moje itd.

Da bismo se doista osvjedočili u moguće postojanje takva samostana, pitamo se bi li njihovi članovi ili fratri uopće smjeli izabrati svoga gvardijana. Budući da su se odrekli svoga ja i da u skladu s takvim odreknućem ne bi uopće smjeli izgovarati posvojnu (čit. pohlepnu) zamjenicu *meni*, onda bi zacijelo takav neuvjerljiv gvardijan bez ja(stva) bio naprosto suvišan. Ili se možda varamo? Možda se upravo u tome prikriva nužnost postojanja njegova skrivenog vodstva? Bilo kako bilo, ako malko pobliže promislimo, ubrzo ćemo shvatiti da razrješenje ove aporije nije nimalo lako. Bit će da je naprosto nerješiva i zbog toga osuđena na paradoksalnu trajnost.

Ako nam je dovoljno poznato sve ono što bi imalo biti navlastito svojstvo i izvorni smisao apsolutnog sluha, onda bismo posve slobodno mogli ustvrditi da bi onaj tko uistinu ima apsolutni sluh trebao ponajviše čuti i komponirati muziku u skladu s mjerom njezina bitka. Dakle, ne bi li apsolutni sluh trebao biti svojevrsni sluhomjer koji bi u neizmjernosti sveopćeg kaosa mogao čuti i prepoznavati sumjernost (*συμμετρία*) muzike s njezinim bitkom? Što će reći, da bi apsolutno ugođeni sluh trebao tijekom slušanja,

sviranja i komponiranja posve primjereno (*μέτριον*) biti usklađen s apsolutnom mjerom (*μέτρον*) bitka muzike. Ili?

Mit nije ni prolog, nije ni epilog, a ponajmanje neka introdukcija ili finale za bilo kakvo metafizičko spekuliranje, za neke njemu posve strane svrhe i ciljeve. Mit, također, nije samo neka odavno prošla, takozvana prethodnica filozofskog mišljenja, nego je upravo on navlastita, božanskim nadahnućem ugođena (su)misao, koja ništa jednostrano ne objašnjava nego nas, primjereno kružnom kazivanju, ponajviše podsjeća na ono što je bilo, na ono što jest i na ono što će biti.

Zašto, primjerice, Schelling i Karl Kerényi uspoređuju mit s glazbom? Zar samo zato što je u mitu, kao i u glazbi, na djelu neodredivost njihova identiteta? Možda! Zato nije nimalo čudno što nam nitko ne može posve pouzdano odgovoriti na pitanje zašto se Orfej okrenuo u smjeru Euridike. Ni jedan odgovor ne otkriva nam potpuni razlog njegova kobnog okreta. Dakle, mit nam, onkraj uobičajenih metafizičkih identiteta, priča samo priču. Iako priča jest, isti nam mitologem ipak ne daje zadovoljavajući odgovor na moguće pitanje zašto. Poput boga Janusa, u mitologemu saznajemo da je imao dva lica, jednim je licem gledao unaprijed, a drugim, pak, unatrag. Jednako tako i pogled Prometeja stječe svoju potpunost ili cjelovitost tek uz pomoć pogleda njegova brata Epimeteja. Prvi vidi ono što se ima dogoditi, dok njegov brat gleda ono što se već dogodilo. Obojica svojim pogledima čine zaokruženu cjelinu, eùkiklos (*εὐκύκλος*) svega što jest. Gledajući zajedno, obojica vide ono jedno i ono sve (*το ἓν καὶ ᾧν*). Tako se kroz mitsko kazivanje nadaje mitska sveukupnost onoga što cijelo, to hólon (*το ὅλον*) jest.

Bachovo muzičko djelo *Die Kunst der Fuge* je nedvojbeno umjetničko savršenstvo po sebi! Ono je, usudim se reći, vremenom uzgibano ili ritmom pokrenuto savršenstvo sumelodijske i suharmonijske, odnosno savršene polifone geometrije, primordijalni sažetak cjelokupne muzike u kome osobito nadahnuti slušatelji ponekad čuju i prepoznaju ono pere-nijalno što je u muzici oduvijek bilo, što će biti i što vazda jest. Ako je vrijeme, između ostalog, ona opasna zagonetna dimenzija što neprekidno smrtno rastače svako ukonačenje glazbene forme – ako je vrijeme neumitna dimenzija kaosom uzgibana rasapa, onda mu se Bachova glazba, osobito *Die Kunst der Fuge* naj snažnije i najprimjerenije opire. Iako se, rastakajućim vremenom pokrenuto, isto djelo izlaže velikoj smrtnoj opasnosti nestati u hijatusu beskonačnosti, ono se, usuprot neumitnomu kaosu, ukonačuje u nesmrtni glazbeni (ob)lik. Nije li, možda, upravo zbog toga konzistentnost takva glazbena polifona (ob)lika ništa drugo nego uspješna izdvojenost ili vremenita ukonačenost pojedinih, smrti oduzetih trenutaka, ili ono što se uvjetno može označiti kao vremenom uzgibana muzička geometrija?

Topos Orfeja nije utopija metafizičkih čežnji i iščekivanja nego ono što se istovremeno nužnošću dionizijske preobrazbe izvorno prožima i svjedoči savršenim oblicima boga Apolona.

Nestašluk osjećajnosti je neizmjeran, uvjerava nas Paul Valéry. Kako je uopće moguće u muzici prepoznavati takav neizmjerni nestašluk? Zacijelo samo tako da ga uz pomoć intelekta izmjerimo? Kakav je, pak, mogući ishod takva intelektom određena izmjera? Suprotno od očekivanog. Samo kao gubitak svega onoga što u njemu neizrecivo i neizmjereno jest.

Božanski ugođen interpret najprimjerenije tumači muzičko djelo samo ukoliko je njime posve obuzet. Poput drevnog Orfeja, takvo nešto moguće je ostvariti jedino ako uspijeva dostojanstveno utihnuti svoje ljudsko ja. Hermes tada zadovoljno trlja ruke, jer mu se putem božanski ugođene svirke primjerenim entuzijazmom vođenog i posve oslobođenog muzičara oprisućuje nerazdvojno jedinstvo njegova sviranja i muzičkog djela.

Glazba je podosta neugodna umjetnost. Uvijek nam nestaje iz našeg slušnog dosluha. Koliko god bi bila pukom vremenu nadvremena i koliko god se vremenu opire, ona ipak u njemu nastaje i nestaje. Poput vode, ona dotječe i istječe u vremenski slivnik svakodnevnog beznađa. Često s njezinom zvukotvornosti osvježimo i operemo svoju dušu. Je li to ono sve što možemo (u)činiti s glazbom? Naravno da nije. Već su nas drevni Grci naučili da dosluh glazbe nije ono isto što i njezin put do naše duše koja se tijekom slušanja nezamjetno giba. Zato primjereno slušanje glazbe potiče ritmičko sugibanje našega tijela i njegove duše s njim. Kada, pak, duša gubi slušnu moć sugibanja s muzikom, ona istodobno pokazuje svoju negibljivu staračku nemoć.

Stara duša najčešće bježi u zvučne uspomene koje je prije slušala. Ona se ponajviše prepušta zvukotvornoj izvjesnosti one glazbe koje se u nekome i kroz neko sada ponovno sjeća. Tijekom slušanja najčešće pamti i čeka zvukotvornu potvrdu nečega što se zbilo prije, a ponajmanje onoga što tu i sada jest. Ipak, valja nam itekako pripaziti na slušnu kondiciju naše duše. Zato joj pomognimo da ne izgubi svoju gibljivost i usredotočenost na ono što u vremenu nije samo puko vrijeme nego u njemu ritmičko gibanje i zvukotvornost muzike jest. Sluh gubi primarnu moć dosluha ponajviše onda kada više ne može ostarjelu dušu poticati na ritmičko sugibanje s osobitom ljepotom glazbe.

Ukoliko pažljivije proučavamo neizmjernu preuzetnost filozofskoga kazivanja o glazbi, tada nam se često nameće nezaobilazno pitanje: zar bi filozofi doista trebali biti jedini pravi slušatelji muzike? Zar su jedino filozofi oni koji imaju sluh za dosluh onog bitnog u glazbi, dok se svi ostali recipijenti, pri slušanju glazbe, zadržavaju na posve nebitnim činjenicama, ponajviše na jednostranom doživljaju glazbe?

Nije li odviše rigidna težnja fenomenološki usmjerenih filozofa, koji pod svaku cijenu nastoje izbjeći psihologističko tumačenja muzike, pokušavajući pritom odstraniti naše odviše jednostrane doživljaje, ujedno i otklon od njezine neposredne zvučne blizine? Naime, upitno je, usuprot mnogim psihologističkim zabludama, je li mnoštvo raznih doživljaja nešto što se može otkloniti kao nebitan relativitet, a da se pritom istodobno izgubi i ono najbitnije, a to je umjetnički život same glazbe. Ne dovodi li nas, dakle, strogo sprovedena fenomenološka redukcija do toga da filozofski određena bit same muzike postaje za nju samu posve nebitna? Naime, čisteći glazbenu umjetnost od neumjetničkog, tj. od svega onoga što je u njoj tobože nebitno, fenomenolozi istodobno „čiste” glazbu od nje same. Dobili su tobože njezinu „bit”, ali su pritom izgubili sluh za prepoznavanje svega onoga što muzika kao umjetnost neposredno jest. U pogledu muzičke umjetnosti nije nebitno upitati, nije li svaka metafizika glazbe svojevrсна, spoznajom nametnuta, iznuda njezina identiteta što se njom i kroz nju uopće ne pojavljuje?

Bitno je nadalje upitati koliko zvukotvornost i ritmička gibljivost muzike uopće obvezuje filozofa na njegovu filozofsku misaonost? Jer, čak i jedan od najmisaonijih filozofa kao što je, primjerice, Martin Heidegger nije u glazbi iznašao neku osobitu mislivost što bi njegovu filozofiju obvezalo na mogući identitet njezine biti.

Adorno, dakako, nije niti ulazio u začaranost tog neprobojnog zvukotvornog kruga, jer je već posredstvom negativne dijalektike i neprimjerenog sociologizma bio na odmaku izvan muzike prije nego što je uopće uspio misaono ući u nju.

U jednom pismu svojem kolegi matematičaru Goldbachu, 17. travnja 1712., Leibnitz po prilici kaže sljedeće: *Muzika je tajna aritmetička vježba duha, koji nije svjestan da broji.* (*Musica est exercitium arithmeticae occultum nescientis se numerare animi*, in: Enrico Fubini, *Geschichte der Musikästhetik*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar 1997., S. 111, *Die Musik ist die verborgene arithmetische Übung eines Geistes, der nicht weiß, daß er zählt.*). Spomenuti citat valja svakako razdvojiti na dva dijela: *tajna aritmetička vježba duha* i zatim na završni dio: *koji nije svjestan da broji.* Zašto?

Zato što nam se tek kroz detaljnije propitivanje njihova značenja može djelomično razotkriti u kolikoj se mjeri misterij nastajanja svake, pogotovo Bachove glazbe, susteže svakoj mogućoj racionalnoj spoznaji. To će reći da svako odviše rigidno i naglašenom racionalnosti vođeno proučavanje i osvještavanje brojčanih odnosa u Bachovoj glazbi, u kojoj prevladava ono *nesvjesno*, bitno ne pripomaže boljem razumijevanju, ponajmanje razotkrivanju njezine neiscrpne zagonetnosti. U skladu s potonjim stajalištem, bitno je upitati: ako su, prema naučavanju drevnih pitagorejaca, brojevi počelo (*ἀρχή*) svega što jest pa i muzike, dakle, ako su prema pitagorejskom nauku harmonija (*ἁρμονία*) i određeni brojčani odnosi ili proporcije bili jedno te isto, onda je uistinu upitno zašto doslušnost tih i takvih tajanstvenih odnosa ne bi trebali u Bachovoj glazbi postati i ostati nadalje zagonetni, jer se ljudskom sluhu svagda različito odgonetavaju tijekom njihova umjetničkog ozvukotvorenja. Ukoliko se, dakle, uvjetno složimo s Leibnitzovim stajalištem, sukladno kojemu je, dakle, skladanje muzike takav proces tijekom kojega *duh nije* [posve] *svjestan da broji*, onda bismo usuprot takvu stajalištu mogli ustanoviti kako svako skladanje kao svjesno brojenje umanjuje moguću prisutnost glazbenosti u onome što bi komponiralo. Ono uvelike sputava, koči, dapače, uništava skladateljevu fantaziju. To će reći da je ono skladanje koje se čuti kao *nesvjesno brojenje* takav duhovni proces koji, prije svega, oslobađa skladateljevu maštu i omogućuje mu primjerenu slobodu njegova skladateljskog rada, postavljajući ga u nužnu sumjerenost s bitkom glazbe.

Misaoni korak dalje vodi nas na takvu smjelu pomisao sukladno kojoj bi matematika što sebe muzički ponajviše nesvjesno ozvukotvoruje i odjelovljuje imala biti ništa drugo nego ono isto što i osobita *mjera muzike* koja, kroz nadahnućem ugođenu fantaziju, ostvaruje ono što se može posve pouzdano odrediti i imenovati kao *dobra muzika*.

Može li nam se osobitom *dobrotom muzike* što neposredno posreduje između dobrog muzičara i dobrog čovjeka bar djelomično približiti nešto od svega onoga kroz što tankočutni sluh može (po)slušno prepoznavati neizrecivu puninu bitka glazbe? Tko zna? Možda?

In memoriam † VESNA KRMPOTIĆ

(Dubrovnik 17. 6. 1932 – Beograd, 21. 8. 2018.)

Vesna Krmpotić, dugogodišnja članica Društva hrvatskih književnika, preminula je 21. kolovoza 2018., ostavivši iza sebe književni opus koji će trajno obogaćivati hrvatsku književnost i kulturu. Rođena 17. lipnja 1932. u Dubrovniku, uvijek je znala suptilno i diskretno, uzvišeno i ponizno služiti hrvatskoj književnosti, u prvome redu kao pjesnikinja, ali i kao prozaiistica, esejistica i prevoditeljica. Našoj najširoj javnosti dobro su poznati njezini književni prinosi kojima je godinama, počam od sredine pedesetih 20. stoljeća, kada su uz nju književnim prostorom svoj put krčile i druge žene spisateljice, žene poput Vesne Parun, Višnje Stahuljak, Irene Vrkljan i Nade Iveljić, tvoreći prepoznatljiv ženski peterolist suvremenoga hrvatskoga pjesništva čija se pjesnička riječ posebno osjećala u tadašnjoj književnosti na području stiha i koja je plodno i kontinuirano trajala sve do naših dana. Šireći obzore umjetničke slobode taj se peterolist vrlo uspješno snašao i oslonio na modernizam međuratne hrvatske poezije kao na svoje naravno ishodište, postupno se etablirajući kao novi pjesnički i književni senzibilitet, koji s jedne strane prirodno nastavlja na modernizam međurata, ali otvara i nove tendencije suvremenoga hrvatskoga pjesništva.

Bilo je u životu Vesne Krmpotić vrlo bolnih trenutaka – mislim u prvome redu na bolan trenutak gubitka njezina sina Igora koji je nadahnio ekspresivnu knjigu pjesama *Ljevanica za Igora* iz 1978., a zatim i opsežnu i maestralnu proznu knjigu *Brdo iznad oblaka* iz 1987., u kojoj je opisala traumatičnu borbu za spas sinovljeva života. Tih je godina podarila hrvatskomu narodu antologiju indijske književnosti *Tisuću lopoča*. Godine 1990. objavila je dnevnik i putopis, meditacije i molitve, esej i lirsku prozu *Bhagavatar*, knjigu prožetu doživljenim iskustvima s indijskim prorokom Sai Babom i svjedočenjem božanske milosti. Njezino indijsko duhovno iskustvo dovelo ju je do sumnje u strogu podijeljenost racionalnoga i afektivnoga te usmjerilo prema praiskonskomu jedinstvu kojemu je njezina pjesnička i književna riječ bespogovorno težila.

Nakon proznih knjiga *Košulja sretnog čovjeka* iz 1987. i *Pir sunca i mjeseca* iz 1989. svoj je prozni opus obogatila trilogijom *Divni stranac* (2002. – 2004.) koja ima mitsku i mističnu vrijednost indijske provenijencije. Po istome uzorku objavila je golemu zbirku *108 x 108*, pisanu od 1990. do 2006. Pridodamo li tomu njezino petoknjižje o vrlinama – *Vrline ljubavi*, *Vrline istine* i *Vrline mira* i drugo te niz „među najljepšima najljepše“ –

Bajke i Priče, razvidni su njezini napori i postignuća duhovnoga nadahnuća. Duhovnost njezine književne i pjesničke riječi razvila se i oblikovala u sjeni vedantske mudrosti, u svjetlu učenja što je kroz usta indijskih mudraca dolazila s Istoka, iz Indije i njezine neohinduističke duhovnosti. Svojim je književnim djelovanjem Vesna Krmpotić, uz mnoge strane poticaje i utjecaje, potvrdila svoj vlastiti i za hrvatsku književnost relevantni identitet.

Kao klasiku hrvatske književnosti, Društvo hrvatskih književnika dodijelilo joj je nagradu *Tin Ujević* i predložilo za Nobelovu nagradu za književnost. Vesna Krmpotić bila je na ponos Društva hrvatskih književnika, kao i cijeloga hrvatskoga društva. Pamtit ćemo je vazda kao prijateljski otvorenu i toplu osobu te i ubuduće djelovati na afirmaciji njezina književnoga djela. Njezin je jezik univerzalan, njezin je jezik kozmopolitski, njezin je jezik ponizno franjevački, njezin je jezik duboko hrvatski.

Božidar PETRAČ

Vesna Krmpotić

Pjesme

Lotos

Za radost Boga u nama
pijem.
Za sjaj njegov u kristalu,
vatri, suncu, pijem.
Pijem, ne da se opijem,
već da se opijam,
i dno ove čaše
u blaženo bezdno spuštam.

Taj val, taj čovjek

Jedan val negdje na pučini
moj je.
Jedan čovjek negdje u svjetini
moj je.
Koji je, ne znam, taj val, taj čovjek
ali:
NIKADA val koji me upravo nosi,
NIKADA čovjek kom sam ruke pružila.

Budućoj ljubavi

Buduća ljubavi,
kad bi mogla ne doći.

S tobom se rastajem unaprijed,
za ruku odvođeć' dijete koje začeh s tobom,
ovu tjeskobu koja naglo raste.
Ljubavi, sve sam ti rekla već davno.
A ti si već davno prošla.

Kad bi mogla ne doći.

Dan sedmi

Sastavila sam te kao pjesmu
od simbola,
i sada ne znam što značiš.

Jedino što spoznah
jedino što ljubljah
bijaše moj napor da te stvorim.

Danas
stojiš preda mnom tuđ i dalek
u meni svršen, u sebi započet.
O što sam ono htjela tobom reći?

Pohvala ničemu

Tako mi prija što nema ničega.
Što se događa zračno ništa.
Što s tjemena svakoga brijega
slika je ista.

Zuj kolobara baš mi odgovara,
jer se vidno širi u nečuj.
Do gluhosti sluh me nagovara
na pohod riječju.

Tako je dobro kad nešto splasne
i svane lice ništoće jasne.
Poćudno je kad besput i cesta
zamrse mjesta.

Djelatno je kad misao stane,
kad se stoljeća smaknu u dane.
Sa stanovišta svakog lista
jesen je ista.

Izabrao Tin LEMAC

In memoriam † ROBERT ROKLICER

(Vukovar 4. 12. 1970 – Gačište, 27. 8. 2018.)

Vjerujem kako nas je sve ljetos iznenadila vijest o nagloj smrti Roberta Roklicera: *Kako, Robija više nema?* Bad boy hrvatske književnosti, veliki književni i filmski radnik, boem, šarmer i filantrop vječno spreman na šalu napustio nas je 27. kolovoza 2018. u Gačištu pored Virovitice.

Biografski podatci govore da je rođen 4. prosinca 1970. u Vukovaru, zatim je živio u Njemačkoj, od 1995. do 2000. radi kao novinar sa zapaženim kritikama i esejima (*Le Monde* prenosi njegov tekst *Granatiranje Zagreba*). Isto tako, od 1994. studira Dramaturgiju na zagrebačkoj Akademiji dramske umjetnosti, pa je, osim u književnosti, ostavio iza sebe nekoliko glumačkih i scenarijskih ostvarenja (navedimo neka: *Mrtve ribe*, *Ljudožder vegetarijanac*, *Metastaze...*). Honorarno je radio i za Hrvatsku televiziju i Jadran film (scenarist igrano-dokumentarnoga filma *Domovinski rat*). U ratu nije bio samo fiktivno nego i aktivno, nekoliko je puta ranjen, iako o tome nije volio pričati.

U književnosti je najviše poznat svojom poezijom i prozom te kulturnim statusom na tribini *Jutro poezije* (i danas se njemu posvećuju tribine, u *Starim krovovima* stoji uokvirena njegova fotografija). Od 2008. svake je subote vodio tribinu, a u okviru biblioteke *Lude gljive* uredio je preko dvadeset knjiga relevantnih domaćih autora. Pred kraj života preselio se u Gačište pored Virovitice i tamo vodio podružnicu organizacije FRiKK (film, radio, kazalište i književnost) s kojom je u Zagrebu napravio i glumio u predstavi o Tinu Ujeviću.

Hrvatsku će, pak, književnost, najviše zadužiti poezijom i prozom koju je pisao od 2000. do smrti. Prva zbirka pjesama *Underground* (2000.) doživjela je reizdanje 2005., zatim slijede zbirke: priča *Kako se ubiti* (2007.), pjesama *O čemu pričaš* (2007.), priča *Oprosti, ali i ne moraš* (2008.), pjesama *Pivo ne ostavlja mrlje od kave* (2009.), pjesama *Tamo gdje si ti, nema paukova* (2010.) i *Bez detalja, molim* (2010.), roman *Žene, ludaci i malo dobrih pedera* (2010.), pjesama *Nebo nek je i dalje nebo* (2011.) i *Četrdeset ljubavnih i jedna nekorektna* (2011.) i proznih crtica *Apsolutno siguran* (2016.). Uvršten je u nekoliko domaćih i stranih antologija, dobio nekoliko nagrada i priznanja za književni rad, posebno je preveden u Srbiji u izdanju BKG-a.

Poetika Roberta Roklicera spada u stvarnosnu književnost i odlikuje ju bezrezervna iskrenost, prodornost u izričaju, humor, njegovanje niskoga

stila (vulgarizmi, psovke, teme s ruba), ironija i autoironija, sarkazam, pa čak i groteska. Roklicer je opisivao zbilju kakva je, bez uljepšavanja ili pate-tike, zbilju urbanoga gubitnika-ratnika navikloga na bijedu i pokvarenost čovječanstva, a isto tako i mentalno oboružana snaći se u njoj i nerijetko izvući „bolji“ kraj. Njegove pjesme govore o muško-ženskim odnosima (gdje je muškarac obično „muška svinja“ i sâm to priznaje), o seksu, pijančevanju i drogiranju, čudnim i nadahnutim prijateljskim odnosima, samoći, politici; uvijek prodorno i ironično, s velikom dozom humora. Slično je i u prozi, to su priče naizgled „gubitnika“, ustvari predatora koji bez velikih moralnih dvojbi plivaju u urbanim vodama velegrada (seksualni susreti, tulum, neobična događanja, sve nekako na tragu Bukowskoga, ali drugačije). Jednostavno su takve da, kad ih krenete čitati, ne možete ih ispustiti iz ruku. No u svakoj priči ili pjesmi prisutno je i zrnce humanoga, tračak koji ukazuje na ljudskost iza teške maske macho cinizma. Roklicerova književnost privukla je svojom tematikom i šarmom mnogo poklonika i čitatelja, a on ostao zapamćen kao beskompromisni prikazivač surove stvarnosti.

Pamtit ćemo ga i po veselu duhu, prodornom pogledu i neumornom radu. Pamtit ćemo ga po opuštenosti, velikom srcu i toplini, ali i oštrini kad je trebalo. Pamtit će ga, osim obitelji, velik krug prijatelja i poznanika jer njegovim je odlaskom ostala velika rupa. Teško će netko zamijeniti njegovo mjesto na *Jutru poezije*, u *Starim krovovima* ili Društvu hrvatskih književnika. Zato se sjetimo ponekad nazdraviti u njegovo ime: *Robi, vu-cibatino, falit češ!*

Livija REŠKOVAC

Robert Roklicer

Pjesme

MOJA JE DRAGA BILA DALILA

Kad vidim svoju dragu nagu
izgubim božansku snagu
u borbi protiv Filistejaca,
crnaca i indijanaca.
A oni su mi do boli,
naprosto, idoli...!
Da mi je draga bila Dalila
pustio bih kosu u nosu,
i ne bih je šišao ni dva posto.
Ovako, moja je draga
jednim aperkatom
obrisala rosu u mom nosu.
Analizirajući resto,
s lica zemlje sam nest'o
... onoga dana kad mi je dala!

JEFTINE CIPELE

Trećina žena nakon seksa osjeća tugu,
ali najviše je smrtnih kazni za one koji prodaju drogu.
Netko je rekao da je Europska komisija gad i gadura
jer je pripremila izvješće o nama tek za listopad.
Ina je prodala par tisuća stanova za siće
pa će nas Zapad silom navući na piće.

Gadafi je zbog demencije postao pisac,
diktatorom se smatra tek iz zajebancije.
Pronađeno je sedamdeset svetih knjiga iz jordanskog kraja,
ja u sobi sto, uglavnom erotike ili pak sličnog sadržaja.
Ali nije to ništa za današnje vijesti, jer novinari još i ovo vele:
sudskom je odlukom zabranjeno otvaranje kineskog dućana.
Jebiga, a ja si pod hitno moram kupit jeftine cipele.

SINGING IN THE RAIN

Jebote, kako je dobro
krepiti na kiši,
jer zbog kiše si barem
metar i pol niži.
Još ako trbuh malo uvučesh,
zemljici si bliži
koji metar više.
Tvoja trtica postaje crnica,
a spolovilo rastopljeno olovo.

TEŠKO JE BITI ČOVJEK

Nije ni sve crno kako se crnim čini,
Stvari su mnogo crnje i tonu sve dublje
I brodice plove po moru
Pa odjednom potonu,
Čak i po jugu
I mjesečini.

SAMOĆA

Jutro je blago spram večeri
Doručkujem lekciju života
Sâm u sobi među zidovima
Razmišljam da ubijem sebe u sebi
Kakva je korist od prošlosti
(Bože, oprosti mi za ono sinoć)

Moji su albumi u sjećanjima
A ni imena se ne želim sjetiti
Teško je biti sam, slušati svoj glas,
Pijan od ljutnje na prašnjavi zid
Grebe me nešto u vratu, na srcu
Nemam kome reći da boli me...
Samoćo, ružna prokleta ženo
Tvoj sam rob
Od svagda

Izabrao Tin LEMAC

TEMA DVOBROJA: Dean Slavić

Dean Slavić

Ljubavi na Modruši*

Gdje smo i što smo, ili nakašljimo se malo

Ako dođete u moje selo, sigurno će vas odvesti gore do groblja i crkve. Vjerujem da vam ne će biti žao, jer takva pogleda nema u drugim mjestima u Bosni. Dolina se pod vama širi kojih dvadeset kilometara prema istoku, u sredini je zrcalna površina jezera iz kojega istječe ojačana Modruša, a na lijevoj je obali naš grad. Planine obrubljuju cijelo područje, tvoreći svojim dvama nizovima slovo V – negdje blizu samoga šiljka kojim sve započinje nalazite se vi, sa svojim pratiteljem i vjerojatno s dalekozorom u ruci. Sljedeća je planina u nizu Bikova glava, a Osojnik je preko puta: njihovi su kameniti vrhovi od kraja studenoga do ožujka nerijetko puni snijega. Tamo dolje, na rubnom istočnom dijelu koji se gubi u izmaglici, Modruša lagano zavija ulijevo, vukući se uz blagu padinu. Najširi dio cijele doline tako je ustvari podijeljen, što je za nas dobro, a vidjet ćete i zašto.

Brda su inače šumovita, s pokojim ovčarskim proplankom, a i dolina je samo dijelom iskrčena. Polja kukuruza, pšenice i krumpira posložena su uz rijeku i jezero, pa svojim plodovima dopunjuju plaće mještana koje i danas tek rijetkima omogućavaju više od tijesna života. U oskudno doba prošloga rata, kad nije bilo goriva za traktore, mogli ste vidjeti kako seljaci samo tu pod crkvom konjima oru polje za ječam, ili se služe zubačama da poravnaju njivu.

U nekakvim svjetskim razmjerima naselje od kojih deset tisuća duša nije lako zvati pravim gradom. U našim bosanskim okolnostima to je tako, pa sami stanovnici cijeloga domaćega kraja vide u svojem središtu grad, a isto tvrde i administrativne odluke koje dolaze iz Sarajeva. Kao cjelinu,

* Objavljujemo dijelove romana pod radnim naslovom „Dolazi svjetlo“ Deana Slavića, i to uvod u roman „Ljubavi na Modruši“ te poglavlje iz prvoga dijela romana „Izdaja na Miljacki“. Roman će biti objavljen sljedeće godine. Ur

mjesto je zapravo najbolje vidjeti za vožnje jezerom kakvim čamcem ili brodićem. Treba se primaknuti rubu iz kojega Modruša istječe postajući rijekom, a opet ostati unutar mirnije vode, najbolje uz desnu i šumovitu obalu. Tako se onima koji gledaju za leđima nalazi obnovljeni motel, a pred njima je na drugoj strani naš grad. Daleko za njim diže se sjeverni lanac planina, možda najdojmljiviji zimi, što je redovita tema razglednica koje odavde šalju turisti.

Banac je najviši od triju gradskih brežuljaka. Okrunjen je ponosnim dvorcem i dugim peterokutom zidina iz srednjega vijeka, gdje su sve do sredine nesretnoga petnaestoga stoljeća bosanski vladari imali jedno od svojih sjedišta. Odmah lijevo je samostan sv. Ivana Krstitelja sa zvonikom, kraj kojega se u dubini kriju katakombe, ustvari u stijeni udubljena crkvića. U njoj je vrijedna slika, bit će iz petnaestoga stoljeća, koja prikazuje svetu obitelj s likom dječaka što u lijevoj ruci drži janje, a desnim kažiprstom pokazuje na njega.

Fratarska knjižnica čuva u trima ovećim prostorima, uglavnom iza ostakljenih ormara, nekoliko zanimljivosti. Prije svega mislim na dva lista pisana glagoljicom i ikavicom s dijelom kušnje po Mateju, bit će s početka XIII. stoljeća. Zatim su tu jedna inkunabula tiskana u Veneciji, onda opet glagoljicom pisan ugovor o školovanju u Rijeci iz petnaestoga stoljeća i konačno nekoliko mladih latiničnih kronika. Knjiga umrlih i rođenih pisana je do 1782. bosanskom ćirilicom, a nakon papine zabrane latinićom. Knjižnica čuva i brojne tapije, to su vam isprave o vlasništvu, zatim i carske fermane, naredbe iz turskih vremena pisane arapskim pismom koje su znale dolaziti u šupljoj okrugloj palici. Popis iz sedamnaestoga stoljeća svjedoči da se je ovdje nekada bio nalazio primjerak Hrvojeva misala, možda onaj koji nam je otet i danas ga još drže u Istanbulu. Djeluje tu i muzejski dio: samostan u Fojnici ponosi se plaštem znamenitoga svećenika Zvizdovića, a ovdje se čuva njegov franjevački habit. Zatim su tu sablje, među njima ona koju je ostavio ban Petar Berislavić kad je branio grad, onda i štit koji je po predaji pripadao kralju Stipanu Tomašu. Kad smo već pri starim moćnicima, recimo da je dolje, nad sjeverozapadnim ulazom u stari dio grada, grb bana Hrvoja Vukčića Hrvatinića, koji nam povijesni činitelji nisu uspjeli odnijeti. Možda i zato što se je ovaj velikaš, usprkos zvučnu imenu, bio dogovarao s Turcima.

Samostan i dvorac, građevine koje predstavljaju svjetovne i duhovne vlasti, okruženi su starinskim kućama. One su na mnogim mjestima poridane jedna uz drugu kao da su iscijepana i posložena drva u košari, a ulice među njima stoga su prije svega uske i mračne. Ako se ne razumijete previše u izgled starijih bosanskih kuća, ali ste živjeli u Londonu, ili vam je pri ruci kakav elektronički izvor slika, onda ću vam kazati da ćete tu vidjeti dosta zgrada koje su nalik na *The Old Curiosity Shop*. Imaju prizemlje i jedan bijeli kat, strme tamnosmeđe krovove i sitne prozore. Nailazimo

naravno na svakakve izloge: od postolara, krojača, staklara i fotografa pa do antikvarijata i prodavaonica živežnih namirnica. Ruku na srce, najviše je onoga što zovu *kava*, a to su kavane. Tako ljudi još i danas kažu da idu *u kavu*, gdje možeš doista piti kavu i čaj, ali sam i ja, dok mi je zdravlje dopuštalo i kad sam bio u gradu, radije uzimao rakiju, koju mi ovdje zovemo žganica. Očuvali smo taj stari naziv sigurno jedini u Bosni, a mislim i jedini među Hrvatima, uz možda Međimurce. Ustvari se žganica u nas *vikne*, pa kad ti prijatelj vikne žganicu, moraš i ti njemu – i tako dok ti svijet ne postane ljepšim, a jezik glatkijim. Znam, ima i previše izgubljenih koji ne znaju za mjeru, a neki danas piju i tako tobože dokazuju da nisu muslimani. Whiskey, razni kokteli domišljatih imena, sto vrsta piva, onda vina iz inozemstva, sve to naravno možete u nas dobiti – u tome je smislu napredak bio definitivno uspješan.

Na dijelu brda okrenutom prema jezeru gradske su zidine dijelom obnovljene. Neke su kuće u tom starom gradu za komunizma propadale, jer u njima nije nitko živio, a u prošlom su ratu pola njih smrvile granate, mine i rakete. Inozemne donacije i naši ljudi koji su zaposleni na Zapadu obnovili su sada već puno toga, a nešto je tako sređenih kamenih kuća prodano imućnim strancima. Zimski turizam ovdje nije ni izbliza tako razvijen kao u okolici Kupresa, a ljeti k nama – nažalost ili hvala Bogu, ovisi koga pitate – ne dolazi mnoštvo kakvo opsjeda mjesta uz more. Pri dnu brežuljka očuvana su već spomenuta glavna gradska vrata, kraj njih je hučni slap koji tvori potok što ga zovemo Bila rika, a on se također ulijeva u jezero. Netom vjenčani parovi i tu se redovito slikaju.

Gledano s vode, na desnoj je strani Mitača, niži i širi gradski brijeg. Nekako na početku toga brda jezero se zaokružuje, dok moćna Modruša počinje iz njega istjecati. Na tom su brijegu kuće napravljene uglavnom u devetnaestome stoljeću za vrijeme habsburške vlasti, i poslije za stare Jugoslavije. Ovdje je na samom vrhu i općinska zgrada s vijećnicom koja je žuta i nešto manja od onih kakve možete vidjeti po važnijim središtima nestale carevine. Ipak je lako uočljiva sa svojim fino izvedenim prostranim krovom, zidovima pod ukrasnim drvenim gredama i s elegantnim tornjem. Najljepši je gradski trg također obrubljen hotelom s kavanom i restauracijom, a nekada je na njemu pisalo *Poznich Kronen Hotel*. Sa suprotne je strane bivši vojni kazino, onda je tu pošta koja još ima svoju ulogu, konačno ljekarna i u istoj zgradi uprave dvaju ili triju poduzeća. Sve su četiri prostrane zgrade na trgu podignute za vrijeme austrijske vlasti u neorenesansnom stilu, tako se posjetitelji iz Firenze ovdje osjećaju kao da su doma. Bilo je poslije na Mitači, kao uostalom u nizu bosanskih gradova, i pseudo maurskoga stila. Takve su zgrade uprave šumarija i vodovoda, odmah dvije ulice ispod trga, a one će vas podsjetiti na vijećnicu u Sarajevu, samo što su sitnije i manje ukrašene, pa se mnogima stoga i više sviđaju. Nekima ipak nalikuju na torte. Na suprotnoj strani Mitače izgrađeno je krajem pretprošloga stolje-

ća i naše kazalište, prostrano otprilike kao pola zagrebačkoga. Da ne bih zaboravio – zgrade iz habsburškoga vremena uglavnom su žute jer su time predstavljale monarhiju. *Schönbrunner gelb* biva terminom koji je i danas u uporabi.

Nekoliko privatnih kuća na Mitači imaju jedan kat, uzak balkon i po okomici izdužene prozore, ali ima i starih vila s terasama koje gledaju na jezero. U njima su redovito živjele obitelji koje su na ovaj ili onaj način bile povezane s vlašću u četirima nestalim državama dvadesetoga stoljeća. Mislim na Austriju, rojalističku Jugoslaviju, Nezavisnu Državu Hrvatsku i onda komunističku Jugoslaviju. Ruku na srce, valja reći da su viši službenici sadašnje Republike Bosne i Hercegovine u najvećem broju potražili sebi druga boravišta. Dakle, nije bilo tajanstvenih noćnih nestanaka ljudi, sumnjivih prodaja, neobičnih darovnica i sličnih grabeži, što jest bila praksa u ne tako davnoj prošlosti.

Kuća gdje je živjela obitelj koju će ova moja kronika pratiti bila je smještena upravo nekako na polovici Mitače. Nisu ju ni od koga kupovali i nikomu ju nisu otimali – sagradio ju je još prije Prvoga svjetskoga rata djed Tomislava Koromana, čovjeka o kojem ću ovdje najviše govoriti.

Sikavicu je teško nazvati brdom: to je blaga, ali zato prostrana uzvisina. Ako izuzmемо han iz turskih vremena, ovce, stočni sajam prvoga utorka u mjesecu i četiri-pet raštrkanih potleušica, na njoj nije bilo skoro pa ničega do godine 1900. Onda je tu napravljena bolnica sa solidnim perivojem, obrubljenim ogradom od betonskih stupića nalik izduženim bocama.

Pedesetih godina prošloga stoljeća počele su na ovoj blagoj padini nica-ti peterokatnice napravljene u obliku lego kockica. Bilo je poslije i nešto pokušaja nebodera s desetak katova, koji zbog brjegovite konfiguracije šire okolice ne djeluju onoliko nakazno koliko bi se to moglo od njih očekivati. Na desnom je podnožju uzvisine sadašnji glavni gradski trg. Još uvijek je asfaltiran, okružen stambenim zgradama koje u prizemlju imaju trgovine i opet kavane, te još pokoji ured gradske vlasti ili uprave javnih poduzeća. U blizini je i niz zgrada napravljenih od zagasito crvene cigle. Iskreno govoreći, one su jedine građevine iz toga doba koje se meni doista sviđaju.

Na sredini je trga spomenik od svijetlo sivoga kamena s popisom imena 153 ljudi koji su dali svoj život u prošlom ratu. Najviše ih je palo u samoj obrani grada, ali ima ih puno koji su se žrtvovali i na drugim bojištima. U sredini je spomenika hrvatski grb s prvim crvenim poljem i križ, a glagoljicom su upisane riječi *Hvala vam*.

Cijeli se niz bitnih ustanova širi iz toga središta po ulicama koje su uređene semaforima. Tako se u drugom redu iza trga nalaze narodni dom, još jedan hotel, zatim kuglana i muzej. Ovdje imamo i glavnu policijsku postaju sa sudom, upravu gradskih groblja, stranački dom (nekad zgradu partijskoga komiteta), drugu poštu i naravno još novije stambene zgrade. Sve će te ustanove imati određenu ulogu u mojoj kronici.

Od novoga središta grada do naše bolnice treba hodati petnaest minuta, a do srednje škole, kraj koje je i mala zgrada glazbene škole, valja potegnuti i pola sata. Sve je to, uključujući novo krilo bolnice, izgrađeno u stilu koji neki sada s prijezirom zovu komunističkim, što je samo dijelom točno. Naime, posvuda u Europi ima takvih četvrti, a najviše sam ih vidao u dijelovima njemačkih i engleskih gradova, koji su se opet podizali nakon razornih bombardiranja iz Drugoga svjetskoga rata.

Odmah iza široka brijega Sikavice i stambenih zgrada nalazi se vojarna. Ustvari je to cijeli vojni kompleks koji nas je desetljećima i u raznim režimima čuvao od vanjskoga i unutarnjega neprijatelja, a sada je skoro napušten, iako su protivnici još blizu. Nakon vojarne, s obje strane ceste širi se Novo naselje, gdje su niknule nešto skromnije obiteljske kuće, s onim tipičnim balkonskim vratima koja su povezana s prozorom. Ovdje uglavnom živi nekakav srednji stališ iako i u tom pojmu imamo jasno nazočnu ljestvicu. Nedaleko je i pogon za proizvodnju prirubnica, koji i danas posluje, kao i najveća pilana, što je ustvari posve izvan grada.

Dolje niz Modrušu, zapravo je to već selo Breza, imamo i gradsko nogometno igralište gdje se zabavlja mladež. Uprava nekako održava nogometni klub u sadašnjoj županijskoj ligi. Amaterski je šport svakako nešto bolje od droge, koja se je krajem šezdesetih pojavila kao atrakcija. Onda se je za rata sablasno proširila po kraju, da bi sada prodirala puzavo, ali ipak stalno, poput poplave koja zna mučiti niže dijelove pod Sikavicom.

Ustvari na samom rubu sela Breza u Modrušu se s desna, skoro pa pod pravim kutom, ulijeva Planik. Rijeka je ovdje već pomalo nalik na Savu kraj Zagrebu ili na Unu kraj Kostajnice, ako ste nekada možda bili tamo. Koji kilometar nizvodno nalazi se stari Kozji most, koji su napravili još Turci jer je tu Modruša plitka. Nije onako razglašen i lijep kao mostarski, stoga što nije postavljen visoko nad rijekom i nema zašiljeno izdignut luk, ali su ljudi s obje strane rijeke na njega ipak ponosni. Oko mosta je manje naselje starijih kamenih kuća koje se zove Brodarica, i gdje su prije ovoga prošloga rata živjeli izmiješani muslimani i kršćani. Na drugoj su obali zgrade koje sada pripadaju islamskoj, bošnjačkoj općini. Pred mostom je s te strane vrlo širok ravan prostor gdje su se održavali sajmovi s raznom robom, pa ste tu mogli kupiti svega i svačega.

U selima između desne obale rijeke i susjednoga muslimanskoga grada živjelo je prije rata miješano stanovništvo, a udio katolika smanjivao se je kako smo se primicali njihovomu gradu. Neralići, Berići, Butkovići, Medvidi (iz kojih je bila moja majka) i Šušnjari teško su stradali u zbivanjima koje ću vam prikazati. Sela se nalaze na blagoj padini pa ovdje možete vidjeti zaobljene, uglavnom travnate i široke uzvisine, koje prema Modruši pomalo prelaze u prave ravnice.

Budući da sam spomenuo stari most, najbolje mi je vratiti se uz Modrušu, pa vam reći nešto i o drugim mostovima u domaćem kraju. Na desnoj

obali rijeke, između Planika i jezera, zemljište je uglavnom močvarno. Ispunjeno je dijelom i šumom, ali i niskim drvećem, najviše vrbama i šikarom. Ovdje ne živi nitko, a predio se zove Jaglišće. Dok smo ratovali, tu su bile postrojbe Hrvatskoga vijeća obrane, jer smo taj dio računali našim budućim da zemlja po katastru pripada Hrvatima. Muslimani su nekoliko puta pokušali tuda prodrijeti u grad, ali u tome nisu uspjeli. Eto, na samoj polovici toga područja nalazi se malen željezni most preko Modruše. On je koristan prije svega ljudima koji žive na zapadnom nizu brda, od Hrvačića pa nadalje. Cesta nakon mosta neko vrijeme slijedi rijeku, ali vodi prema jezeru, gdje je nasip, jednostavno zato da zaobiđe najvlažnije područje. Onda se probija uz samu obalu, pa ide ravno prema planini Meljavi, uzbrdo do sela Rvačići, kako ga ljudi ustvari zovu. Put vodi dalje u planine i na krajnjem se sjeverozapadu, nakon što prijeđe brdo Osojnik po polovici, spaja s glavnom cestom na Ranik planini. Cesta je s ove strane uska, nije asfaltirana ni danas i, ako vam se ne žuri, katkad je bolje ići i do Hrvačića sve okolo, mislim uz gradsku obalu jezera. Tada morate gore pri vrhu Hranik planine (neki joj tako kažu) prijeći preko Resave, ali ćete jedva i opaziti most, jer je širok. Samo ako ste u autobusu, vidjet ćete lijep vodopad koji se na tom mjestu slijeva niz klisuru.

Iako ne će biti važne u događajima koje moramo pratiti, jer ih onda nije ni bilo, spomenut ću i novogradnje na, gledajući iz grada, suprotnom kraju jezera, gdje je nekad bio samo lovački motel. Riječ je o novim urbanim vilama s više stanova, podignutima oko prijelaza tisućljeća. Neke su od tih zgrada prazne, ali ih graditelji ipak ne prodaju. Sada ne će biti potrebno ulaziti u razloge, uglavnom se govori da je tu netko prao mutno zaslužan novac. Predio inače još i danas nosi ime Ljubavna dolina. Parovi koji se moraju skrivati ovamo dolaze automobilima, jer je obala niska, pa je lako skrenuti s ceste i izgubiti se u grmlju. Druga je strana jezera u tom smislu nezgodnija stoga što je promet cestom ipak gušći. Uz vodu je dijelom uređena staza ispod borova, pa tu nije tako jednostavno sakriti vozilo.

Dvadeset i pet tisuća ljudi, uglavnom Hrvata katolika, živi u cijelom domaćem kraju, mislim u gradu i po okolnim selima, kako vidite okruženi planinama i rijekom. Ali, ono što nas bitno određuje jest činjenica drugačije opkoljenosti, naime smo mi sa svih strana okruženi drugim dvama narodima. Grubo rečeno, lijevi niz planina dijeli nas od Srba, a desni dio tih visokih veriga, te dijelom rijeka Modruša i njezin pritok Planik, razdvajaju nas od muslimana Bošnjaka. Kad biste naše susjede zamislili kao dva dlana, mi bismo bili u sredini – dovoljno je da se slože, protrljaju zadovoljno ruke i mi ćemo nestati, kao mravi koji su se našli na krivome mjestu. Ne znam je li taj zamišljeni prizor s mravima započeo kao šala ili kao krvava prijetnja, i ne znam jesmo li ga mi sami počeli širiti da bismo osvijestili svoj položaj ili ga je otkrila neka od protivničkih strana. Moj je otac inače bio historičar i znao je govoriti da se za krvavim stolom povijesti

veliki narodi zabavljaju pokerom na svlačenje, a maleni igraju ruski rulet. Zato svi koji su sitni moraju dobro paziti što čine s blještavim kartama uzvišenih ideja.

Mi ovdje ne samo da pripadamo malenu narodu, nego smo još i izvan granica njegove temeljne države, i zato nam je biti jako opreznima. Veliki narodi mogu i debelo griješiti: nakon toga dobiju dvije države umjesto jedne, poput Nijemaca nakon nacizma, ili ih samo malo podrugljivo gledaju, kao Ruse koji su ono bili izvozili komunizam. Moćni se koje desetljeće nakon svojih zabluda šeću oskudnije odjeveni, mislim na onaj politički poker na svlačenje. Brojem nevelike zajednice odmah nakon pogrješke ostaju bez glave: svaka naivnost i svaka poražena zanesenost ovdje se skupo naplaćuju. Sreća da to važi i za naše susjede, iako svaki od triju naroda misli da upravo za njega vrijedi malo više.

– Što ako i nestanete, reći će, onako za sebe, netko iz velika svijeta, poglavito ako pripada snažnim narodima ili globalno korisnim zamislama – što će se na svijetu time promijeniti?

– Ništa, odgovorit ćemo – samo je našim ljudima ovdje stalo do svojih golih života kako je moćnima stalo do njihovih sjajnih zamisli. Jest, znam, upravo bez tih nepobitnih ideja nemoguće je živjeti. Tko ih ne slijedi, teško živi, pravo mu, je li, i budi.

Rekao sam vam da smo uglavnom okruženi Srbima i muslimanima Bošnjacima. No, kako sam vam spomenuo ona sela preko Modruše, u kojima je nekada živjelo miješano stanovništvo, tako vam moram reći da smo prije rata imali i tri hrvatska sela s druge strane Jeleča i Graberine. Naša sela Bilići i Saborna Gora pala su odmah na početku sukoba sa srpskim snagama u ožujku godine 1992. Gornji Majdan nekim se je čudom održao sve do nakon rata, a onda je došla nesreća koja ga je uništila. Tamo su uglavnom trnje, ruševine i grobovi. Ako budete željeli, vidjet ćete kako se je i to dogodilo. Iako mi je glavna dužnost, kako sam već navijestio, ispričovijedati sve što znam o obitelji Koroman iz samoga grada.

Težina koja lebdi nad mojim krajem naravno nije ni danas stalno vidljiva, ali je zato uvijek prisutna. Kad je sunce najsajnije, a nebo posve modro, iza teške magle i iza divna snijega, negdje duboko otraga ukopan, a opet živ, nečujno diše strah: mogli bismo biti zbrisani zauvijek. Zato smo mi ovdje s jedne strane slični Švicarskoj, a s druge smo joj posve suprotni.

U međuvremenu ipak valja od nečega i živjeti. U mojemu vremenu ovdje se je egzistiralo od izvoza i prerade bukova drva, smreke i hrastovine. Tu je i nevelika no nama važna tvornica koja je, kako sam rekao, proizvedila prirubnice i još poneke proizvode od kovine, a bila je u kooperantskim odnosima s brodogradilištem u Splitu. Manje se pilane nalaze oko sela raštrkanih po brdima, ona jedina prava i velika još je u dolini; tvornica pokušava također nekako živiti.

Ni naša elektrana nije velika, a dobiti posao u njoj i dan danas biva prestižno i teško. Znam to po svojoj susjedi, koja mi je kazivala da se je zaplela u sklisku i masnu kuhinju rodbinskih odnosa kad je pokušala zaposliti kćer. Elektrana je također napravljena u onih četrdesetak godina najmanje nesretne habsburške vlasti.

Zastat ću malo sada, jer sam upravo spomenuo doba koje nije bilo posve nesretno. Prikazat ću u ovoj kronici kako mi se čini da stvari ovdje stoje, sve po svojem sudu, kako to meni, kakav već jesam, izgleda. Za objektivnost imate povijesne knjige, one su možda manje pristrane. Ali, da ne duljim, naš je gradić već oko 1890. zahvaljujući toj elektrani dobio pravu električnu rasvjetu. Beogradska vlast poslije nije dirala tu tvornicu struje, nego je promijenila glavnoga čovjeka i ploču na ulazu ispisala ćirilicom. Ona tri stručnjaka koji su doista vodila posao bili su ostavili na miru. Za Endehazije dignuli su nad ulaz ploču s imenom *Munjara na Resavi*, a u upravu su i oni smjestili svoje ljude.

Lovni turizam tek u novije doba pokazuje pravu snagu, ali su ovamo i desetljećima prije tim poslom zalazile osobe kojima su konci utjecaja sezali daleko izvan Bosne. Ovaj je kraj svima privlačan u smislu odmora, poglavito krajem tjedna, ili za kakvo ljetovanje. – Ne moramo, govore takvi, upravo uvijek ići u razvikana mjesta. Onda dođu k nama, onako za promjenu i nerijetko s ljubavnicama.

Nerado to činim, ali što je, tu je, moram spomenuti i dvije tvornice koje su bile naš blagoslov i ujedno prokletstvo. Gore u selu Klisača pod Osojnik planinom nalazi se tvornica eksploziva, jedna od dviju u Bosni. Točno na suprotnoj strani našega kraja, od Sikavice prema Višinama, djeluje i mali pogon za proizvodnju upaljača. Tko ih ne bi poželio zgrabiti za rata?

Vjerojatno ćete mi reći da sve to skupa s gospodarstvom i nije bilo tako loše – pa imali ste tvornice, kazat ćete – dapače i nešto turizma!

Točno, imate pravo, to vam moram priznati. Samo što smo nažalost imali i još tri pojedinosti, mrske i nepopravljive. Prije svega, svako uspješno poduzeće, a to je bilo ono koje je nešto izvozilo ili uopće dobivalo devize, moralo je upravo te strane novce slati ravno u Beograd. Nakon toga su trebali moliti da dobiju nešto natrag, kako bi mogli redovito održavati proizvodnju. Beograd je govorio da od toga daje onima koji su u tom času u teškoćama – sve po načelu bratstva i jedinstva, kazivali bi – i obične ljudske solidarnosti. Stotine je borbi na sjednicama u Hrvatskoj potrošeno na to da poduzeća dobiju barem jasna pravila, te da znaju što moraju dati za državu, a što im ipak ostaje. U Bosni se je o tome jedva smjelo govoriti.

Druga je pojeđinost bila isto kobna za gospodarstvo. Evo, na primjer mala pilana u mojem selu, kamo sam se vratio uglavnom za to da sve ovo napišem. Vidite, ta tvrtka ima danas pet djelatnika, a svu administraciju vodi vlasnikova žena. Isti je opseg poslova nekada obavljalo deset ljudi i još

su četiri osobe sjedile u upravi. Kako je moglo napredovati takvo poduzeće? Nikako!

Napokon, tvrtke nisu vodili najsposobniji, vodili su ih oni koji su bili u partiji i uz to, u najvećem broju slučajeva, imali rodbinu među rukovodećim kadrovima.

Naravno, kako sam vam već rekao, obični su ljudi uvijek imali svoje sitne komade oranica, šuma ili pašnjaka. Natapali su ih znojem, krvlju i gnojivom, pa je zemlja nešto i vraćala u ječmu i pšenici. Ovce i krave također su nam bile izvorom prihoda. Danas ima i suvremenijih farmi na kojima suradnici velikih prehrambenih industrija uzgajaju svinje, te proizvode janjetinu i mlijeko.

Odgovorno tvrdim da je sada manje blata i manje smeća nego što ga je bilo nekada, mislim recimo na polovicu šezdesetih godina XX. stoljeća – kada se je nekako počelo zbivati sve ovo što držim da je vrijedno zapamtiti i ispriopovijedati. Nije stvar samo u asfaltu, koji je ipak nekako prodro u većinu sela, ili u bolje organiziranim komunalnim službama. Riječ je o tome da narod više pazi na to kako će mu izgledati okoliš u kojem živi. Ne ću kazati da je sada sve kao Štajerska, znate i sami da to nikako nije. Ali, isto tako nije zapuštena i blatom pokrivena hrpa bijednih nastambi, puna strahota i ljubomore. Nije naš grad izgubljen tamo negdje u nepotrebnoj zabiti na rubu Europe, do koje vode ceste kraj kojih je sve puno starih hladnjaka i zahrđalih olupina vozila.

Budući da je spomenuto smeće, a prije je bilo riječi i o nevidljivoj strahu, valja iznijeti ono što bi mnogi rado prešutjeli. Bilo vam je to negdje ljeti godine 1990. kad je ona tvornica pokušava – zvala se je onda i još se danas zove „Javor“ – cijeli Božji dan spaljivala dokumente tajne komunističke policije Udbe. Mnogi bi dali puno da su se domogli preslika i doznali što je harna narodna milicija o njima pisala.

U ovome kraju onda nije bilo puno kuća bez nekoga nadzora, a ne mislim pritom na elektroničke naprave, iako je i toga bilo. Za vrijeme crvene Jugoslavije nikada niste znali tko je zaposlio oči i uši vašega sugovornika, pa bio on vaš blizak i još bliži rođak. Također, niste znali gdje će vaše riječi i vaša djela biti proučavani, prekrajani i prilagođavani za svrhe koje je znalo to blatno, ljepljivo zlo. Svatko je svakomu mogao biti smrtnim neprijateljem. – Bog i Hrvati, govorilo se je u najdubljem povjerenju, pa dodavalo – šuti il' plati.

Budući da je većina naših ljudi u Drugom svjetskom ratu bila na strani poraženih, i da su odavde mnogi otišli na zapad te tamo sanjarili, mislili, pisali i djelovali protiv ondašnje vlasti, jasno je da je milicija bila vrlo aktivna. Nije bilo neobično proboraviti četiri-pet godina na robiji, a vidjet ćete da nisu tako rijetki ni oni koji su ostali bez glave.

Kad je već rečeno nešto o pilani i uništavanju dokumenata nakon propasti države, valja dodati još štogod o toj temi. Bio se je dizao gust dim

iz tvornice i kad je krajem 1944. propadala Nezavisna Država Hrvatska; uništavali su se ognjem dokazi i kad je u proljeće 1941. nestajala stara Jugoslavija. Svi su oni imali razloge da zataru svoje tragove.

Konačno, kakva bi to vlast u domaćem kraju bila kad danas ne bi dobro znala što tko misli, govori i sprema? Vlast u ovom kraju sada jest naša, hrvatska, gradska uprava, no ima tu svakakvih utjecaja. Oni koji su htjeli uništiti ovaj komadić hrvatske zemlje bili su spremni rađati i ubijati, bili su sposobni život davati i oduzimati. Vi, ako vam je lakše shvatiti o čemu govorim, mislite ovaj komad ruske, njemačke, bosanske, američke, kineske zemlje, ili možda liberalne, konzervativne zemlje, ili, ako hoćete lijeve ili desne organizacije.

Bilo kako bilo, mnogi se pitaju što su sposobni činiti ovi sada kako bi očuvali svoje? Samo mi nemojte reći da se svoje čuva jedino cvjetićima i dobrim namjerama, i da će za nas upravo sve učiniti moćni svjetski prijatelji sa zapanjujuće pametnim oružjem te bistrim ugovorima o pravima i obvezama. Teško je to vjerovati, iako imam i ja poneku godinu, pa znam da je korisno biti dobar sa susjedom i da je važno imati snažne saveznike.

Kako sam već napisao, strah od nestanka tiho diše tamo negdje duboko: iza osmijeha i sprovoda, iza svadbi i dječjega plača, moćni On popravlja svoje programe i brusi svoje strateške planove.

Cijeli se je niz okolnosti ipak sada promijenio nabolje. Nekada ste imali tek dvije mogućnosti za naći posao, naime upisati se u komunističku partiju ili otići u Njemačku. Svi kažu kako danas imaš na raspolaganju četiri izbora: upiši se u prvu stranku, upiši se u drugu stranku, otiđi u Republiku Hrvatsku i otiđi u Njemačku. Vidite, kako se napredak širi. Naravno, nisam zaboravio rodbinu i postelju, to su mogućnosti koje redovito djeluju, ali ni rođak ni ljubavnica ne mogu ti puno pomoći bez politike, pa smo opet na istom.

Eto, takav je naš domaći kraj, koji, rekao sam, svatko može vidjeti ako dođe ponad mojega sela. U prikazanim uvjetima, gostu je lako zaboraviti da se ustvari nalazi najbliže groblju, pa će prije misliti kako mu je modro nebo nadohvat ruke, a cijelo je područje nasmijano kao Blido jezero. Posjetitelju ne će biti teško shvatiti kako je mojim suseljanima kad se vraćaju s puta, ili možda s dužega boravka u inozemstvu. Val topline pod srcem najviše poraste onima koji su godine proveli u emigraciji, a toga je ovdje bilo, kako sam već nagovijestio, ne samo puno, nego previše.

Takvomu izgnaniku, kažem izgnaniku jer odavde nije nitko odlazio doista po svojoj volji, takvomu se čovjeku na povratku učini da su godine koje je proveo u Australiji, Njemačkoj ili Kanadi samo sjena i tek privid. Onaj pravi život bio je ovdje, pod ovim nebom, kraj ovih voda i u ovoj šumi. – Neka smo okruženi Vlasima, reći će vam – i neka jedemo ječmeni kruh, ali živimo. Ma što živimo, sto života imamo ovdje! – Na svojih rukah

nosimo svoju dicu i svoj život, tako bi to rekao jedan od mojih prethodnika kroničara – u svojem srcu čuvamo svoje mrtve i svoje nade.

Ne misli drugačije ni muslimanski muhadžir, kako oni nekad zovu ljude koji moraju otići. Slično zaključuje i naš prognanik, i bilo tko drugi koji je silom odavde selio.

Ljudi koji nisu nigdje odlazili dobro znaju da je Anto Perić oslijepio braneći Osojnik u prošlom ratu. Samo tu dolje, uz moćne brzace, glavu je izgubio Ivo Kalaš jer su ga zabunom ustrijelili naši. Ili se sjećaju da im je netko govorio kako je kraljica Katarina prošla po ovome putu, stotine i stotine godina prije no što smo se mi rodili, i prije nego je dolje na Resavi podignuta mala elektrana... Kako je prošla jedna druga Katarina, koja je živjela u XX. stoljeću i nije bila kraljica, nego medicinska sestra i još ponešto, o tome ćete, ako budete htjeli, moći doznati iz ove knjige. Vidim da sam malo požurio spominjući kćer čovjeka koji nas je sve zadužio – a još nisam skoro pa ništa rekao ni o njemu samomu, o mojemu prijatelju Tomislavu Koromanu. Ali, kad sam već ime stavio na ovu stranicu, bolje da to ne mijenjam.

Eto, tako, zbog svega prije rečenoga ljudi iz mojega kraja često zastanu na prijevoju. Mjesto je, kažem, samo tristo metara od groblja, ali se ipak mnogi zamisle na čas i požele da nikada nisu nikamo ni odlazili. – Ako me je sudbina, misli takav čovjek – ako me je sudbina kaznila pa sam živio di nisam tio, daj da barem mrtav legnem kamo oću. Jer, i smrt ti dođe nekako lakša kad znaš da će ti kosti bit ovdje, odakle se vidi Blido jezero, Osojnik i nebo puno zvizda.

Sve u svemu, oni koji nas ne vole kažu da smo nebitni, a opet im smetamo, i sve bi dali da nas posve izbrišu. Jasno da neki drugi ljudi misle i čine posve suprotno. Vi, ako ste od volje, pogledajte ovu kroniku pa prosuđujte sami, na temelju svojega iskustva i svoje ideologije. Ili, sudite jednostavno na osnovi ovoga vrimena u kojem stanujemo – u njemu nam život svima, poput nasmijane i tamne Modruše, istječe u daljinu.

Izdaja na Miljacki

Naglavce u tamu

Vrh ljubavi mladoga studenta francuskoga i žurnalistike bio je šiljast i lijepo je stršio svojim snijegom okrunjenim zanosom i suncem obasjanom dražesti. Stoga taj vrh zanosa i sreće nije mogao biti širok i pouzdan prostor, a vrijeme na njemu bilo je također limitirano.

Ne znam koliko je mjeseci trajala kobna zanesenost Antine majke, u kojoj ju je možebitna snaha nerijetko zvala, a i došla je tri puta u naš grad, jednom doista pomažući Vulinovima u gostionici. Onda su pozivi zamuknuli, i Marija Vulin, izoštrana osjećaja i slutnje izbrušene bolešću koja je u njoj rasla, ona je pitala sina što bi to bilo da se Eva ne javlja. Anto je govorio da je njegova zaručnica puna posla, ima ispite i uprav ju muče na tom fakultetu obvezama. Eto, ni on ju nije vidio cili ovaj tjedan. Majku je to još više zabrinulo, pa mu je rekla, telefonski, neka s njom govori – da ju nije, ne daj Bože, čime uvridio? Anto je vjerovao kad mu je Eva govorila da ne može doći k njemu u subotu – nije međutim razumio da mu je počela zabranjivati svoje tijelo i da je to bio početak općih uskrata. Rujanske magle rojile su se oko njega i nad rijekom, smog je pritiskao grad, ali još nije ušao Anti u srce. Ona slatka zanesenost tako naime zna otupiti muški mozak, da on nikako ne shvaća što se zapravo s njim zbiva.

Tomislav Koroman dobro se je uživio u ulogu uzorna vojnika i pustili su ga iz vojske prije. Dapače je morao otkloniti ponudu da upiše vojnu akademiju. Na samom početku toga rujna godine 1966. došao je u Sarajevo studirati pravo – izabrao je upravo taj grad uglavnom zbog prijatelja. On ga je i upoznao sa svojom zaručnicom, sjedili su skupa pijući sok i motreći šetače koji su preplanuli nakon ljeta hodali pred hotelom Topola, tamo prema izvoru Bosne. Možda bi netko mudriji već onda opazio izraze lica svojega najboljega prijatelja i svoje zaručnice dok se gledaju. Njihova lica kao da su se preobrazila kad bi im se pogledi sukobili.

Nekih tjedan dana nakon toga Anti se je dogodila glupost. U Sarajevo je došao Luka Barišić, igrali su ono skupa nogomet i mladić je inzistirao da nešto popiju, jer je kaže, evo blizu toga da ode nekamo u Njemačku – i tko zna kad će se opet vidit. Popili su i previše, Anto na prazan želudac. U noći je počeo zdvojno povraćati, sve do žuči, bilirubin mu je očito porastao. Eva je oko podneva, a bilo je još zlatno, lijepo podne, došla k njemu u stan na Marijin dvoru, iako je on molio da ne dođe i ne gleda ga takvoga. Začudila se je fina djevojka videći žuto lice svojega zaručnika, koje je ona znala kao fragilno, ali plemenito blijedo. Zapela joj je za oko i masna crna kosa, kojoj su prameni, kao mišji repovi, bili sljubljeni uz lubanju. Osjetila je i težak miris povraćene tvari u stanu.

– Što si to od sebe učinio, pitala je tonom u kojem je, istina, bilo i nešto sućuti, ali je bilo i nekakva prosvjeda, pa se mogao čuti i trag odbojnosti – nisi se mogao paziti! Znaš kako je to s tvojim zdravljem.

Donijela mu je čaja i dvopeka, to će jedino moći jesti kad se oporavi. No, kad je sve vidjela i namirisala cijelu situaciju, počelo joj se je žuriti. Bio je to posljednji put što je uopće bila u njegovu stanu. Anto je bio usredotočen na svoju mučninu i to hoće li izdržati da ne povraća dok je ona još tu. Nije opazio da je ostavila u stanu šal koji joj je njegova majka bila isplela, onaj s uzorkom cvijeća i nekoliko crvenih kvadrata.

Onda je došla i nedjelja, trinaestoga studenoga godine 1966. Vani je bilo hladno i lagano je sniježilo, iako se nije osobito hvatalo gradskoga asfalta i pločnika. Sve je poslije to ostalo tako jasno urezano u njegovoj svijesti. Jučer je bio kupio dvije ulaznice za film *Grom i pakao*, predstave su bile u kinu „Romanija“ što je upravo bilo obnovljeno. Budući da je jučer morala učiti, mozgao je, zacijelo će danas moći.

Ne, pa rekla mu je da je zauzeta krajem tjedna, kako to da ne pazi što mu ona govori?

Mislio je da je rekla da samo jučer ne može.

Možda će se neko vrijeme manje viđati. Previše joj je toga na glavi.

Kako ona to misli da će se manje viđati?

Tako, ima previše tih obveza na nesretnom fakultetu. Mora i tetki koja je bolesna u Splitu, neka ju pokuša malo razumjeti.

Je li među njima sve u redu?

Kako on to misli, ako je sve u redu?

Misli ako su oni još normalno skupa. Nije bio s njom već više od mjesec dana.

On da misli uglavnom na to, to mu je stalno na pameti.

Onda je došlo do prekida na liniji, pokušao ju je zvati opet, ali ju nije dobio.

Anto je zvao svojega najboljega prijatelja Tomislava Koromana, s kojim se je poznao, sjećate se, još od djetinjstva: igrali su skupa i nogomet, njihovo je prijateljstvo zaslužno i za najveći uspjeh kluba Borac. Zvao je prijatelja u kino, da mu ne propadne ulaznica, ali je ovaj rekao da ima dogovor s Lukom Barišićem. Nije ga vidio još od vojske i ne može danas navečer.

Tako je Anto najprije stiskao u ruci te dvije ulaznice, a onda ih je spremio u lisnicu. Bile su to ulaznice za film *Grom i pakao*, komediju s Jeanom Gabinom. Sam je pogledao predstavu u osam i petnaest: komedija se je zapravo zvala *Le Tonnerre de Dieu*, no Bog je i u naslovima komedija bio tada nepoželjan. Anto je izabrao film zbog francuskoga, no misli su mu bile nemirne. Stalno mu se je po glavi vrtio san koji je sanjao onoga dana kad se je napio s Lukom: osoba zamotana u krpe sjedila je kraj nekoga staroga skladišta, a tuda je prolazila filmska diva, lijepa i s pratnjom. Kad

je pitala, s ponosno-skrbno-podrugljivim smiješkom, tko je taj prosjak tu sklupčan, njemu, sanjaču bilo je teško pri srcu. Mislio je, sve u snu je mislio, na svoju majku. – Neki ljudi prosjak, želi biti kraj vas, gospođo. Onda je prosjak pokušao dignuti pogled, ali je san prestao i rastopio se je u crne valove rijeke koja je protjecala ispod mosta. Neki čovjek u preveliku kaputu i s gumenim čizmama na nogama stoji na mostu u sutonu, dok ulicom nezainteresirano jure automobili.

Kad je film završio, Anto je namjeravao još prošetati gradom: bilo je puno ljudi nakon predstave na ulici. Onda je shvatio da sniježi i da je hladnjikavo, pa je hitro sjeo u prvi tramvaj, poprilično ispunjen putnicima, misleći se malo provozati po gradu.

Na idućoj mu se je postaji srce ozarilo, jer je opazio da ulazi Tomislav. Već je odlučio i krenuti prema njemu, kroz gužvu. Vidjet će što govori Luka, sjest će negdje na još jedno piće... Ali je naglo zastao. Za Tomislavom je ušla djevojka u svijetlosmeđem kaputu od mohera. Čovjek ispred zaklonio mu je pogled. Nije bio siguran. Prikrio se je iza ljudi.

Par je na idućoj postaji sjeo, jer je dosta putnika sišlo. Srce mu je počelo jako tući, i to ga je iznenadilo. Par je govorio nešto tiho, i očito povjerljivo. Još je bio zaklonjen ljudima pred sobom. Promicale su zgrade i automobili u teškom ritmu njegova srca. Dva su mladića razgovarala o filmu koji je i on gledao.

– Nije mi se dopao taj film, odrezao je promukli glas.

Tada je Anto vidio, kroz prolaz koji su napravile dvije žene što su se razdvojile kako bi sišle na Ali pašinu polju, vidio je kako se Eva okreće prema Tomislavu.

Glupa komedija, puna šašavih rečenica, dodao je drugi glas, ironičan i tih.

Eva ga je poljubila u obraz. Onda mu je načas, u gesti punoj prisne odanosti, naslonila glavu na rame.

Šteta vremena i novca.

Je li to istina? Je li moguće? Sanja li treći dio stravična sna s čovjekom u krpama i slavnom glumicom? Tramvaj je počeo zaustavljati, djevojka se je uspravila i opet su samo govorili. Tomislav ju je onda zagrlio, i Anto je vidio najstrašniji prizor svojega života: uslijedio je dug, strasan poljubac.

– Za tristo pedeset dinara, zaključio je glas negdje otraga – mogli smo se bolje provesti.

Hitro je sišao iz tramvaja, udarila ga je hladna tama, počeo je hodati, skoro trčati u suprotnom pravcu. Vozila su jurila kroz noć. Netko je vikao Živio Željezničar i psovao. Kao da je udar moćne sile lupio u Antino lice, tako je osjećao i tamu, i vozila, i viku. Zapuhao je crni vjetar, činilo mu se je da mu je probio prsni koš, lice, želudac. Prožela ga je opaka slabost. Žutilo mu se je širilo licem, nije mogao misliti ni govoriti. Pahuljice oštra snijega parale su gusto crni zrak oko njega. Došao je u muklom hodu do

tramvajske postaje i dočekaio vozilo koje se je skoro pa prazno kretalo prema gradu. Smjestio se je kraj stražnjega stakla stojeći, zureći u tračnice koje su se gubile u tami. Onaj crni vjetar harao mu je želudcem i mozgom, opet se je primicao središtu grada, sišao je kraj Principova mosta. Gadjljivost mu je rasla u svakoj misli i u svakom milimetru utrobe. Uhvatio se je za ogradu mosta i žestoko povratio u rijeku sve što je bio pojeo. Ispljunuo je odmah, tražeći rupčić, ali ga nije našao, nego je nadošao novi val gadjljivosti, iz želudca kroz grkljan, na usta i na nos.

– Komšija, jesmo živi, zaustavio se neki starčić – treba l' pomoći?

Anto je kroz pahulje i smog zaprepašten vidio lice prodavača čizama s Baš čaršije. Jasno se je sjetio njegovih tamnozelenih očiju i bradavice.

– Dobro... progrljao je nekako, ali je opet povratio. Miljacka je hitro odnosila ostatke večere: sir, salatu, bilirubin, crni kruh i njegovu žuč.

Naravno da nije spavao te noći, samo je čekao kad će opet naići val iz njegova želudca. Negdje oko tri ujutro, bilo mu je lakše, jer su napadaji prestali.

Nije išao na predavanje, ali mu je u rano popodne na vrata zakucao prijatelj s novinarstva Jovan Kolundžija. Htio mu je reći da je jučer na Jekovcu opazio njegovu zaručnicu s nekim drugim. Kad je vidio Antino blijedo, izmoždeno lice, samo je umuknuo, shvativši da je čovjek već doznao mračnu vijest.

Ako vam je teško u životu, ne klonite: bit će uskoro još i gore, pa će vam se prijašnje nevolje učiniti nezgodnim sitnicama. Misao je stara, to znam, ali je provjerena.

Dva tjedna nakon događaja, otputovao je Anto u naš grad, jer mu se je očev ton dok je s njim telefonski razgovarao o majčini pretragama nije nikako sviđao. S ocem je govorio tiho u svojoj sobi, zaprepašten primajući novi udarac. Pred nekih mjesec dana, nekako upravo kad joj se ona tvoja prestala javljati, majka je počela osjećati slabost. Otac je sve to govorio kroz grč. Jedva su ju nekako nagovorili da odu k liječniku. U našoj bolnici nisu bili sigurni, poslali su uzorke u Sarajevo. Misle da je uzrok u onom silnom dimu kojega se je mama nagutala sve te godine u gostionici. Istina, i njezina je majka bila umrla od raka na prsima. Anti je dah zastao od tih riječi. Velik je tumor, operirat će ju uskoro. Pred njom glumimo da nije ništa. Izgovarao je riječi teško, gledajući napola van u kestenove i na ulicu, napola u Antino lice. Rekao mi je doktor... otac je onda zaplakao, sjedeći na stolcu kraj prozora, dok je Anto stajao kraj njega – reko mi je da se ne nadamo previše.

Cijelo su vrijeme Tomislav i Eva pokušavali s njim govoriti, ali ih je Anto odbijao. Čemu slušati isprike, laži, slatke riječi tobožnje utjehe: bili bismo ti rekli, i mi smo se svime time iznenadili, jače je od nas. Poklopio bi slušalicu u stanu, okrenuo se je od njih pred fakultetom.

Tomislav se je ipak uspio probiti do njega, tako što je Luka pozvonio na vrata, a kad mu je Anto otvorio, rekao je jednostavno: – Ako želiš slušati,

daj mi pet minuta. Ako ne ćeš, imam pismo. Rekao je to jasno, u tonu koji je bio pun odlučnosti. Anto ih je pustio unutra. Ukratko, da, to je bilo jače i od Tomislava i od Eve. Kad su shvatili da pripadaju jedno drugomu, odlučili su govoriti s Antom, najprije je to morala učiniti Eva. Pogriješila je, nije smogla snage. Zna Anto i sam da je lomila s njim: nisu bili skupa, pa i noć prije te nesretne nedjelje pokušala je nešto reći. Krivi su, trebali su reći. Žao im je, ali, da – sve je to bilo jače od njih. Ni činjenica da nisu to dobro odradili s njim, s Antom, nije ih nimalo pokolebala. Čvrsto su se odlučili jedno za drugo. Tomislav zna da više ne mogu biti prijatelji, ali on, Tomislav bit će za njega uvijek tu. Kad god mu bude trebalo.

– Nadam se, zaključio je hladno Anto Vulin – nadam se da ti je sada lakše. Reko si svoje, tu su ti vrata. Kučka nek mi ne dolazi na oči.

Tomislav ga je pogledao čvrsto, pa je bez riječi otišao.

Majčina je bolest galopirala, najprije uopće nije bila doma, nego je ležala u našoj bolnici na Sikavici. Lice su joj svakodnevno sisali pipci metastaza, koji su u njoj nemilice rasli. Venula je pred njima iz dana u dan, kao cvijeće bez vode. Samo su joj oči tužno, životinjski nijemo i bolno, tako da se je u Anti sve lomilo, gledale u supruga i sina, i pitale su mogu li nešto učiniti.

Proces je međutim bio davno započeo, još dok je ona konobarila u gostionici, u dimu, godine i godine. Tko zna gdje je nestao dan u kojem je cigaretni dim pokrenuo stotine nerazjašnjenih spojeva i razdvojenosti među molekulama. Ništa se tu ne može učiniti.

Stres, teške napetosti i bol – naravno i to može sve potaknuti bolest, referirao je doktor Zadravec. – Može pokrenuti, mislio je u sebi Anto, i površna kučka koja zna samo za svoje noge. Nekako u sebi, bez da to želi, Anto je mutno, ali bolno, osjećao da je Eva svakako pridonijela ovoj nesreći s njegovom majkom. Bila je njegova mama i previše meka pred životom, previše osjećajna i previše dobra prema ljudima, a da joj se ta silna toplina kojom se je predavala ljudima ne bi jednom vratila. Vidjela je u njoj kćer, izgradila svoju sreću na lijepoj slici, iza koje je bila moralna ništica.

Budimo razumni, pa recimo ovako: to nije odmoglo kobnomu padu u bolest i ništavilo. Tko ima devetnaest godina i cvili nad gubitkom prve ljubavi, pravoga prijatelja i konačno jedine majke – i sve to u jednom potezu i u istom mjesecu – ima prava pretjeravati. Što ne znači da je posve u pravu.

Onda je Marija Vulin, majka Ante Vulina, ležala u svojoj sobi iznad gostionice na Mitači. Gledala je kroz prozor sjenice koje su dolazile jer je otac postavio kruh kako bi ih privukao. Uvijek ih je voljela i hranila, a sada je, iscrpljena, sve utonulijih očiju i sve praznijega pogledala zurila za njima.

Stari Šime Vulin slomio se je kojih mjesec dana pred supruginu smrt, pa se je počeo opijati i onda tiho plakati dolje u dnevnom boravku. Anto bi ga znao naći s rukama zakopanim u lice, onda bi ustao i zakrvavljenih očiju prošao kraj njega, van u noć. Ljudi jedva da su dolazili u njihovu gostionicu, bilo im je ne samo neugodno, nego upravo bolno. Počeli su zapravo

stizati da se oprostite od dobre žene, i Anto je to znao pa mu je bivalo još i teže. Oni bliži, njezina braća iz Sutjeske i Mato vinar iz Slavonije, došli bi i gore, i govorili joj da je dobro, ta uprav izgleda kao da se oporavlja. Ona bi im slabim glasom, okružena nevidljivim krilima kraja, govorila da možda i jest danas malo bolje. Samo joj je još nekako mučno, valjda i od tih lijekova. Samo mi malo dovedite moga Antu. Kad su bili sami, majka bi ga pogledala i rekla da si nađe neku dobru divojku. Zaboravi sine što je bilo, ima toliko poštenih divojaka, a ti si tako mlad.

Onda je soba ostala zlokobno prazna. Sjenice su još dolazile na prozor, jer je otac nastavio odlagati bedaste mrvice kruha, kako bi to htjela njegova pokojna supruga. Činilo se je i njemu i Anti da je duša Marije Vulin još negdje kraj njih, dok god te ptice stižu po svoj dnevni obrok. Majčina je odjeća bila na stolcu, njezin je rupčić ležao svijen na noćnom ormariću. Slike oca i sina bile su uokvirene. Anto je svakoga dana u sobi brisao prašinu.

Šime Vulin nastavio je piti, i šuteći pušiti u svojem dnevnom boravku. Bio je mračan i tih, nije puno govorio ni s kim. Učinilo se je Anti da će i njega uskoro izgubiti, i da se otac namjeravao uništiti upravo cigaretnim dimom, na koji je često psovao – spominjući usput da je to ubilo Mariju, njegovu Mariju.

Preko muha do zvijezda

Anto je duboko u sebi osjećao da je onaj konačni okidač, ona skretnica koja je vlak bolesti usmjerila na nepovratne tračnice smrti, bila upravo Eva Bunić. Točnije izdaja koju je počinila u društvu upravo s njegovim najboljim prijateljem. U to vrijeme Anto više nije bio uopće povezan s crkvom, no mislio je i dalje da ima neka moćna sila, pa je – sve to nekako više nesvjesno – držao da ga je ta sila i uvela one noći u studenom u tramvaj i da je ona pozvala u isto vozilo dvoje ljudi koje je, uz majku i oca, najviše volio u svojem životu.

Mogli ste ga u tim mjesecima vidjeti kako zamišljen šeće uz maglovitu Modrušu ili uz samo jezero, ili kako sjedi uz knjigu u kavani gore na trgu, u prizemlju hotela. Kad biste ga pitali kako je, samo bi slegnuo ramenima – ide nekako. Ali su svi u gradu znali što mu se događa, i mnogi su mu se pokušali približiti, da ga ohrabre i osokole. Lara je također poslala poruku po prijateljici – rado bi ga vidjela. Nije imala na umu nikakvu obnovu stare sveze, no mislila je da zna kako može utješiti muškarca. Odbijao je njezine ponude i sve takve prijedloge, znajući unaprijed da bi iduće jutro opet vidio istu prazninu: na autobusnom kolodvoru, dolje u gostionici gdje bi ljudi sjedili za kavom ili u popodnevnu kad bi objedovali. Vidio bi golemo ništa i na glavnom trgu gore na Mitači i u valovima rijeke Modruše, i u

nogometnoj utakmici protiv Zavidovića, i u ribolovu na mreene. Iza svega je stajalo, nepokretno i šutljivo ništa. Ništa.

U ožujku se je bilo pročulo i to da je Luka Barišić doista otišao, i da se ne misli vratiti. Povezao se je, govorili su, s emigrantima, govori protiv Jugoslavije i od njega možeš još svašta očekivati. Anti nije bilo ni na kraj pameti da se povezuje s političkom emigracijom, no možda mu je sam prijatelj ev odlazak u inozemstvo pokazao put. Istina je izlaz bio negdje daleko, no moglo bi biti da je utonulost u mrtvački san, pad u ništa i bezvoljnost, tu začas zastao.

U Sarajevu su mu naravno propali mnogi rokovi, bio je neredovit na fakultetu, i često je odlazio na Jekovac. Grad je sada izgledao posve drugačije: i pod suncem i pod smogom bio je stran i hladan. Čuo je nepotrebnu buku tramvaja i prazne riječi na ulici, gledao zgrade kako rastu iz smradne magle. Ili su možda oblivene praznom, mlitavom svjetlošću? Svejedno je.

Svaki obrok koji je u sebe unosio, svaka čaša piva koju bi popio govorila je o ničemu koje oko njega raste i, poput rijeke koja nosi izbljuvani sir, briše prijatelje, istraživačko novinarstvo i Rimbaudov *Pijani brod*. Veliko je ništa potiralo dragocjenu budućnost i ona je nestajala kao zgrade u magli. Nije imao pravih misli o suicidu, i upravo to ga je znalo zabrinjavati: samo bi stajao na rubu hridi, šutio i mozgao o onomu što nije pred njim i što nema nikakva smisla. Neka je zlokobna ruka izbrisala dobro radno mjesto na kojem će Francuzima govoriti o Jugoslaviji, izbrisala je djevojku sjajna lica, s kojom će u pratnji dvoje djece dolaziti u naš grad. Onda će skupa jesti za nekim vedrim stolom, a otac i majka će se veseliti. Ustvari, ne će dolaziti i ne će se veseliti.

Svega je nestalo onoga 13. studenoga u tramvaju nakon stupidnoga filma s Jeanom Gabinom. U starom su Rimu znali s hridi moćno hitnuti osuđenike na smrt, ako je trebalo i više puta. Odavde, s Jekovca, bilo bi jednom posve dosta. Ne vidi što bi ga moglo zaustaviti. Da, odlazak na neko drugo mjesto – ali, gdje je taj grad u koji on ne bi sa sobom ponio svu tu nesreću? I, da je upravo najljepši grad na svijetu, u njemu bi on, on sâm, Anto Vulin, imao u sebi prijatelja koji ga je izdao, zaručnicu koja ga je varala i majku koja mu je upravo tada umirala.

Još nešto: negdje na dnu svojega podmukloga bića, ona, Eva Bunić, ona bi se tomu i veselila. Pazite samo, zbog nje su se mladići i ubijali. Naravno, pa pogledajte kako je zgodna. I naravno da je još više dignula nos. Ali, ima i pravo, taj drugi, vidite li samo kakav je, on je svakako bio bolji izbor. Ona budala se je zbog njih ubila. Takav je tijekom misli nekako držao Antu na ovom svijetu.

Možda bi to bilo drugačije, mozgao je i protiv svoje volje, pa bi joj svojom smrću zabio misao o sebi zauvijek u glavu, kako se čavao zabija u dasku. Što god mislio, dok se grad pod njim dimi od nekih otrovnih para koje se u ovom gadnom loncu od kotline motaju uokolo, što god mislio,

kao da je ona, Eva Bunić, uzrok i konačan razlog svemu. To ne može spriječiti, i to ga čini uz sve ostalo i bijesnim i slabim.

Na Jekovcu je bio u opasnosti, jer misao istina može začas pokrenuti mišiće, ali u onom odsudnom času, zapravo kao da misao i ne treba, nego tijelo samo napravi pokret. Stotine događaja i ljudi poguraju nas do ruba, stotine dana punih otrovnih misli dovedu nas do one točke nakon koje i ne treba nikakva odluka. Posljednji je korak samo logičan nastavak hoda koji dugo i dugo već traje. Kao vlak na tračnicama.

Bio je u pogibli svugdje, ne zato što je čovjeku smrt svugdje pri ruci, nego upravo stoga što svaka misao upravljena prema kraju taj koban završetak zaziva. On će doći na ovaj ili onaj način. Možda još i gore: pri ruci mu je bezvoljnost, koja život određuje crtom bez truda, i umjesto u uspjeh vodi u nepotrebno životarenje.

Sjedio je tako najprije u svojoj sobi i pokušavao čitati Chateaubrianda, onda je zastao pa na prozorskoj dasci ugledao veliku, sporu, crnu muhu. Imala je dlačice po sebi i bez šuma hodala po bijeloj plohi. Očito je nekako preživjela zimu.

Zatim se je spremio, pa je bez ručka otišao dolje prema rijeci i jezeru – iako je gostionica opet bila otvorena i kuharice su pripremale hranu za goste koji su dolazili kao nekada. Bilo je maglovito, asfalt je bio izlokan od snijega. U prašnjavom izlogu, tamo nasuprot ljekarni, vidio je izložena radna odijela i parolu o bratstvu i jedinstvu.

Sjedeći poslije na jednoj od onih klupa pred Modrušom, na Šetnici Narodnooslobodilačke borbe, tupo je gledao u gnjile Modrušine valove. Rijeka je bila nabujala i blatna od proljetnih voda, a nosila je grane, crknute štakore i najlonske vrećice. Nije više mogao podnositi Sarajeva, i bio se je još jednom vratio u naš grad, a ovdje je opet vidio iste gadosti. Mogao bi i ostati u gradu, preuzeti gostionicu, oženiti neku našu curu, na kraju bi ga i cijenili. – I crknuti od dosade i skrivene tuge, pomislio je – od glupe žalosti za lažnim prijateljem i pravom zmijom. Čekaj, čekaj, kako je ono bio rekao Stipe – da su ljudi kao zmije, što su lipši, to su otrovniji. Dobro, jako dobro je to rekao. Sigurno je mislio na brata...

– O, Anto... Trgnuo se je iz gnjilih meditacija, i sporo se je okrenuo prema nekako poznatu glasu. – Što si mi se zamislio, Anto?

Čovjek koji je to izgovorio bio je njegov bivši učitelj matematike Mijo Brnas, koji mu se je neopažen približio dok je turoban pretresao budućnost. Sjećate se Brnasa, bio je nekad nastavnik u gimnaziji, a sada je savjetnik za nastavu matematike. – Čega ima u Sarajevu, Anto?

Brnas je bio podrijetlom iz Škulja, podno Bikove glave. Bio je visok, plećat, s nešto malo kose, ali sa sijedim brkovima. Nosio je naočale i imao rupu u vidnom polju, no bivšega je učenika ipak uočio. Bio se je Brnas pred koju godinu učlanio u partiju, imao je određenu pamet i bistrinu, pa su mu dali da postane jednim od četiriju republičkih savjetnika za nastavu

matematike. Doktorirao je, službovao je u gimnaziji u gradu, ali je neko vrijeme bio proveo i u maloj školi negdje oko Velebita, bio je čovjek s nešto ugleda i podosta smisla za stvarnost. Znao je iz Sarajeva doći u naš grad gdje mu je još živjela žena. Uglavnom bi stizao da vidi prijatelje – za ženu ga baš nije bilo briga. Dolaske je opravdavao pohodom našim srednjim i osnovnim školama. Bio je inače radišan i pretpostavljeni su mu takve izlete dva puta godišnje i opravdavali.

Sjeo je Mijo Brnas kraj svojega bivšega učenika, zapalili su cigaretu i razgovor je nakon nogometa i politike morao doći i do Antina stanja. Mladić se je sjetio da je ovaj bio i na majčinu sprovodu, pa mu se je na tomu zahvalio.

– Anto moj, tvoja je majka bila ljudsko biće kakvo se rijetko sreće. Ona je toplinu i dobrotu nosila u sebi kao sunce, i to je svatko živ mogao osjetiti.

Zastao je, pa pogledao u Antu, koji nije pokazao ni da je ganut ni da je zahvalan.

– Znaš Anto, počeo je nešto ozbiljnije – muškarac može na svojem putu sresti i najveće žderačice, ali ako mu je majka bila nešto kao svetica, bit će sretan čovik.

– Nije loše ni to, otpovrnuo je Anto. Čekao je kamo će njegov bivši učitelj krenuti.

– Katkad za život treba i ona druga strana.

– Koja druga strana?

– Ako ljubav ne daje rezultata, odgovorio je hladno Brnas – mogla bi ti ga dati mržnja. I od toga se može živjeti.

– Nisam baš siguran kamo smjerate.

– To što su tebi učinili gadna je stvar. Ta mala kučka zaslužuje da joj se vrati.

– Ako mislite na mojega bivšega prijatelja, Anto je počeo kao bez volje, ali se je vidjelo da ga boli – ako mislite na Tomislava i na moju bivšu zaručnicu...

– E, na njih upravo mislim, upao mu je Brnas.

– Ima onda i ona poslovice, Anto se nije dao smesti – koja kaže da više smrdi što ga više miješaš.

– To si dobro reko, potvrdio je matematičar – samo ti već dva mjeseca ubijaš sebe i ne činiš ništa.

Na te je riječi nastala tišina.

Brnas je međutim nastavio:

– Prije svega, nemoj učiniti ništa strašno. To ti ne bih svitovao. Samo se pokreni. Ako te ljubav ne može pokrenuti, može onda mržnja...

Anto se je na ovo okrenuo k njemu, vidjelo se je da sluša.

– Doći će ti prigoda da im vratiš, ako ne ove godine, onda za pet godina. Samo to lijepo sve prikrij u sebi i čekaj.

– Hoćete reći, da živim za osvetu.

– Život za osvetu bolji je od Jekovca, priklopio je učitelja – i lipši je od ovih najlona nad kojima vidim meditiraš.

– Možda je i tako, ali što to zapravo ima značiti? Da odem doma i s logaritamskim tablicama i ruci planiram kako ću im razbiti auto, oteti roditelje...

– To su gluposti, Brnas ga je prekinuo nemilosrdno. – Planiraj kako završiti fakultet. Kako naći dobar posao. Čekaj, budi strpljiv, i ne zaboravi što su ti napravili. Brusi noževe. Ne mislim prave noževe, ali da im onako dobro smjestiš, to su zaslužili. Eto, vidiš to konkretno mislim. Bili su podmukli ko bolest, pa budi i ti.

Anto je šutio, u tom času riječi ga se nisu previše dojmile. Bilo je oko njih gnjilo popodne u ranom ožujku, pred njima se je valjala blatna rijeka, tu iza vidio je dvije otrcane visibabe. Gore je bio smeđi i sivi stari dio grada, pun gnjilih zidova... Činilo se je da će opet padati kako je i jučer pljuštalo.

– Promisli o tome što sam ti reko. Znam da nisi nasjeo fratarskim bajkama. Znam i to da nisi ni za komuniste. Nisam ni ja. Morao sam u tu partiju, tu je Mijo Brnas iskreno opsovao – ali ustvari vjerujem samo u jedno. Virujem da čovjek mora naći snagu ako misli živjeti.

– Ako treba, upao je Anto – ako treba i u osveti.

– U bilo čemu.

– I u mržnji?

– U bilo čemu. Bolje mrziti, nego uopće ne živjeti. Ne svjetujem ti da kreneš ubijati, ali ako ti mržnja daje snagu, onda mrzi.

– Da me vi to ipak ne nagovorate da pristupim partiji?

– Ne bih tako govorio da to hoću. Rekao sam ti što o tome mislim još i previše otvoreno. Ustvari me nije ni briga, još su mi dve godine do mirovine, mogu mi puvat u prkno. Nego sam te vidio dva-tri puta u Sarajevu... i nisam znao koga si vruga tražio na Jekovcu, dok mi nije brat reko što je s tobom. Zamalo sam ti i prišao jednom, ali onda si se sam odmaknuo od hridi...

Na to je republički savjetnik za nastavu matematike opet sočno opsovao.

– Ne mogu te gledat takvoga, nastavio je blago, umilno – da sam svećenik, ko što fala Bogu nisam, govorio bih ti da te Bog voli i da te on jako triba i bla bla bla. Ovako ću ti reći opet: moraš živit, a ako ti za to triba mrzit, dobro, i to je bolje nego ništa. Pazi, prošo sam i ja nešto u životu. Nisi jedini koji je bio u govnu. Znam kako je kad nekoga izgubiš, i razumijem da je gnjusno gledati u ništa. Ništa je opak vakuum, sve će usisati u sebe. Nestat ćeš pred njim. Ako ti ljubav nije pomogla, neka te mržnja spasi. Tvoja vlastita mržnja, jer mislim da si već naučio da smo na ovom svitu manje više sami.

– Impresioniram sam ovom tiradom, pokušao je parirati Anto bujici riječi.

– Rugaj mi se slobodno, otpuhnuo je Brnas – rugaj se, samo živi. Ajdemo sad, povest ću te na ručak tamo u Višine, znam da je i kod tebe dobra kuhinja, ali što ćeš doma.

Za ručkom više nisu govorili o toj Antinoj stvari, nego se je Mijo Brnas žalio na glupe pretpostavljene – koji su mu pretpostavljeni jer se bolje cere pred velikim partijašima, lipše znaju mahat crvenim knjižicama, ili su im roditelji na višim položajima. To su ti ovi naši, tu je opet opsovao spominjući pse. I da dođu ovdje neki drugi, bili bi isti.

Dok su jeli medvjede odreske, pomalo je Mijo Brnas crtao sliku svoje starosti koju misli provesti u našem gradu, točnije upravo tu u Višinama, gdje će kupiti kućicu i napustiti sve one glavonje tamo u velikom gradu. Pomalo u lov na divlje svinje, pomalo na utakmicu u Brezu, nadam se da mi moja stara ne će preveć brusit onom jezičinom oko glave. I da će bit novca za zgrijat tu kuću, i nešto staviti u kljun.

Kad se je Anto navečer vratio doma, zavirio je u oštru bol u majčinoj sobi. Onda je ušao u mrak i ništa što je bilo u njegovoj sobi. Čuo je i oca kako tiho stenje u dnevnom boravku pijan od vina i žalosti. Sjetio se je svojih fakulteta koje je počeo pomalo napuštati i svoje rane koja se je miješala s tim besmisлом. Sada su mu se riječi Mije Brnasa učinile jačima nego kad ih je slušao. Mrzi ako treba, ali živi. Živi za gnjusnu osvetu, ali živi. I, kako mu je samo hrabro prišao, i kako je govorio i nije se dao smesti.

Ima i drugo gledište.

Dignite, molim vas, svoju desnu ruku s ispruženim dlanom. Zatim dignite lijevu ruku na isti način. Priljubite skupa dva dlana, držite ih tako neko vrijeme pa si onda isprepletite prste, upravo onako čvrsto ih povežite. Evo, tako su se slagali Tomislav Koroman i Eva Bunić. Kao dvije ruke istoga tijela slagali su se oni, i tako su jedno drugomu pristajali. Jednostavno, naravno, bez muka i cifranja, bez četvornih obreda i drugih praznovjerja, oni su otprve znali da su jedno za drugo. Tko god bi ih vidio, na ulici i na fakultetu, u restauraciji i u knjižnici, rekao bi odmah: oni su jedno za drugo, ona mu je par, on je za čovik nju. Dan nakon onoga prvoga susreta, kad ih je nesretni Anto Vulin upoznao kraj hotela Topola, tamo prema izvoru Bosne, oni su se našli opet i ostali su skupa razgovorajući od zlatnoga podneva do tople ponoći. Nisu se ni taknuli, jer su odlučili da moraju sve prije reći njezinu zaručniku. Bili su pošteni, iako je i jedno i drugo osjećalo da im tijela upravo viču: grizi, grizi. U Tomislavu je upravo bio nestao sav onaj brom i prva ženska osoba koja se je stvorila pred njim bila je i najljepša ženska osoba koju je u životu dotad vidio. Ali, nije bilo samo to. Iz sata u sat toga utorka on je, u žičari i gore na Trebeviću, za objedom i poslije hodajući oko izvora Bosne, jasno je uviđao da ona govori sve što je on želio čuti. Iskrenost, jednoga dana djeca, odanost. Ona želi biti samostalna i samovjesna i sve će to, ali po svojoj volji, darovati pravomu. On će darovati upravo to, sve po svojoj volji. Sve može svladati takva ljubav,

i jao onome tko se nađe među njezinim moćnim zupčanicima. Žao im je što bi to mogao biti upravo njegov najbolji prijatelj. Nije joj napravio ništa nažao, nije bio loš. Ali nije bio dovoljno dobar, ne za nju, to mu je bio problem, jadničku dobromu. Ni u jednom času nije Tomislav pomislio na nevinost. Znao je da to ne će dobiti: ali ta pamet, ta jednostavnost, i naravno, to božansko tijelo... To će očito imati. Naravno, da ne bi bilo zabune, rekla je to jednom i reći će samo jednom: ako misliš da će to trajati. Ljubav je zauvijek ili uopće nije. Ona je bila prva koja je izustila tu riječ, dok su se spuštali u žičari opet prema gradu. Zнала je da njezin zaručnik taj dan nema predavanja popodne na Fakultetu političkih nauka, pa žičara nije bila opasno mjesto, iako je bila kraj Antina fakulteta. Ali, i da ih vidi, pa što! Prvo, oni samo razgovaraju. Drugo, nije udana. Zaručena je bila, no udana nije.

Najprije će ona reći Anti Vulinu da je gotovo, onda će Tomislav kazati prijatelju, nakon kojih mjesec dana, kako stvari stoje. To je bio njihov dogovor na kraju prvoga dana, i ona mu je pružila ruku, pa su se rukovali, kao poslovni partneri. Istina je na početku i na kraju, dodala je ona.

Opet su bili kratko skupa idućega jutra, i Eva je odlučila da se oboje stave na kušnju. Rekla je da ne želi ništa glumiti, izmišljati nikakve obveze, putove ili što ti ga ja znam što – samo se ne će vidjeti točno mjesec dana. Prve subote u listopadu naći će se kraj Topole, gdje su se i upoznali, i ako sve bude isto, onda, onda, e, pa valjda će on znati što mu je činiti. U tih mjesec dana ona je naravno lomila s Antom: nisu spavali, rijetko su se viđali, sve joj je na njemu bivalo smiješno ili jednostavno nepotrebno. Francuski citati bili su očekivani, duhovitosti izlizane, oči već viđene. Nekoliko je puta o njemu govorila u trećem licu dok je bio pred njom. – Kako on samo vježba te svoje pjesmice napamet. On, za zaručnika koji je za stolom? Pjesmice, za ono što zaručnik voli? Treba biti malo blesav, pa to ne pročitati!

Ostalo mu je na reveru malo jaja (nije, ona je to izmislila), tako je kazala dok su pili sok ujutro, a bila je tu i njezina prijateljica. Kosa mu se je od izlaganja na seminaru sva uzdignula.

Onda taj smrad u njegovu stanu, kad je ono bio povraćao. Kako živjeti s takvim čovjekom! I da se nije pojavilo to moćno sunce u njezinu životu, bio bi joj dosadio. Samo neka joj nitko ne govori da veze propadaju zbog treće osobe, mudrovala je na kahvi pred prijateljicama. Žena jednostavno shvati s kakvim to pacijentom ima posla. To ti je to. Rasima Hodžić i Mara Crepulja, njezine prijateljice iz toga doba, samo su se pogledale. Eva je bila svjesna toga da su one razmijenile značajne poglede, ali ju nije bilo briga što o njoj misle.

Došla je i ta prva subota u listopadu, i on ju je čekao pod stablima kraj hotela gdje su se dogovorili. Kako će njezino tijelo reagirati? Eva je naime razmišljala o svojem tijelu, uz ostalo, kao o vrijednosti što ju neki svjesni dio nje ne može nadzirati. Uostalom, zar je nadzirala rast grudi u sedmom

razredu, ili boju kose još tamo tko zna kada. Kako će joj tijelo reagirati? Što će biti kad se vide? Što...

O, da da! Taj val joj je porastao pod srcem kad ga je vidjela! Kako je to dobro, a sve bez njezine volje! Kao sunce koje zasvijetli točno kad kreneš na put, upravo kad se hoćeš okupati. Tako je navrla ta toplina u grudima, popela se je do grla, preplavila joj je lice, izazvala je suze radosnice na oči. Onda se je naglo, kao životinja u njoj samoj, naglo se je spustila ta topla energija do nogu. Da! Morala je napraviti dva ili tri brža koraka, nije namjeravala izmamiti istu reakciju od njega, ali je on potrčao i tada su se zagrlili, a jato sjenica prohujalo je kraj njih. Bože, kako je to dobro, koliko je to kilometrima daleko od onoga što je osjećao s gospođom Dubrović (tako ju je u sebi zvao otkako je upoznao Evu!). Kakva snaga, i kakva ljepota. Kako je sigurna u njegovu zagrljaju, kako evo već od toga poljupca sve u njoj gori u tom vlažnom plamenu. Za taj osjećaj vrijedi sto dana puzati po brdima oko Surdulice, mislio je, i vrijedi tješiti jednu gospođu Dubrović dok cmizdri govoreći da što će sad ona i što će sad ona sama. Mogla si prije misliti, gusko jedna! To joj nije rekao.

Eva Bunić bila je s tih mjesec dana razdvojenosti i upravo ženski praktična. Biti kraj Tomislava i ne imati ga, to nije dolazilo u obzir. Bilo joj je jasno od prvoga časa da je tako. Pred njim jednostavno ne može glumiti. Bolje da ga ne vidi, onda će lijepo dobiti i mjesečnicu u međuvremenu, i znati da nikako nije trudna s tim bljedolikim Francuzom (i tako ga je zvala pred prijateljicama). Čuvala se je ona dobro, ali svejedno, sigurno je sigurno. Kad je na početku listopada dobila dugo čekano krvarenje – dugo, jer je svaki dan bez te svijetle moći koju je utjelovio Tomislav bio muka – morala se je samo još malo strpjeti. Evo, još tjedan dana i bit će s njim. Bila je spremna za sve što ljubav može pružiti. Kad je taj dan doista i stigao, nisu naravno čekali, otišli su k njoj, roditelji su opet bili na putu. Tomislav Koroman sada je dobro shvaćao što mu je ono pokušao reći doktor Banić, pred valjda tri godine i više, sjetite se, dok je osjećao one bolove oko prepone. Da ju voliš, znao bi što činiti. I kako je dobro znao što činiti!

Dogovorili su se da će ipak čekati s obavijestima javnosti dok ne srede to s Antom. Da, ali odlučiti se i tiho prezirati jest jedna stvar, a u lice jednostavno reći, to je nešto drugo. Rijetko je Eva vidjela svojega bivšega, tako ga je već i zvala pred prijateljicama. Skinula je i njegov prsten, to one večeri u studenom. Odlučila je čvrsto da će mu sve jasno reći idućega tjedna, a ove subote, kad ju nazove, bit će gruba i prenemagat će se koliko god bude mogla.

Kad je idućega tjedna shvatila da joj se ne javlja više, bilo joj je lakše. Ostavila je i onaj šal koji joj je dala njegova mamica, znala je koliko mu je do toga stalo! Jednostavno ga je potihom pustila u njegovu stanu kad je ono povraćao. Shvatio je sam sve. Jasno, vidjet će se možda idući tjedan, na miru će popiti kavu i reći jedno drugomu da je gotovo, to su oboje shvatili.

Tomislav je međutim zaključio da ih je Anto morao vidjeti skupa – ili mu je to netko kazao. Došao je pred Filozofski fakultet idućega petka, bila je sredina studenoga. Anto ga je hladno pogledao i prošao kraj njega, okrenuvši glavu.

– Anto, za Boga, podviknuo je – zar ni razgovarat ne možemo.

Nije bilo nikakva odgovora, bivši je prijatelj nastavio hodati kao da ga nije ni čuo. Tomislav je krenuo za njim, ali ga je onda za ruku potegnuo Luka, koji je bio došao u Sarajevo oprostiti se upravo s njima dvojicom:

– Pusti ga, Tomislave. Kad je Tomislav vidio tko ga je oslovio, načas je zastao, dovoljno da se Anto izgubi u mnoštvu.

– Reko mi je što se je dogodilo među vama. Ne želi čuti ni za tebe ni za nju. Što mu možeš, bolje to nego da se tučete.

– Možda bi bilo bolje i da se tučemo...

Sjeli su nešto popiti, ali Luka nije mogao nagovarati moćnoga Tomislava na pijanstvo, kako jest bio ono nagovorio Antu. Dapače, Tomislav Koroman inzistirao je da skupa odu do Antina stana, pa je uslijedio onaj neugodan susret koji je obilježio konačni lom prijateljstva i zaruka.

Neugodna je ta okolnost s prijateljstvom koje nestaje, no, ruku na srce, za Tomislava je bitnost ljubavi prema Evi Bunić bila negdje oko sto. Važnost loma prijateljstva s Antom Vulinom bila je oko deset. Nismo u srednjem vijeku, bili su tek zaručeni, a nisu bili u braku. Koliko se samo takvih trokuta zbude u jednom danu u Bosni, koliko u cijeloj državi. Neka diže nos koliko hoće, nitko mu ništa nije ukrao. Nije Eva stvar, to je ona sama govorila, pa da ju netko otima.

– Napravila sam ono što sam htjela, i da mogu sto puta biti za stolom kraj hotela u onom rujanskom toplom danu, opet bih učinila isto. Ma što ja, ništa ja ne bih. Kao da me je nešto zgrabilo i nisam mogla ni oka ni srca odvojiti od Tomislava. Da mogu sto puta čekati mjesec dana, samo da poslije vidim toga muškarca, i pravoga muškarca, napravila bih isto.

– I da ja mogu sto puta odlučivati između najboljega prijatelja i žene svojega života, i to kakve žene! – odgovarao joj je Tomislav ljubeći ju u grlo i govoreći joj usput da će ju pretvoriti u vampiricu – da mogu i tisuću puta, opet bi mi ti bila izbor.

Čvrstina njihove povezanosti bila je zavidna. Vidjelo se je otrpelo da se ni mladić ni djevojka ne moraju mučiti da dosegnu ono drugo, kako se je Anto morao propinjati na prste da joj nekako bude ravan. Moćna simetrija Tomislavova lica, njegova odlučnost, snaga koja je izbijala iz svake riječi i svakoga postupka – od načina kojim ju je pitao što će popiti do načina kojim ju je uzeo i ljubio: nepobitno i muškarački, a opet s poštivanjem i bez grubosti – sve je to izbrisalo sto njezinih kaprica ili upita o tome što će on u životu biti.

– Neka bude prosjak i linčina, za takvoga bih i podove prala, tako je govorila. Jest, govorila, samo je dobro znala da Tomislava Koromana čeka

nešto drugo. Znala je za njegovu vjeru, pa bi se moglo dogoditi da jede žuhki kruh u kakvoj provincijskoj oporbi. Samo što bi njezin Tomislav i tamo bio kralj – istina kralj u svojem svijetu, ograničenom okvirima takva sivila. No, opet i opet bio bi vođa među tim buntovnicima, jer mu je to jednostavno izbijalo iz svake riječi i svakoga pokreta. Čudilo ju je kako iz njegove religioznosti ne viri nikakva slabost i mekušavost. Znao je odrezati opake riječi na račun vlasti – samo je iza toga stajao život, čvrst i upravo muški stav, a ne nekakva bolećiva i staračka utjeha oko oltara. Bila je to vjera oštra mača, a ne mlitave sline. Naime je na bolećivu cendravost Eva bila naviknula do tada kad bi čula o kršćanstvu: djeca i starci sline.

Uz recimo to tako naravne, Bogom dane vrijednosti duha i tijela, Tomislav Koroman bio je naime prošao ozbiljan test koji se zvao JNA. Ako bismo o tome nešto htjeli kazati, bilo bi dobro podsjetiti na ono što mu je pater Ivan Soldo još pred dvije godine rekao i opisao.

Tomislav je onda bio preneražen i samim patrovim dolaskom. Bio se je naime pater Ivan obukao u dimnjačara, pa je i zacrnio lice te došao pred kuću na malom motoru. Izabrao je doba dana kad je znao da je mlađi brat na treningu – Tomislav je bio prestao s time onako ozbiljno otkad je odlučio ići u vojsku. Znao je i to da su mladićevi majka, sestra i zet bili u to doba na poslu. Promislio je iskusni pater dobro što i kako će govoriti. Kazat će dio istine za koju mnogi ne znaju, ali opet tako da mladoga čovjeka ne prestraši. Neki su ljudi, iako ne baš svi, znali da je pater bio u zatvoru, ali je malo njih znalo što je tamo prošao. Teške batine u zatvoru u Nišu, prisilan rad na izvlačenju šodera iz Morave, onda selidba u Zenicu. Stalni razgovori u kojima su ga vrbovali da počne djelovati za Udbu, nova premlaćivanja, skoro pa do smrti. Sve u ime novoga komunističkoga pokreta, i krasne zemlje Jugoslavije. Jer ona je tako moćna i pravedna. Samo se boji provincijskih svećenika. Onda posljednja postaja, Gradiška, kamo je tražio i dobio premještaj, jer je mislio da će ga ubiti u Zenici.

Otišao je pater pred zabezeknutim Tomislavom do kupaonice, ostavio pipu otvorenom nakon što si je oprao ruke, pa pozvao mladića, jer ne može zatvoriti tu nesretnu napravu. Onda mu je rekao neka ostavi da voda teče.

– Slušaj me, Tomislave, ne zatvaraj vodu, tako nas ne će čuti ako prisluškuju. Tomislav je bio preneražen, no po tonu je shvatio da je pater ozbiljan. – Pazi, pitat će te što misliš o Stepincu (to je bio kardinal kojega su u pedesetima zatvorili, pa onda tobože pustili na slobodu i otrovali). Ti reci da vjeruješ pravnom porektu svoje domovine Jugoslavije. Pitat će te ideš li u crkvu. Ti reci da je mama bila jako žalosna i plakala je nakon što je tata umro. Povala je i tebe u crkvu jer je vjerovala da će sresti tatu nakon smrti. Tako da popovi govore. Ti si nastavio ići u crkvu da ne razočaraš mamu. Kad te pitaju što ti vjeruješ, izvlači se. Reci da ne znaš ni sam. Htio bi biti pošten građanin ove zemlje Jugoslavije. Voliš druga Tita za kojega

je krv dao i tvoj tata partizan. Da, sto puta reci da ti je otac bio partizan i da ti je on uzor. Nije tebi do politike ni do fratara. Samo ne bi volio ni da povrijediš majku.

– Ali patre...

– Slušaj me, jer sam bio u vojsci u koju ti sada ideš. Ideš u ralje lavovima. Slušaj me! Sjećaš se zgrade na početku Lukina evanđelja, odmah nakon kušnje u pustinji, kad Isus dolazi svojimima u Nazet?

– To kad im je govorio da je Ilija otišao u Sarfatu, a ne k njima? Kad su ga htjeli baciti niz liticu.

Upravo to mu je pater htio protumačiti.

– Vidiš, Tomislave, da je Gospodin htio sebe tada žrtvovati, bio bi to učinio. Ali, pazi što kaže Luka: on prođe između njih i ode. Tomislave, nije još tvoje vrijeme. Preskoči tu nesritnu vojsku, ili se podvuci ispod nje. Zaobiđi ju ili prođi mimo zamke. Bit će vrijeme u tvom životu za junačka djela.

– Preporučujete li mi vi to, Tomislav je pitao zaprepašten – govorite li mi da se odrekнем Krista?

– Ne budali! odrezao je grubo pater Ivan – ne budali i ne junači se. Ni Krist se u onoj zgodu nije ničega odrekao. Samo je znao da prije toga mora obaviti svoj posao, a ne svadati se i tući s nekim idiotima, koji ne vide dalje od svojega tanjura. Obećaj mi da ćeš na to misliti.

Tomislav je promrljao, začuđen, da će misliti.

– I još nešto, nastavio je pater Ivan – ne viruj nikomu tamo. Da se preziva Trpimirović i da ti govori kako je biskup, ne viruj nikomu. Sve će biti puno žbira i uhoda. Onda je zastao, pa je iz dimnjačarske jakne izvukao papir. Tu ti je sve napisano. Čitaj tri dana i pamti sve kao da je očenaš. Onda spali. Zatim je zavrnuo pipu i bez riječi otišao.

Tomislav je čitao i čitao ono što je na papiru zablacenom od čađi pisalo, i gotovo da mu je zastajao dah: od opisa muka u Nišu do posljednjih uputa kako govoriti s oficirima KOS-a, to s oficirima vojne protuobavještajne službe.

Poslije, u toj vojsci, zastajao mu je dah i od toga kako je pater dobro opisao što ga čeka. I veselio se je kad je uspio uvjeriti oficire, koji su naravno dobili izvješće o njemu iz našega grada, da je to tako kako jest: on ide u crkvu zbog majke, a vjeruje, pa i vjeruje i ne vjeruje, mlad je još i vidjet će. Ne, ne poznaje nikoga tko je vani i ne smije se vratiti u zemlju. Njegov je otac bio pukovnikom u partizanskoj vojsci. Još čuva i njegovu kapu i njegovu uniformu. Otac mu je uzor u svemu. Poginuo je na Velebitu, ne, ne u ratu. Poslije, tamo je radio kao šumarski inženjer. Drug Tito, partija, omladina, akcija. Ne, on ne bi u partiju, ipak još nije spreman. Ali su ga jako počastili ponudom, razmislit će dobro o svemu. Živjela Jugoslavija! Živjelo bratstvo i jedinstvo. Živio drug Tito.

Eto, iskustvo takvih razgovora, i straža i vojnih vježbi i lažnih prijatelja i pravih prijatelja koje je samo dijelom prihvaćao, govorilo je iz Tomislava Koromana. Njegovoj se je djevojci i to sviđalo, i ona je osjećala da joj on govori samo dio onoga što zna. Koliko god da je ta njihova ljubav velika, ima još puno toga što jedno drugomu imaju dati i reći. Osjećao je i vidio Tomislav jako dobro da njezini roditelji nisu bili na komunističkoj strani iz vjere u ideju, nego se bez toga ne bi moglo dobro djelovati u interesu toga poslodavca izvana. I ne bi se dobila tako lijepa plaća. Gospodin i gospođa Bunić složili su se, nakon što su upoznali i trećega potencijalnoga zeta, da je ovaj uvjerljivo najčvršći. Stoji na zemlji, dobro mu ide na pravu. Samo da ne pretjera s tom religijom.

Gospođa Koroman znala je da Eva Bunić ne zalazi u prvu kuću u našem gradu, kad dolazi k njima. Dapače, bila je već i na Mitači. O, samo što se takvoj Aidi – pogledaj molim te kakva je to kraljica – takvoj se djevojci opraštaju i gore stvari. Vrimena se minjaju, Sarafina moja – nije to ko kad si ti ono čekala svojega muža.

Odlazak

Dok je ova romansa trajala, Anto je pripremao odlazak. Riječi koje mu je bio kazao Mijo Brnas legle su negdje u njemu, kao da su uhvatile korijena, biljka je rasla i počela davati prve plodove. Ranjeni mladić ih je blagovao, a da toga nije uvijek ni bio svjestan. Uspio je jednom proći Principovim mostom, a Eva je koračala s druge strane. Osjetio je slabost u koljenima i u prsima, no lice ga nije odalo. Nije joj rekao ništa, i ona je okrenula glavu na drugu stranu. Prošli su nijemo jedno pokraj drugoga, kao dva vozila koja se i ne mogu prepoznati.

Nastojao je položiti što je moguće više ispita, tražio je dodatne rokove i profesori su mu izlazili u susret. Poštivali su njegove prijašnje uspjehe, smrt njegove majke, a čuli su i za tu nesretnu zgodu u privatnom životu. Nisu mu zamjerali što mijenja grad i fakultet, dapače su dvojica i zvala svoje kolege u Zagrebu, zdušno ga preporučivši. Mladić nije imao sreće, osjetljiv je i previše mekan. Ali je pošten i radišan – žao nam je što odlazi, pripazite tamo na njega.

Što se tiče gostionice, otac je bio odlučio iznajmiti posao bratu onoga Mije Brnasa. Renta je bila visoka, on se je sam povukao u pristojan život u Hrvačice. Odlučio je kupiti mali teretnjak i nabavljati vino i drugu robu za gostioničare. Vozit će i gnojivo u proljeće, a drva pod jesen. – Anto, imaš samo jedan život, pa ga živi kako znaš, tako mu je rekao otac. – Javlaj mi se, sine. Ne mislim se opet ženiti, i ti si mi jedina obitelj koju imam.

Bilo mu je drago što je prestao piti, ili da budemo realni, pio je u podnošljivim količinama i dok nije vozio.

Nije bilo težine u mladićevim prsima kad je čekao na kolodvoru autobus koji će ga odvesti u Zagreb. Neka je žena u dimijama sjedila na nisku nogostupu i pušila. Vidio je dosta smeća uokolo. Bilo je u njemu neke oštre odlučnosti, gorčine koja mu je davala snagu, i bilo je onih Brnasovih riječi: bolje mrziti, nego umrijeti, ili tako nekako. Raspitao se je već i za stan: Vrbik je najskuplji jer je najbliži Filozofskom fakultetu, nisu ni Političke nauke daleko. Zato je Vrbik i najbolji za njega. Na vrhu Ranik planine, još se je jednom osvrnuo: iskrsla je slika dvojice mladića koji biciklima jure po planinskoj cesti, vidio je i zgoditak koji je postigao Pavlović preko glave, onda Eva za njihovim šankom u gostionici. Mama i sjenice na prozoru. Osvrnuo se je tako posljednji puta na jezero i na naš grad, a onda je pogledao naprijed, tamo gdje iza planina i stotina kilometara leži Zagreb. I osjetio je jasno, dok se je autobus spuštao dolje niz Ranik, osjećao je da mu ni to ne će biti posljednja životna postaja. Otišao je Luka Barišić, koji ne zna ni beknuti njemački, mogu otići i ja, koji s francuskim stojim, he, recimo da ne stojim loše. Onda još jedan ubod u želudcu, možda je to od ovih zavoja: tramvaj negdje nakon Ali pašina polja, djevojka i mladić koji se strasno ljube, hod kroz noć, Miljacka i bljuvotina. Ako se ikad vrati, mora to biti povratak moćna čovjeka.

NOVI PRIJEVODI

Grgur iz Nareka*

Govoreći s Bogom iz dubina srca: Knjiga molitve

Peta molitva

A

I sada, ja, vezan uza zemlju
i zaokupljen brigama svakidašnjega bivanja,
otupio od varljiva vina ludosti,
ja, što lažem u svemu i ni u čemu nisam istinit,
obilježen tim porocima,
kako ću doći pred tvoj sud, Sudče pravedni,
strašan onkraj riječi i zbora, moćni Bože svega?
Što više svoju grješnu nezahvalnost
uspoređujem s tvojom ljuvenom blagosti,
to više dokazujem da je tvoj zakon uvijek jači,
a moje bezakonje uvijek poraženo.

B

Stvorio si me na svoju slavnu priliku,
zaodjenuo slabo biće poput mene
svojim uzvišenim izgledom,
uresio me govorom,
osvjetlao me svojim dahom,
obogatio me mišlju,
odgojio me u mudrosti,
oplemenio me umješnošću,
odijelio me od životinja,
obdario mi narav dušom što razmišlja,
uljepšao me vrhovnom jedinstvenosti,
rodio me kao otac, njegovao kao dojkinja,

brinuo se za me kao čuvar,
posadio jogunasto biće u svojim dvorima,
zalijevao me vodom života,
umivao me rosom iz krstionice,
hranio me nebeskim kruhom,
tažio mi žeđ svojom krvlju,
upoznao me s neopipljivim i nedosežnim,
osmjelio mi zemne oči neka traže tebe,
zaogrnuo me svojim slavnim sjajem,
dopustio mojim nečistim zemaljskim rukama
prinositi žrtve tebi,
štovao moj prosti, smrtni pepeo
kao bljesak svjetlosti,
utisnuo u nevrijedna bijednika poput mene
sliku svoga oca, strašnu i blagoslovljenu,
od svoje ljubavi prema čovječanstvu.

C

Nisi mi opržio usta što se usudiše
nazvati mene tvojim subaštinikom,
nisi me ukorio što se bahato
povezivah s tobom,
nisi pomračio vid mojih očiju
što netremice gledahu u tebe,
nisi me prognao u verigama
s onima što su na smrt osuđeni,
nisi prebio zapešće moje ruke
što nedolično posegnu za tobom,
nisi slomio članke mojih prstiju
što dodirnuše riječ života,
nisi me obavio maglom
što ovo posvetih tebi, strašni Gospode,
nisi razbio nizove mojih zubi
što žvakahu tvoju pričest, beskrajni Gospode,
nisi se srdio, kada se srdih na tebe,
kao na jogunastu kuću Izraelovu,
nisi me osramotio na svojem svadbenom piru,
mene, koji sam nevrijedan pjesme i plesa,
nisi me korio zbog zgužvane odjeće,
mene, koji sam neuredan,
nisi me bacio u tamu,
s rukama i nogama u verigama.

D

A ja razmijenih sve te udjele
u tvojoj dobroti, strpljivosti i praštanju,
o, dobrotvorni, blagoslovljeni i vazda snošljivi Bože,
za svakovrsna zastranjenja tijela i samosvijesti,
za kolebljive strasti uma
i zemaljskih nastranosti.
Da, tako ja, Bože moj i Gospode,
uzvratih za tvoje obilje dobrote.
Tako ti ja prinesoh zloću
nalik na Mojsijevu nezahvalnost.
Napustivši mudrost i slijedeći ludost,
tako ja gnusno rasuh blago tvoje blagosti.
Hodeći putovima ispraznosti,
tako ja u oluji bezumlja izgubih
zvijezdu vodilju tvoje neizrecive milosti,
što blista tvojom skrbi, uzvišeni Bože.

E

I premda si me u mnogoj prigodi pokušao
privući k sebi pružajući mi ruku pomoćnicu,
ja je odbijah, kako prorok optuživaše Izraela.
I premda sam obećao
i sklopio savez da ti ugodim,
nisam ga se držao,
nego ga opet preobratih u neku zlost.
Vrativši se na svoje stare pute,
zasijah njivu svoga srca
trnjem grijeha za žetvu razdora.
Riječi bogobojazna proroka vrijede za me,
jer si očekivao grožđe a izniče trnje.
Postadoh neukusnim plodom gorčine,
uklonjen bijah iz vrta.
Svijajući se silovito na nestalnim vjetrovima,
što vazda pušu sa svih strana, posnuo sam.
Poput glasa blaženoga Joba,
slijedio sam stazu bez povratka.
Gradio sam kuću na pijescima ludosti.
Zaveden širokim vratima,
promaših uska vrata života.
Zapriječih sâm sebi put prema izlasku.
Prkosno otkrih ponor uništenja.
Začepih uši tvome učenju života.

Pokrih oči svoje duše pred lijekom života.
Nisam ustuknuo pred rasulom uma od mlitavosti,
usprkos tvojoj trublji gnjeva.
Nisam se otriježnio zbog glasova
o vatrenoj kušnji u dan suda.
Nisam se probudio iz drijemeža smrtnoga sna.
Nisam pružio zaklona tvom Duhu Svetomu
u šatoru zavjetnom mojega tijela.
Nisam udisao udio milosti koju si mi namijenio.
Vlastitom sam rukom prouzročio propast,
po riječima kazivatelja mudrih izreka,
ubivši svoju živu dušu.

F
I kakva je korist od slaganja
ovih oskudnih i kukavnih stihova
u mojem stanju kajanja što prelazi
svaku mjeru i kloni se svakoga lijeka?
Sada je na tebi ponuditi život
mojoj mrtvoj duši, da bez osvete
pohodiš mene, osuđena sužnja,
o, Sine Boga živoga, neka ti je sva slava.
Amen.

Dvadeseta molitva

A
Gospode, o, Gospode, koji ne poznaješ kivnosti,
popustljivi, strpljivi, sućutni, moćni i milosrdni,
gle, tvoja djela počivaju na istini,
tvoj sud na ispovijedima,
tvoje odluke na tvrdom svjedočanstvu,
o, vidioče neviđenoga.
Poput trojice sretnih mladića
koje su opakim vatrama iskušavali u Babilonu,
ali ostadoše neozlijeđeni,
ja stenjem tugaljiv pripjev:
„Griješio sam. Kršio zakon. Krivo činio.
Bivao sam optuženikom
i nisam hajao za tvoje zapovijedi.“
Oni su, nedužni od svake krivice,

zavapili ovu ispovijed, dok sam ja s pravom
osuđen na smrt i imam više razloga
utjecati se tebi negoli Daniel,
blagoslovljeni sveti prorok,
koji je bio od tvoje prave loze
i odabrana grana kuće Judine.
Njegovim riječima i molitvama zavjetnim
koje su bile prihvatljive tebi,
dodajem svoje vapaje za kaznu i poniženje.

B

Znajući dobro što je bilo neprilično,
ja zabasah sa staze,
griješeći na sve načine u svemu,
pobjegoh od ravnotežnih granica tvoje volje.
I ovo je vjerodostojan obris podla bezakonja
koje sam provodio i usavršavao
sve dok moji zločini nisu prešli granice.
Nije li ovo prava slika poročnosti?
Ti si upozoravao, ali ja bijah besraman.
Ti si preklinjao, ali ja se ne osvrtao.
Jedno i drugo su jasni znaci odmetništva.

C

Ti si se zaodjenuo pravičnošću, o, Dobročinitelju,
i pripremio si sramotu i poniženje za mene.
Za tebe, prikladna slava;
za mene, zaslužena uvrjeda.
Za tebe, slast od pamtivijeka;
za mene, octena žuč.
Za tebe, hvala što se ne da ušutkati;
za mene, plačne jadikovke.
Za tebe, blažene pjesme što se dižu s tamjanom;
za mene, otuđenje prognanstva.
Za tebe, sva doista zaslužena prava;
za mene, svaki tegoban dug.
Za tebe, uzdizanje i pohvala onkraj riječi;
za mene, grdna kazna gutanja prašine.

D

I ti, o, blistava dobroto prekomjerna,
ti primaše naše prinošenje žrtava
s ugodnim tamjanom koji ti priliči,

dok ja primah obrok uvećana prijekora
zbog otežavajućih okolnosti.
Jer ako su te nedužni molili na ovaj način,
kakvu ću ja ispriku otkriti u svojoj krivici,
ja koji padoh niže negoli itko drugi?
Lutao sam niz opake staze
u svojem razuzdanom umu.
U svagdanjem govoru bivao sam drzak.
Opsjedala su me sramotna djela.
Postao sam nadut i uznosit.
Postao sam osoran i umišljen,
premda ću uskoro pasti u zemaljski grob.
Želim se nagoditi premda ne mogu
ni daha svoga dati za jamstvo.

E
Ja, prašina što diše, postao sam ohol.
Ja, glina što govori, postao sam preuzetan.
Ja, nečista zemlja, postao sam ponosan.
Ja, ogavan pepeo, ustao sam,
podignuo ruke s razbijenim peharom,
šepireći se kao razmetljiv paun,
ali zatim, pokunjivši se kao da sam odbačen,
dok mi je govorna sluz prštala od gnjeva,
postadoh osoran, kao da sam bio besmrtni,
ja, koji čekam istu smrt kao četveronožna stvorenja.
Predah se ljubavi prema užitku,
i umjesto da gledam tebe, okrenuh leđa.
U uzletima mašte hrlio sam u jezive misli.
Ugađajući tijelu, potrošio sam dušu.
Jačajući svoj lijevi bok,
oslabio sam snagu svoga desnog boka.
Vidio sam tvoju brigu za me,
preduboku za riječi, i ne osvrnuh se.

F
Kako Hošea pišaše Efrajimu, poletjeh
prema prijašnjim putovima kao divlje ptice.
U svojem utočištu potonuh u svjetovne čine,
krivudanje konja svoga duha
nisam suzbijao uzdama razboritosti.
Dodavah prijašnjim zlodjelima nove domišljaje.
Poput Joba, svoj teški jaram

učinih nepodnošljivijim. Poput Jeremije,
postadoh nalik na dronjak, i kako propovjednik reče,
moje ime je izbrisano iz knjige čovječanstva
kao nedonošče. I kako Izaija reče,
postadoh okaljan kao pelena u žene
za mjesečnoga pranja, razbijen i nepopravljiv,
kao glinena zdjela. Poput Edoma
kojega pokudi prorok, ja sam se pripremio
za bijedan kraj da bude kao četvrta kazna
za moje bezakonje. I ne bi bila laž kad bih dodao da sam,
napustivši svoju baštinu na nebu,
čak sagradio šator demonu Molohu, čak zdjelao
idola u obliku babilonske zvijezde Rafana,
poput onoga što ga Izraelci imahu na Sinaju,
tako da moje nasljeđe treba biti pakao.

G

I sada, s ukinućem moje izvorne milosti,
ja sam drukčiji, ja sam razvlašten, ja sam prognan,
ja sam protjeran, ja sam odijeljen i nepopravljivo odsječen.
Sada, o Gospode, obnovi otisak svoje slike na mojoj duši,
i prihvati mene koji sam nevrijedan života,
najveći zlotvor, opaka osoba,
palo biće što ga zgazi Sotona,
skončao bolesnik pred vratima smrti,
lišen i nedostojan tvoga poziva,
svladan jednim udarcem, lutalac, prognanik i odmetnik,
pun sumnje, odbačen, skrhan, uništen bijednik,
slomljena, ranjena, potištena, poražena duša.

H

I opet, o, sućutni Gospode što voliš čovječanstvo,
svemoćni Bože, dok razmatraš ove molitvene riječi,
prihvati ih kao ispovijed skrušene duše
što pade pred tvoje noge u pokajanju.
I dok sudiš, bilježiš i važeš
rasplakanu dušu, duboke uzdahe,
drhtave usne, suh jezik, zgrčeno lice,
dobru volju u dubini srca,
ti koji si spasenje čovječanstva,
vidioče nenačinjenoga, stvoritelju svega,
izlječitelju nevidljivih rana,
branitelju svake nade i čuvaru svega,

slava tebi u vijeke vjekova.

Amen.

Trideseta molitva

A

Sada, pogledajmo istinu tvojih riječi,
o, milosrdni Bože svega,
koji opraštaš i blagoslivlješ grješnika,
čak i grješnika koji zgriješi mnogo puta na dan,
ako se vrne natrag kao pokajnik,
čak ako je odluka da se vrne natrag
donijeta u njegovu posljednjem dahu,
ili usred samoga sagrješenja,
posebice zbog toga što naš okrutni pratilac,
dok pokušavamo ovladati sobom,
uvijek je protivan, lažljiv, prijevaran,
laskav poticatelj, isti onaj koji,
po riječima mudrih izreka, pase na vjetru.
Moje jogunasto tijelo, nepokorni bjeGUNAC od tebe,
tvorče moj, i lak plijen grabežljivca, nalik je
na kukolj u žitu što se beskrajno prigiblje
kojoj god izlici, tako često da ih samo ti
možeš pobrojiti. I zatim slijedi
bolno tugovanje što prati sagrješenje;
čuj me kako, beznadan i uciviljen,
uzdišem „jao“ dolazeći pred tebe, Gospode,
s molbom za milost i s ojađenim stenjanjem,
obliven suzama, ponižen u mukama krivice
kojoj je uzrokom nevolja bezgranična zla.

B

Da ponavljanje ne bi prešlo
u puko gomilanje riječi,
moj će priziv biti još tužniji,
jer grješnik se ne usuđuje iskati raj
nego samo umanjenu patnju.
On ne ište biti među besmrtnicima
koji žive u svjetlosti, nego samo
među bićima što ćute i dišu,
predodređena za mračni grob;

ne među uskrsnulima,
nego među skrušenima slomljena srca,
što s pravom zaslužuju smrt, skućeni u veselju,
nasmiješena lica ali tjeskobna duha,
radosna ponašanja ali tugaljivih očiju,
spokojna izgleda ali gorko suzna srca.

C

Dvije čaše u dvjema rukama,
jedna puna krvi, druga mlijeka;
dva treptava kadionika,
jedan s tamjanom, drugi s hrskavim salom;
dva pladnja krcata poslastica,
jedan sa slasnima, drugi s kiselima;
dva pehara što se prelijevaju,
jedan pun suza, drugi sumpora;
dvije zdjele na dohvat prstiju,
jedna s vinom, druga sa žuči;
dva vidna okna,
jedno plače, drugo bludi;
dva taliočeva kotla,
jedan se grije, drugi se hladi;
dva izraza na jednom licu,
jedan blago ljubak, drugi ljuto gnjevan;
dvije uzdignute ruke,
jedna da udari, druga da zakrili;
dva namrštena čela,
jedno potišteno, drugo srdito;
dva ukora u isto vrijeme,
jedan za sada, drugi za poslije;
dva skrovišta za sumnju,
jedno za „barem“, drugo za „možda“;
dva uzdaha iz jednih usta,
jedan zbog nesreće, drugi zbog zabune;
dva otkucaja u jednom srcu,
jedan od sumnjive nade, drugi od sigurne kobi;
dva pljuska iz jednoga tmurna oblaka,
jedan bježe strijelama, drugi kamenjem;
dva pljuska s grmljavinom,
jedan bježe tučom, drugi ognjem;
dvije žalosti u mučnoj noći,
jedna od bolesti, druga od smrti;
dvije uvrjede tužnoj uciviljenosti,

jedna od prijekora, druga od prijetnje;
dva sunca na suprotnim obzorima,
jedno crno, drugo žarko.

D

Ako se šaka digne, on prědā kao njemu prijeti.
Ako se pruži ruka što nosi darove,
on misli da su za nekoga drugoga.
Ako se netko razmeće, on se šćućuri.
Ako je tuđa glava visoko, njegova se spusti.
Ako se o zlu priča, on uzdiše.
Ako se prizivlju svetci, on se stidi.
Ako se idući život spominje, on drhće.
Ako ga tko blagoslivlje, on toga proklinje.
Ako ga tko hvali, on se sâm ponizuje.
Ako ga kude, on se slaže.
Ako ga poročno ismjehuju, on to smatra pravdom.
Ako mu tko želi smrt, on na to pristaje.
Ako bane smrt, on jedva digne glavu.
Njegova knjiga pravā tvrdo je zaklopljena,
on napušta nadu da će ga tko čuti,
zakrčena je staza njegova djelovanja;
on ne bi oklijevao pred samoubojstvom
da bude oslobođen bezizlazja,
ako to ne bi spriječilo spasenje.
Po riječima veledušna mudraca,
uistinu je vrijedan sažaljenja grješnik
što stoji u sumnji na račvanju puta.

E

Zašto se ne sažališ, dobrostivi Bože,
na moje jadanje i uzdisanje,
ti, čije se ime uzvisuje jer si rekao:
„Ja sam milosrdni Gospod“?
Udijeli svoju dobrotu
unatoč mojoj ropskoj zloći,
svoju milinu usprkos gorčini smrtne osude,
svoju luč vodilju meni izgubljenju, opet nađenu,
svoju milost nakon moje drske svojeglavosti,
svoju poniznost mojoj razornoj nerazboritosti,
svoju desnicu da me štiti od pogibli,
svoju ruku da me spasi od utapanja,
svoj prst da mi ozdravi neizlječive rane,

svoj duh da mi brani ozlijeđenu dušu,
svoje strpljenje spram bezočne mi nezahvalnosti,
svoju snagu spram pomazanja hulje poput mene,
svoje zapovijedi kao ispaštanje za moje grijehе,
svoju nogu kao zaklon za otpadnika poput mene,
svoju ruku da zaštiti bjegunca poput mene,
svoje svjetlo da vodi zalutalu dušu poput mene,
svoju mudrost da osokoli sumnjalo poput mene,
svoju blagoslovljenost što prihvaća prokletnika poput mene,
svoj ostan kao ohrabrenje kukavici poput mene,
svoju čašu kao utjehu žalobniku poput mene,
svoju volju kao olakšanje patniku poput mene,
svoju ljubav koja zove i prezrene poput mene,
svoju riječ da učvrsti kolebljivce poput mene,
svoju prolivenu krv za ranjene duše poput mene,
svoju skrb za moje sve veće, neviđene muke,
svoje vodstvo što si me izabrao u mojem očajanju,
svoju pričest što okuplja odbačene poput mene,
svoju iskru života onima u smrtnoj sjeni poput mene,
svoju vedrinu onima u nevolji poput mene,
svoju dobrodošlicu grubo progonjenima poput mene,
svoj glas što dozivlje one što lutaju poput mene,
jer ti svima vladaš u milosrđu.

S tobom nema tame,
i bez tebe nema dobrote,
i tvoja je slava zauvijek.
Amen.

Šezdesetčetvrta molitva

A
U svemu i prema svemu ti si čestit, o, Bože.
Ti pravedno sudiš i pošteno važeš.
Ti istinito mjeriš i blagoslove dijeliš.
Ti s dobrotom djeluješ i postojanost podupireš.
Ti jasnoću išteš i prosvijetljenost grliš.
Ti iskusno upozoravaš i strpljivo ispituješ.
Ti si bez prijekare i bahatosti,
u svemu pokazuješ blagost, mirnoću i sućut.

B

Ti si pokazao svoju pravednost,
nebeska mudrosti Očeva nepromjenjiva duha
koji posvojene u milosti potvrđuje
kroz svjedočanstvo njihove beskrajne hvale.
Kako je rečeno u svetim izrekama Evanđelja:
„Oni zapjevaše tužaljke, ali ja ne zaplakah,
oni zasnivaše u frule, ali ja ne zaplesah.“
Ti si me svjetovao u mojem bezakonju:
„Ne krši zakona“, ali ja ustrajah na stranputicama.
Meni grješniku ti reče: „Ne diži roga svoga“,
ali ja ti se usprotivih. Zaboravljiv i svojeglav,
nikada ne opazih da ti dižeš i spuštaš kraljevske trublje,
kako rekoše Habakuk, David i Zaharija.
Ti si želio blagoslove za me, milosrdni Gospode,
ali ja se priklonih zasluženomu prokletstvu.
Draža mi je bila srdžba nego mir;
pipajući u tmini bez svjetlosti,
kako kaže Pismo, ja nerazborito
odgovorih tvojemu sućutnom glasu.
Po Izaiji ti reče: „I crv je besmrtn,
vatra neugasiva, osuda beskonačna,
mjesto vječno, slika strahovita.“
Kao u riječima psalmista, ja niti hajah
niti razumjeh, nego sam hodio
u mraku duhovne sljepoće.

C

Po proročanstvu ti si otkrio:
„Tko se drži zakona bit će blagoslovljen“,
dok sam ja brzo ići poprijeko.
Gospode Isuse, ti kroz pismo podiže Davida,
kao duhovni spomenik, u kamen ga uklesao,
dok je on, jedan od izabranih, rekao:
„Tvoj ću zakon čuvati u sva vremena“,
i dobrano ponovio: „uvijek i dovijeka“.
Ali ja, usprkos tim riječima upozorenja,
i ohrabrenja, ostadoh neganut.
Pohitah štovati Baala umjesto Boga,
kako je rekao Ilija u podrugljivom prijekoru,
i posrnuh na stazi sumnje,
jer sam bio dvostruko naklonjen,
zatim napustih ono što je pravo.

Imam primjer Mojsija s njegovim zakonima
na povratku od mrtvih, i pisma proročka imam
napisana na ploči mojega srca,
i knjige apostolske kao privjeske na prstima.
I ti, Gospodaru svega, po svojoj dobroj vijesti,
ti uskrisi bezbrojne mrtve iz groba,
a ja još ostadoh na kovačevu nakovnju,
nepokretan, sa srcem od kamena,
nevjerniji od petero braće onoga bogataša,
koji u onoj prikladnoj paraboli
bijahu otupjeli od pohlepe kao Belijar,
i nisam se ipak pokajao.

D

Ali svejedno, podaj svoju milost meni zaboravljenju,
dobri kralju, koji ulijevaš strahopoštovanje,
ljubiš čovječanstvo i skrbiš za svoj narod,
živi i sveti Gospode, koji nas vazda prosvjetljuješ
snagom otajstva svoga uzvišena križa.
Na mojim jalovim njivama, otvrdlim od grijeha,
ispunjenim ludošću, mene sa srcem bez ploda
još održava tvoja sućut, Svemoćni.
Izvori vode osvježit će moju dušu,
i potoci suza rashladit će moje bolne oči,
da se prinesu na očišćenje i spasenje,
i dobiju izbavljenje uz tvoj pristanak,
Gospode što sve daješ, slavljen zauvijek.
Amen.

Osamdesetdruga molitva

A

Gospode Bože, dobročinitelju, veledušni kralju,
utočište života, obličje svjetlosti,
prostrano mjesto počinka,
koji radi grješnikā poput mene
dođe, uze oblik čovjeka,
postiže stvari neizrecive
i učini čudesa,
čak usavršivši našu čovječnost
punoćom svoje božanstvenosti.

Sada o svetim apostolima,
koje si zaredio nebeskom rukom,
i pomazao Duhom Svetim,
čije zaslužne hvale opjevah
koliko god sam mogao na tvoju slavu,
Gospodaru svega, u drugom djelu.
Smiluj se na me u spomen tvojih izabranih.
Preko njih pripremi za me
put prema najžljeđenijem blaženstvu.
Neka se glas tih dobrih pastira
čuje kako me slatko doziva u život vječni.
Neka budem sudionikom zanosne nade
u vazdanje spasenje sa životima naših vođa,
prvih uzveličanih tom časti,
u društvu slavljenoga zbora, duhovnih rijeka,
uzvišenih evanđelista, prejasnih knezova,
onih s blistavim krunama,
i onih koje resi nepotamnjen
blještavi sjaj snage milosti,
da, onih koji postadoše savršeni
po pomasti veselja, po tvojoj višnjoj svjetlosti.

B
Skupa s tvojim učenicima, Kriste Bože u visini,
i sa žrtvovanjem tvojih izabranih mučenika,
koji su se kroz trapljenje i mučenje tijela,
kroz pogibao života i udova, kroz svakovrsnu patnju,
unatoč svojoj zemaljskoj naravi, borili protiv
svakoga temelja materijalnog življenja,
da bi zadobili svjetlokrug, ja se hrabro preobrazil
i preporodih u duhu. Oni otiđoše s ovoga svijeta,
kako su govorili proroci, poput pravih svjedoka
iskušenja i nevolja smrtnih. Oni razumješe
nedvosmisleno dobro, neviđeno i sakriveno,
čak na ovome svijetu s nadom viđenih stvari.
Učenici apostola i njihovi druzi u patnji
također su njima jednaki u svojim djelima,
i u svojem krajnjem i potpunom savršenstvu
kliču od beskrajna blaženstva.
Po njihovu ugodnu i prihvatljivu utjecanju,
poštujući njihove molitve,
kao krvlju natopljenu žrtvu posvećene službe,
prinesene s tamjanom znoja,

prihvati me opet da dijelim njihovu sudbinu
i budem utvrđen u tebi s vazdanjim spasenjem.

C

Premda sam grješnik što zaslužuje kaznu,
prihvati me, Sine Božji, skupa s onima
koji se bore ognjem i mačem,
obliveni krvlju, i skupa sa svetim isposnicima,
ocima pustinjacima, i drugim sljedbenicima,
sa svima što su nepobjedivom srčanosti
i nepomućenom budnosti hrabro se borili
protiv pokvarenosti tijela
i odbijali bestjelesnoga Sotonu.

Na vjekovitome bojnopolju
našega zemnog života, neutruđeni,
vrh valova ovog širokog svjetovnog mora,
unatoč težini njihove tjelesne korablje,
oni su slali svoje duše uzlijetati s lakoćom,
dosežući sigurnu luku vječnoga života.
I poput onih što ljube kraljevstvo nebesko,
istinito i smiono, bez ustezanja,
oni se okruniše tijarom pobjede
koja je urešena blistavim draguljima.
Po milosti njihovih vrijednih molitava
i predanih preklinjanja, prihvati i mene.

D

Miješajući svoje nečiste riječi
sa slavnim molitvama blaženikā,
koji te za me zazivlju na ugodan način,
i ja te zazivljam s njima:
opori zvuci usred slatkih,
trnje usred glatkoće,
ružnoća usred sjaja,
glib usred blistavih dijamanta,
nečistoće usred čista zlata,
nevrijedno kamenje usred srebra,
protuslovlja usred istine,
zrna pijeska usred meka kruha.
Počuj, o, moćni, mudri, hvaljeni Gospode,
njihove molitve za me i moje za njih,
porad' njihove hvale, moga spasa i tvoje slave,
o, Gospodine, samilosni dobročinitelju,

blagoslovljeni, mukotrpni, silni, nepojmljivi,
onkraj riječi, neraspadljivi i nestvoreni.
Tvoji su darovi, i tvoja je milost.
Ti si početak i uzrok svega dobra.

E
Ti nisi optužitelj, nego osloboditelj,
nisi uništavač, nego spasilac,
nisi krvnik, nego spasitelj
nisi razgonitelj, nego okupljač,
nisi izdajica, nego izbavitelj.
Ti ne vučeš dolje, nego podižeš.
Ti ne obaraš, nego uspravljaš.
Ti ne proklinješ, nego blagoslivlješ.
Ti se ne osvećuješ, nego milost pružaš.
Ti ne kinjiš, nego tješiš.
Ti ne brišeš, nego zapisuješ.
Ti ne treseš, nego ustaljuješ.
Ti ne gaziš, nego podupireš.
Ti ne izmišljaš uzroke smrti,
nego tražiš sredstva očuvanja života.
Ti ne zaboravljaš pomoći.
Ti ne napuštaš dobre.
Ti se ne skanjuješ požaliti.
Ti ne donosiš smrtnu presudu,
nego baštinu života.
Tebi se ne protive zbog tvoje velikodušnosti.
Na tebe ne hule zbog tvoje milosti.
Tebe ne proklinju zbog tvoje dobrostivosti.
Tebe ne vrijeđaju zbog tvojih nadarbina.
Tebi se ne rugaju zbog tvoje strpljivosti.
Tebe ne kude zbog tvog praštanja.
Tebe ne optužuju zbog tvoje dobrote.
Tebe ne obeščaćuju zbog tvoje miline.
Tebe ne preziru zbog tvoje krotkosti.
Zbog svega toga mi ne upućujemo pritužbe,
nego zahvalnost koja se ne može ušutkati.
Odstrani moje grijehе, Svemogući.
Ukloni prokletstvo s mene, blagoslovljeni.
Otpusti naše duge, milosrdni.
Izbriši naše prijestupe, sažalни.
Pruži svoju ruku izbavljenja,
i smjesta ću postati savršen.

Što je od toga lakše tebi, Gospode,
i što je važnije tebi?
Tako, sudbinski Gospode, oživi mene
načinjena na tvoju sliku i oživljena tvojim dahom,
da bih mogao obnoviti dah
tvoje čiste prosvjetljujuće milosti
koja zakriljuje moju grješnu dušu.

F
Nemoj me smaknuti, milosrdni Gospode, prije moga časa.
Ne daj da odem iz ovoga života praznih ruku,
prije nego što se okonča moje putovanje.
Nemoj mi nuditi kalež gorčine u moje vrijeme žeđi.
Nemoj mi priječiti, sućutni Gospode, stazu dobročinstva,
i ne dopusti da me zatekne smrtno sunočavanje
kao hajdučka družina u nenadnoj zasjedi.
Neka grozničava sunčeva vrućina
u neočekivanom trenutku ne presiječe
i ne osuši zauvijek moje korijenje.
I neka mjesečevo ludovanje,
stigavši tajom, ne prouzroči štete.
Neka počinak ne donese smrt
i neka drijemež ne odvede u pokolj.
Neka san ne uništi mene
i neka ne istrunem od pospanosti.
Neka smrt ne pokosi mene
u neprikladan trenutak.
I neka izbavljenje moga duha
teži gore a ne bude bačeno dolje.
Ti si Gospod, ti si sućutan, ti si dobročinitelj.
Ti si strpljiv i svemoćan. U svim stvarima
ti si jak onkraj poimanja i riječi,
oprostiti, spasiti, život udijeliti,
prosvjetliti, iznova ustanoviti,
oteti iz ralja divljih zvijeri,
ili iz zmajevih zubi, i obnoviti život,
izvesti iz dubina ponora na svjetlost blaženstva,
i spasiti od utapanja u valovima grijeha,
da bi grješnik sjedio među pravednima
sa slavom blagoslovljenih. Svaka duša
čeka tebe s nadom i iščekivanjem,
čeznući za tvojom milosti, nebeska ili zemaljska,
pala u grijeh ili uzvišena s pravednosti,

pa bio gospodar ili sluga,
pa bila gospodarica ili sluškinja.
I u tvojoj ruci je životni dah svakoga stvorenja.
Tebi s Ocem i Duhom Svetim
slava u vijeke vjekova.
Amen.

Devedesetčetvrta molitva

A
Vječni Bože, svemogući dobročinitelju,
stvoritelju svjetlosti i otkrivaču noći,
živote u smrti i svjetlosti u tmuni,
nado onih što čekaju, strpljivi sa sumnjičavima,
ti koji u svojoj domišljatoj mudrosti
obrćeš mrak smrti u jutro,
u zoru koja ne tamni, u sunce što ne zalazi.
Noćni mrak ne može zastrijeti slavu
tvoga Gospodstva, dok sve stvoreno ne klekne
neprestano te štovati, oni na nebu
i na zemlji, i oni zatočeni u paklu.
Ti koji čuješ uzdahe onih što su svezani,
i koji uslišavaš molitve poniznih,
i prihvaćaš njihova preklinjanja,
moj Bože i kralju moj,
moj živote i utočište moje,
moja nado i ufanje moje,
Isuse Kriste, o, Bože svega,
svetosti što prebivaš u dušama svetaca,
utjeho žalosnima i oprostite grješnima,
ti koji znaš sve stvari prije nego što se dogode,
pošalji zaštitnu snagu svoje desnice
i spasi me od užasa noći i zlih demona,
tako da vazda grleći tvoj strašni spomen,
i s tvojim svetim imenom na usnama duše,
i sa željama moga daha, mogu biti
spašen i zaštićen skupa s onima
koji zazivlju tebe iz svega srca svoga.

B

I po pečatu znamenja tvoga križa,
koje si obnovio svojom božanskom krvi,
i po istoj milosti svojeg očinstva
kojom si nas krstio, i u slavi svoje slike
s kojom si nas suobličio i stvorio,
s tim božanstvenim darovima, neka bude
uništen Sotona i suzbijene njegove spletke,
neka mu zamke budu uklonjene i snage poražene,
neka mu oružje britke oštrice bude nedjelotvorno,
neka se njegova magla digna i tmina rasprši,
njegova sjena povuče. Neka me tvoja ruka zaštiti
i tvoja me desnica zapečati,
jer ti si sažaljiv i sućutan i milosrdan,
i tvoje se sluge po tvojem imenu nazivaju.
Tebi s Ocem i tvojim Duhom Svetim,
slava i moć u vijeke vjekova.
Amen.

Prijevod s engleskoga: Mate MARAS

* Grgur iz Nareka (oko 950. – 1005.) bio je armenski redovnik i pjesnik, mistični filozof i skladatelj, kojega kao svetca poštuju armenska Apostolska i rimska Katolička crkva. Autor je mistične interpretacije *Pjesme nad pjesmama* te brojnih propovijedi i pjesama na klasičnome armenskom jeziku. Njegova *Knjiga molitve*, poznata također kao *Knjiga tuge*, prvi je put tiskana u Marseilleu 1673. i potom bila prevedena na tridesetak jezika. To pravo blago srednjovjekovne kršćanske misli, sadržano u više od četrnaest tisuća stihova, glavni je razlog zašto je godine 2015. papa Franjo proglasio „prvoga velikog armenskoga pjesnika“ Naučiteljem univerzalne crkve.

Ovaj hrvatski prijevod nekoliko ulomaka iz *Knjige molitve* načinjen je prema njezinu prijevodu na engleski jezik: St Grigor Narekatsi, *Speaking with God from the Depths of the Heart*, Translation and introduction by Thomas Samuelian, Yerevan, 2001.

Japanski haiku i jisei

(*Japanski haiku i jisei*, priredio
Mladen Machiedo, Biblioteka
Antologije, Knjiga 3, 2018.
Nakladnik Studio moderna d. o. o.,
Zagreb i Nikola Đuretić)

Prošlo je gotovo pola stoljeća od prve antologije japanskoga haiku pjesništva autora akademika Vladimira Devidéa pod naslovom *Japanska haiku poezija i njezin povijesnokulturni okvir* (1970.), knjige koja je imala 5 izdanja i prodana u oko 15 000 primjeraka. Ova knjiga (kao i Devidéove kasnije knjige vezane uz japansku kulturu) snažno je utjecala na razumijevanje dalekoistočne duhovnosti i estetike te potaknula razvoj haiku pokreta u Hrvatskoj i šire.

Poslije pola stoljeća drugi akademik, gospodin Mladen Machiedo, odvažio se sastaviti antologiju japanskoga haiku na temelju afirmiranih romanskih japanologa (prije svega talijanskih, ali i francuskih te španjolskih) uz dodatak *jisei* oproštajnih pjesama ili „pjesama pred smrt“, tradicije poznate na Dalekome istoku, pisane, koliko je znano, od 10. do 21. stoljeća, šire u Kini, Japanu i Koreji. U Japanu pisane su u formi *waka*, a kasnije, od 17. stoljeća kao haiku. Pisali su ga pjesnici, ratnici, plemići i monasi. Osim toga, u Machiedovoj antologiji nalaze se i stihovi modernih japanskih haiku pjesnika, uključujući suvremnike od kojih su neki još živi.

U predgovoru *Težak put do haikua* autor govori o vlastitome približavanju ovoj formi koju je, kako kaže, doživljavao *restriktivno, botanički, uspoređujući ga površno (i pogrešno) – s ikebanom*. Interes za Japan pobudila je u njemu snažna priča

španjolskoga pripovjedača Alfonsa Sastrea, koja doduše nije imala izravne veze s haiku. Opisuje povijest haiku te naglašava kako sâm nije orijentalist nego se služio prijevodima znamenitih talijanskih i francuskih japanologa, izravnih prevoditelja s japanskoga, od kojih vrijedi spomenuti kao izvor sljedeća imena: Peter Otiv Norton, Muramatsu Mariko, Lydia Origlia, Luigi Soletta, Joan Titus-Carmel, Seegan Mabesoone, Lorenzo Marinucci, Roger Munier, Corrine Atlan, Zéno Bianu i Maurice Coyaud, Elena Dal Pra, Ornella Civardi, Andrea Zanzotto, John Rawls, Claude Mouchard te Tôge Sankichi i Oka Shôtei, te se spominju i drugi izvori, Vladimir Devidé i drugi. Radi se o autorima zajamčene stručnosti. Premda je akademik Devidé prevodio s japanskoga, služio se pretežno i prijevodima poznatih autora engleskoga izričaja, među kojima su najznamenitiji: R. H. Blyth, H. G. Henderson, H. H. Honda, H. Dumoulin, D. T. Suzuki, A. Watts, ali i mnogi drugi, kao, na primjer, Ruskinja V. Markova i Francuz René Étiemble itd.

U uvodu autor ukratko spominje načelna „pravila“ ili zakonitosti koje ova vrsta nosi, metrom od 5/7/5 slogova (tj. *onji*-ja), riječcom *kigo* koja označava godišnje doba te riječima koje se unutar japanske rečenice izgovaraju, a predstavljaju interpunkcije, usklik, uzdah, žal te skoro obveznu stanku (*kireji*). Ona dijeli haiku na dva dijela između kojih treba „preskočiti iskra“ određenoga „mini-prosvjetljenja“ što daje dinamiku i osnovni šarm dobroj haiku pjesmi. Taj *mini-satori* proizišao je iz načina „trenutnoga prosvjetljenja“ japanskog zenbudizma (*rinzai, mahayana*).

Kako je naglasio Drago Štambuk, Machiedo pisce haiku pjesama naziva haikuistima te ne rabi japanski izraz *haijin* („haidžin“), a ujedno deklinira riječ haiku,

za razliku od Devidéa koji ju je smatrao indeklinabilnom. Usput rečeno, riječ haiku usvojena je u hrvatskome jeziku, pa je većina haikuista sklanja, premda stavovi ni danas nisu ujednačeni. Glede prijevoda, Machiedo nije prevodio u metru 5/7/5, a sigurno je kako i sami talijanski i francuski predložci nisu imali ovu strogu japansku metričku formu. Općenito je prihvaćeno da slogovni metar nije bitan za nejapanski haiku te ga se većina stranih nejapanskih (i hrvatskih) haikuista ne pridržava striktno kada mu se i pokušava približiti. Inzistiranjem na metru često se umanjuje osnovni haiku doživljaj, pa pjesma zbog formalnih razloga gubi na izražajnosti i izvornosti.

Knjiga je, osim predgovora i bibliografije, podijeljena u 9 poglavlja: haiku po Bashu, po njegovim učenicima, Busonu, Issi, Ryokanu, Shikiu, po ostalima, haiku po suvremeniciima te jisei po raznim autorima. Zanimljiv je autorski stav kako među najvećim haiku majstorima pronalazi dvije linije, onu tradicionalnu – Basho – Buson – Ryokan te, uvjetno rečeno, modernističku: Issa – Shiki.

Kao što autor kaže u predgovoru, svrha antologije nije kvantitativno uvećanje nego drukčije strukturiranje građe mimo diktata godišnjih doba, *kakav mrveći autore počesto povlašćuju antologije*.

Najveći i prvi prenosioci haiku i kulturne baštine Japana na Zapad bili su Blyth, Suzuki, Yasuda, Henderson i drugi. U svojoj knjizi *Uvod u haiku!* Henderson (1958.) spominje staru talijansku poslovicu *traduttore, traditore* i njezinu implikaciju kako je svaki prevoditelj izdajica. Spominje da bi idealni prijevod morao biti efektan kao izvornik te priznaje da je vidio mnoge dobre pjesme koje nije mogao efektno prevesti na engleski jezik. Za neke riječi u japanskom haiku nije mogao pronaći čak nikakav ekvivalent na engleskome jeziku. Spominje neke posebnosti japanskoga jezika zbog kojih doslovan prijevod naprosto nije moguć. Nema članova, rodova, zamjenica i nema razlikovanja singulara od plurala, nema obično broja / za brojenje postoje različiti nizovi riječi /; te se osjeća prisiljen uzeti slobodu nadopuna, kao i dodavanja priloga. Kako nema interpunkcija, njihovo mjesto zauzimaju *kireji* (*cutting-words*) kao *ya, kana, keri* koje nemaju jasno prevodiva zna-

čenja, pa se koristio interpunkcijom, uzvicima i sl. Rijetke su riječi koje posjeduju samo jedno jedino značenje prevodivo zapadnim jezicima. Manjak odnosnih zamjenica dovede u dvojbu slijediti li gramatiku ili misao. Na neki način, za prijevod je potrebno naučiti misliti japanskim jezikom kako bi se razumjela rečenica i adekvatno prevela na drugi jezik. Japanski je bogatiji u izrazima za dojmove, osjećaje i atmosferu. Razvoji pupanja biljaka imaju čak 5 izraza, isto tako i za snijeg te velik broj izraza za kišu i prirodne pojave općenito. Naravno da se sve to odnosi na sve prevoditelje s japanskoga na druge jezike. Npr. naslov *Stotinu žaba* (*One Hundred Frogs: From Matsuo Bashō to Allen Ginsberg*), autor Hiroaki Sato opisuje čak 135 različitih prijevoda znamenitoga Bashova haiku (*prastari ribnjak / jedna žaba uskoči / zvuk vode*) na engleski jezik. Sve to govori ne samo o poteškoćama kod direktnoga prijevoda nego i o različitim pristupima i, da tako kažem, „odbljescima“ jedne te iste haiku pjesme.

U haiku govori se o pojmu „haiku-trenutka“. Tu koncepciju *haiku moment* posebno je popularizirao Kenneth Yasuda (japansko-američki stručnjak), a predstavlja estetski trenutak bezvremenoga osjećaja prosvijetljena sklada kada se pjesnikov um i priroda sjedinjuju. On je „prije riječi“, a u dobro napisanome haiku ostaje sačuvan. To znači kako će svaki dobar prijevod sačuvati osnovni, bitni „haiku-trenutak“ i da ćemo ga u novim prijevodima na jeziku koji razumijemo osjetiti ako ga pamtimo i u drugome jezičnome izričaju. Upravo se to može reći za prijevode koje nam predstavlja akademik Machiedo.

Prijevedi su, dakle, odraz percepcije japanskih haiku iz uvida talijanskih i francuskih japanologa i njihovih prijevoda i antologija japanske poezije. Činjenica jest da se, unatoč sporednim razlikama u prijevodima, oni ne mogu bitno razlikovati, baš kao što se čitajući ovu dobrodošlu antologiju može lako iščitati. Usput nije zgorega spomenuti kako su živi kontakt s „japanerijama“ i prve europske haiku pisali upravo Francuzi, premda je potom nastala prava jagma tko je i na kojemu jeziku prvi napisao autentičan haiku izvan Japana.

Forma prijevoda je pretežno kratka i koncizna. Kao što je rečeno, ne prati metar

5/7/5 nego je obično kraća, povremeno i duža, a po formi većinom je drugi redak duži od prvog i trećeg, slijedeći „fizičku formu haiku“. No u tome ima i dosta iznimaka kako je već nalagala priroda same pjesme, to jest „haiku-trenutak“ koji je u prvome planu te se ni na tu formu (kraći redak, duži, kraći) autor nije osvrtao, baš kao da mu je uzor bio hrvatski haiku pjesnik Dubravko Ivančan i njegovi haiku. Prevedene pjesme su *izvadene iz stvarnosti*, bez dodavanja, objašnjavanja, pjesničkoga uljepšavanja osnovne ideje, onako kako je sugerirao predložak i izvornik, makar su, razumljivo, iz svega gore navedenoga povremeno i dosta drugačije od ranijih, nama poznatih prijevoda Devidéove antologije.

Haiku po Bashu

Bashovi haiku prepoznaju se u drukčijem prijevodu i predstavljaju zanimljivu svježinu prema poznatim obrascima. Naime, govoreći o novome prijevodu japanske haiku poezije ne moguće je ne osvrnuti se opet na Devidéov, s obzirom na to da smo natopljeni njegovim prijevodima koje su nama haikuistima postali s vremenom gotovo *sankrosantni*. Daleko bi nas odvelo kada bismo analizirali pjesmu po pjesmu, malo je pjesama koje se udaljavaju od poznatih nam Bashovih pjesama. Osim toga, pronašao sam njegovih, meni nepoznatih, vrsnih pjesama. Dva primjera zanimljivih poznatih haiku. Da započnemo s već spomenutim i najslavnijim haiku uopće:

Furuike ya / kawazu tobikomu / mizu no oto

Prastari ribnjak... / jedna žaba uskoči: / – zvuk vode. Devidé

old pond / frog jump in water 's sound
(doslovan prijevod s japanskoga na engleski)

U drevnu baru / uskače žaba / jeka vode. Machiedo

prastari ribnjak – / žaba uskače u / zvuk vode. Makoto Ueda

Prastari ribnjak; / žaba uskače – / zvuk vode. Blyth

Prastari ribnjak; / žaba uskače – / Plop! Blyth

Myamori i Bilenson spominju *splash* u trećem retku, što bi kao onomatopeja odgovaralo hrvatskomu *pljus!*

Machiedo naglašava jeku vode nastalu nakon skoka žabe u prastari ribnjak.

meigetsu ya / ike wo megurite / yomosugara

harvest moon: pond circling all night
(doslovan prijevod)

Blistavi Mjesec! / Cijele sam noći šetao / oko jezera. Devidé

Cijele noći / pod okruglim mjesecom / u krugu oko bare. Machiedo

Zetveni mjesec – / kružim oko bare / dok noć ne prođe. Makoto Ueda

Ovaj Devidéov prijevod mnogi znaju napamet jer je izražajan i dočarava i podcrtava gledanje rujanskoga mjeseca koji se k tomu ogleda u jezeru. Međutim, usporedimo li ga s doslovnim prijevodom gdje je spomenuto kruženje vidi se kako je Devidé radije uzeo riječ jezero nego li bara, ribnjak (*pond*) radi dužine trećeg retka u pjesmi. Machiedo uopće ne spominje *blistavi mjesec* ili *zetveni mjesec* (američki izraz za rujanski uštap na temelju njihovih farmerskih i domorodačkih pojmova) nego upravo okrugli mjesec, *u krugu oko bare*, te se time naglašava cikličnost šetnje i šetnji što se svake godine događaju u rujnu za tradicionalnoga promatranja blistava uštapa (*meigetsu*, doslovno *sjajni mjesec / bright moon / za osmog lunarnog mjeseca*, što uglavnom odgovara rujanskomu uštapu). Premda je Machiedov prijevod drugačiji, također uspješno dočarava živu atmosferu promatranja mjeseca uz ribnjak, naglašavajući neumornu cikličnost uživanja u ljepoti.

Među prijevodima nalaze se i haiku koje ne nalazimo u Devidéa, kao i obrnuto. Nekoliko „novijih“ haiku Basha:

S vlati trave / pala je i već leti / krijesnica.

Ljetna noć / od buke mojih klompa / podrhtava tišina.

Štovateljima mjeseca / oblaci povremeno / udjeljuju stanku.

Bit ću zamalo / sâm pod vodopadom / uzmak ljeta.

Kukavica / prostranstvom bambusa / cijedi se mjesec.

Unatoč studeni / zabavna je noć / zajedno.

Ljetna kiša – / na zidu komadići / papira za pjesmu.

Svetkovina je duša: / ne pomisli / da si ništa.

Slijedi po 14 haiku 5 Bashovih učenika kojih je inače bilo više i povremeno su

zajedno pisali lančanu pjesmu – *rengu*, koja se upravo od toga doba zove *haikai*, a razlikuje se od službene dvorske *renga* po uporabi narodnoga jezika i humoru. U njihovim se stihovima zrcali Bashov stil, a mnogi su i plod izravne suradnje s velikim Majstorom.

Slijede Busonovi stihovi, poznati po svojoj živopisnosti i po atmosferi *wabi* („takvoće“), kao i onome pojmu koji je kasnije Shiki zvao *shasei* („crtež iz života“). U preko 90-ak Busonovih haiku dočarane su sve odlike njegovih pjesničkih majstorija. Nije slučajno da je Buson bio i poznati slikar te je ujedinjavao svoje umjetničko djelovanje.

U tišini / prije dolaska gostiju / božuri.

Daleke planine – / odsjaj u zjenicama / libele.

Brod iz Koreje / bez zastanka nastavlja / plovidbu u magli.

Za onog tko odlazi / za onog tko ostaje – / dvije jeseni.

Ljetna rijeka – / kakav užitaj prijeći ju / sa sandalama u ruci.

Haiku po Issi su možda najrazličitiji ili „najnoviji“, što se tiče našega dosadašnjega poznavanja Issine poezije. To i nije čudo ako se uzme u obzir kako je Issa napisao preko 20 000 haiku, dok se recimo za Bashu govori o brojkama u rasponu od 800 do 2000. Nije čudno da onda izostanu neki od ranije poznatih haiku, na primjer:

Ja sada odlazim; / ljubite se, uživajte / muhe moje kolibe. (preveo Vladimir Devidé), no zato susrećemo druge vrsne haiku, npr.

Planinsko selo; / čak i u juhi / mjesec sja.

Prekriveno leptirima / usahlo stablo / cvate! (preveo Mladen Machiedo).

Slijedi poglavlje *Haiku po Ryokanu*, monahu i pjesniku waka i haiku koji se samo ovlaš spominje u Davidéovoj antologiji, no kojemu je u Davidéovoj knjizi *Japan, poezija i zbilja* (1987.) posvećeno poglavlje od 37 stranica, uglavnom s waka poezijom i komentarima. Slijede poznati Ryokanovi haiku u vrsnim prijevodima akademika Machieda, a spomenuo bih njegovu oproštajnu pjesmu (jisei):

Sad naliče, sad lice, pada suhi list.

Haiku po Shikiju, posljednjemu od velike četvorke japanskih haidžina, Machiedo s pravom daje atribut inovatora, uvjetno ga stavljajući zajedno s Issom u *modernističku liniju japanskog haiku*, nasuprot tradi-

cionalnoj koju sačinjavaju: Basho – Buson – Ryokan. Shiki je živio u doba velikih promjena u periodu *meiji*. Od njega započinje određeni modernitet haiku, koji se i kod Isse nazire u njegovu humanizmu, ljubavi prema malim stvorovima, uporabi fine ironije i sl. Shiki je inzistirao da se haiku smatra književnim žanrom i vrednuje istim mjerilima kao druga literatura. On je stvorio izraze *haiku* i *tanka* (za srednjvjekovne *hokku* i *waka*) te su oni otada u općoj uporabi. Ne želeći se zadržavati u razradi Shikijeva utjecaja na daljnji tijek povijesti haiku i znamenitog haiku magazina *Hototogisu* (naziv po pjevici mala kukavica, *Cuculus poliocephalus*) osnovanoga 1897., koji je naslijedio i dalje razvijao Kyoshi Takahama, spomenimo nekoliko vrsnih prijevoda ovoga reformatora haiku pjesništva.

Konju sam / pustio uzde – / bistra voda.

Sjahavši / pitam za ime rijeke – / jesenji vjetar.

Pješčani sprud – / čemu paliti vatru? / Ljetna mjesecina.

Ah! Duga noć, / nek još tisuću godina / lutaju moje misli.

Spokoj: / obilazim vrt / poduprt štapom.

Napuštam hram zena – / ulazim / u zvjezdanu noć!”

Nadomak smrti / ali još bučni / jesenski cvrčci.

U poglavlju *Haiku po ostalima* opisuju se pjesme 21 pjesnika od 8. – 19. stoljeća, među njima 3 Bashova učenika. Autori su pjesnikinja Ono no Komachi (8. – 9.st., poznata pjesnikinja, jedna od 36 *besmrtnih pjesnika*, a njezino ime Komachi danas je sinonim za žensku ljepotu u Japanu!), Moritake, Sogi, Soka, Ishu, Saikaku, Sodo, Gonsui Kyorai, Raizan, Kyoroku, Etsujin, Itsura, Chosui, Yaju, Kaga no Chiyo, Taigi, Ryota, Gyodai, Oemaru, Chora te nepoznati.

Kroz visoku ljetnu travu / napreduju jedino / stapovi hodočasnika Ishu. (1596. – 1670.)

Proljeće u mojoj kolibi – / ondje baš ničeg / ondje baš sve. Yanaguchi Sodo (1642. – 1716.)

Radi se o pjesmi koja je snažno utjecala na našega akademika Vladimira Devidéa. Poslije slučajnog susreta s tom pjesmom počeo se baviti haiku poezijom u svojim 30-tim godinama, za jedne posjete Japanu.

*Oh beračice riže – / blatan nije / jedino
vaš pjev.* Konishi Raizan (1653. – 1715.)

*Promjena posluge – / metla obješena / na
drugo mjesto.* Yokoi Yaju (1702. – 1783.)

*Na čelu stjenovitih obala / zazelenjene
vrbe / crtaju obrve.* Arakida Moritake

Zanimljivo da autor nije spomenuo drugu amblematičnu Moritakeovu pjesmu:

*Otpali cvijet / vratilo se na granu? / – Ne,
to je leptir!* (preveo Vladimir Devidé)

U poglavlju *Haiku po suvremenicima* iz 20. i 21. stoljeća prevedeno je 85 haiku pjesama od ukupno 52 pjesnika, nekih još živih, a najmlađi od pokojnika umro je 2004. (Harakako Kohei). Ovo je poglavlje svakako novost u našem poznavanju suvremenoga haiku. Treba ipak spomenuti kako se i Devidé bavio suvremenicima te je u u njizi *Iz japanske književnosti* (1984.) preveo 17 suvremenih pjesnika i njihove 43 haiku pjesme („najmlađi“ Mizuhara Shuoshi umro 1981.). Machiedo i Devidé među ovima spominju 7 istih pjesnika, no s različitim haiku.

Suvremeni haiku bez sumnje gubi onu zen aromu koju sadržavaju klasični i neoklasični haiku te sličje modernoj poeziji u prozi kratkoga oblička. Svejedno, mnogi unatoč tomu zadržavaju svoj šarm tako da je budućnost haiku kao svjetskoga žanra u stvari neizvjesna.

U poglavlju *Jisei po raznim autorima* nalaze se oproštajne pjesme ili pjesme pred smrt od 10. do 21. stoljeća. Među njima je 45 pjesnika i isto toliko pjesama, od kojih su 15 wake (ili tanke), a ostalo haiku. Radi se isključivo o japanskim pjesnicima, a, kao što je već rečeno, ta tradicija bila je raširena još u Kini (vezana uz *chan* budizam) i Koreji (*Seon* budizam), uz koje su zajednički nazivnik predstavljala tri znaka egzistencije: nestalnost, patnja i praznina u budističkome smislu, kao i odsutnost vlastite prirode. Nije se smatralo podesno spominjati izravno smrt kao takvu nego metaforično, kao recimo sunčev zalazak, raznošenje latica trešnje ili jesenskoga lišća i slično. Nekoliko pjesama iz toga izbora:

*Praznina iz praznine / kao čarolijom /
porođena, udar zvona / nestaje u ništa.* Sen no Soeten, 1658.

*Koliko boli / zadalo bi mi / napuštanje
bića / kad ne bih znao / da već nisam.* Ota Dekan, 1487.

Pali se / odmah gasi / krijesnica. Mukai Chine, 1688.

Zanimljivo je usporediti ovu pjesmu s „optimističnim“ Bashovim haiku:

*S vlasi trave / pala je i već leti / krijesnica.
Brišu se polako / kao ugljenom nacrtani /
moji obrisi.* Utagawa Toyokuni 1825.

*Prepun zahvalnosti / za svako dobro u
svijetu / odlažem kist. S dopuštanjem.* Satoshi Kon, 2010.

Yamamoto Yosaburo 1945., kamikaza (pilot samoubojica u borbi s Amerikanacima), napisao je sljedeći jisei koji stoji kao citat uklesan na spomeniku pred jednim budističkim hramom:

Kad padne, / tek onda pluta / lotosov list.
Mishima Yukio, svjetski poznat autor prozih i dramskih djela, napisao je 1970., dva dana prije svojeg seppuku, tanku:

*Opadaju listovi / prethodeći onima / koji
još oklijevaju / pod udarima vjetrova / u ovoj
našoj noći.*

Unatoč svoj ozbiljnosti koju nalaže „pjesma pred smrt“, neki autori su i tada bili autoironični ili čak šaljivi, uz gotovo dionizijski ugođaj.

*Kao lišće / pada san i bez sustezanja: /
posljednji prdac.* Takaya Kyo'n, 1749.

*Kad umrem / pokopajte me pod tom
bačvom / u gostioni: / tko zna možda joj se
dno / tako raspukne.* Moriya Sen'an, 1838.

U ovome brzom nizu „predsmrtnih pjesama“ one „Velike četvorke“ spomene su u njihovim poglavljima. Međutim, Basho je rekao za svoju poznatu i vjerojatno posljednju pjesmu: *Bolestan na putu / snovi mi sami prelaze / pustopoljinom. da to jest i da ujedno nije njegov jisei.*

Busonov jisei glasi: *Évo već sviće / u
bjelini / rascvalih šljiva.*

Za Issu nije sigurno koja je od ovih dviju pjesama jisei:

*Eno dakle / posljednjeg mi boravišta – /
pet stopa snijega.* (preveo Mladen Machiedo)
ili

*Od korita do / korita pričao sam /
koještarije.* (preveo Vladimir Devidé).

Shiki je bolovao od tuberkuloze koja je zahvatila i kralježnicu (tzv. *Pottova bolest*) tako da je od 1887. do smrti 1902. (u 34. godini života) bio prikovan za postelju, pisao dnevnik, eseje i poeziju te primao morfij zbog jakih bolova. Machiedo u ovome poglavlju prikazuje tri povezana haiku u funkciji jiseia.

*Cvate bundeva penjačica / nad jednim
Budom / prepunim katara.*

*Bure katara: / ne znam stiže li bundevin
sok / na vrijeme.*

*Već dva dana / bundevin sok u čaši, /
netaknut.*

Antologija japanske haiku poezije akademika Mladena Machieda *Japanski haiku i jisei* jest stvarni događaj poslije pola stoljeća od Devidéove antologije koja je snažno utjecala na razumijevanje dalekoistočne estetike i na procvat hrvatskoga haiku.

Povijesno gledajući, o japanskom pjesništvu napisana je godine 1936. knjiga *Savremeni japanski pjesnici*, autori Ante Cettineo, Kuni Matsuo i Lionello Fiumi (tiskana u Parizu, Tokiju i Splitu). Godine 1955. Božo Kukulja objavio je knjigu *Japanska poezija* (Lykos, Zagreb), a Dubravko Ivančan pak 1966. u Republici *Malu antologiju japanske haiku poezije*. Za spomenuti je i kolanje srpskoga prijevoda Bashovih pjesama pod naslovom *Vetar sa Fudžijame* u prijevodu Petra Vujičića (prevodio s njemačkoga i ruskoga), a na stranim jezicima, osim na engleskome, bile su u uporabi knjige Vere Markove na ruskome i Renéa Étiemblea na francuskome.

Međutim, Devidéova knjiga predstavljala je u nas prvi kamen temeljac u razumijevanju haiku poezije i njezine popularizacije, poslije čega je Zvonko Petrović u Varaždinu počeo izdavati prvi časopis specijaliziran za haiku u Europi (*Haiku*, 1977. – 1981.) te se tako i razvio haiku pokret koji je imao veliki odjek u Hrvatskoj, kao i u bivšoj državi. Mnogi prijevodi akademika Devidéa danas mnogi znaju napamet te su, takoreći, „zacementirani“ u svijesti naših haikuista.

Stoga je posebno zanimljivo, interesantno pa i intrigantno vidjeti nove, druge prijevode izvornika koje nam prikazuje Machiedova knjiga. Prije svega, zanimljivo je pročitati poznate haiku slavnih autora „u drugome ruhu“, u čemu je u autor uspio sačuvati izvorni duh haiku-trenutka, prenesene preko romanskih japanologa u odnosu na one pretežno anglofonskih. Na neki način omogućio je i stanoviti odmak od uvriježenih Devidéovih prijevoda, što njima nimalo ne smeta kao što ni oni ne smetaju Machiedovim prijevodima.

Potrebno je reći kako se ne radi o „konkurentnim antologijama“, nego o kongruentnim, koji na neki način osvježavaju poeziju i približavaju nas izvornim haiku velikih japanskih pjesnika. Machiedova knjiga pri tomu donosi mnoštvo novih haiku i imena autora nespomenutih ili toliko nenaglašenih u Devidéovoj knjizi, uz naglasak na „oproštajne pjesme“ kojima se pokojni akademik Devidé nije posebno bavio, premda ih je spominjao i osvjetlio u svome velebnom djelu od blizu 20-ak japanoloških knjiga i mnoštvu članaka.

Knjiga akademika Mladena Machieda *Japanski haiku i jisei* pravi je događaj za ljubitelje haiku pjesništva, svijet haiku pjesnika, kao i za našu prevoditeljsku tradiciju i kulturu općenito.

Tomislav MARETIĆ

Jedanaesta zapovijed postmodernizma

Prikaz knjige *Poetika oblika*
– *suvremene konceptualne i*
hipertekstualne proze autorice
Andrijane Kos-Lajtman, Naklada
Ljevak, Zagreb, 2016.

Kada čitate knjigu *Poetika oblika suvremene konceptualne i hipertekstualne proze* Andrijane Kos-Lajtman dobijete utisak kako čitate knjigu teorije književnosti Milivoja Solara – toga maga pisane riječi koji je znao učiniti da sva, inače teška i mučna teorija, postane štivo koje se rado čita. Taj način govora o teorijskim postulatima mogu izreći samo oni protkani znanjem i nadareni umijećem *pripovijedanja teorije*. Oni koji su imali priliku slušati predavanja Milivoja Solara koji je, prvenstveno iz vizure filozofa pa tek onda teoretičara književnosti, svu zamršenu „post“ i „post“ teorijsku problematiku znao sažeti u „deset zapovijedi“ postmodernizma. Naravno, kao nezaobilazan temelj kada se načne bilo koji dio postmodernizma, Solar se i u ovoj studiji našao kao dobra, gotovo nužna, teorijska podloga.

Autorica Kos-Lajtman u prvome poglavlju *Prijeperi i kontradikcije* donosi Solarovo viđenje postmodernoga kaosa kroz njegova poznata „predavanja“, kasnije uobličena u studiju *Retorika postmoderne* (2005.), kao i viđenje moderne i postmoderne Dubravke Oraić Tolić izneseno u njezinoj studiji *Muška moderna i ženska postmoderna* (2005.) da bi i sama, nakon detaljne analize navedenih studija, došla do zaključnih razmišljanja kako u postmodernističkome modelu težište teksta postaje ono izvedbeno/retoričko i to na način da se nerijetko manifestira kao svojevrsna antiforma, odnosno forma zasnovana na otvorenosti i fragmentarnosti, na označitelju i njegovome položaju u sintagmatskome kontekstu. U tome kontekstu Kos-Lajtman zaključuje kako se u postmodernizmu fokus pripovjednoga teksta premješta od označenoga k označitelju i to kroz dekreaciju i dekonstrukciju čvrstih i jasno postavljenih obrazaca: *u postmodernističkom pristupu hijerarhiju (vrijednosti, svjetonazora ili gradbenih elemenata) zamjenjuju jednakovrijednost, hotimičnost, kombinatorika i igra, rezultat čega su disperzivni oblici, često rizomski i polifono koncipirani* (Lajtman, 2016.). U nastavku autorica u konkretnim analizama ukazuje na nedostatnost književnoteorijske terminologije i činjenicu kako se izmicanjem iz tipičnosti i kanonskih pristupa rađaju najzanimljivije romaneskne strukture koje izmiču uvriježenim klasifikacijama. Tako centralna problematika ove studije postaje organizacija teksta kao hiperteksta – fenomen koji se, s jedne strane, dovodi u vezu s mrežnom organizacijom suvremenoga, virtualnoga doba te sa svjetonazorom njegovih društvenih i umjetničkih praksi, sklonima decentralizaciji i globalizmu, dok se s druge strane sagledava u širem poetičkom kontekstu postmodernističke paradigme. U skladu s problematičkom hipertekstualne organizacije diskursa, interes autorice Kos-Lajtman usmjeren je na klasične knjige, a ne na hipertekst u užemu smislu riječi, kao elektronički, računalnom tehnologijom omogućen tekst. Fokus istraživanja leži u prozama, najčešće romanima hrvatskoga te uopće južnoslavenskoga kulturnog prostora.

Strukturalno, knjiga je podijeljena u dva dijela. Prvi je teorijski usmjeren i kao takav donosi kontekst i kontradikcije pos-

tmodernizma – kako u općedruštvenome tako i u književnome kontekstu, probleme suodnosa književnosti i znanosti, strukturu mreže, principe hipertekstualne organizacije diskursa, modele i tipove lemitizirane proze, lemitizacije u dječjoj književnosti, da bi ovaj dio autorica zaokružila pitanjem što je to postmoderno u suvremenome hipertekstu, potkrijepivši sve veoma bogatim teorijskim diskursom, iznoseći cijelo vrijeme i svoja vlastita promišljanja i zaključke.

Ključno promišljanje unutar studije je ono da se, inače jako zamršeno i teško shvatljivo, razgraničenje modernističke i postmodernističke paradigme dogodilo upravo na razini izvedbe – potiskujući semantičke slojeve teksta ranije okrenute dubini, determinaciji prikazanoga svijeta/pojedinca i njihovoj prezentaciji u smislu paradigme koja počiva na pripovjedačkoj vještini. Tako u postmodernističkome modelu težište teksta postaje retoričko, što često znači kako se manifestira kao svojevrsna antiforma, odnosno forma zasnovana na više ili manje jasnoj ideji o mogućnosti zahvaćanja svrhe uspostavljanje referencije, kao i na povjerenju u neki temeljni kôd koji je odabran kao nadređena pripovjedačka pozicija u odnosu na druge pripovjedačke pozicije i/ili jezike. Kos-Lajtman ne slaže se s uvriježenim i već uspostavljanim tezama da takav zaokret u pristupu redovito dovodi do ironijskih modela mišljenja, do otpora tumačenju i uočavanju dubljega smisla jer ponajbolji romani (a nekima od njih se i sama autorica bavi u drugome dijelu knjige) pokazuju upravo suprotno. To navodi na zaključak kako mnogi romani kojima smo skloni pripisivati postmodernistički identitet udružuju obilježja i modernističkih praksi, jer njihovim se povezivanjem *s jedne strane označiteljske igre i konceptualne kombinatorike, a s druge strane neodustajanja od spoznajne dimenzije romana te pitanja podrijetla i uzroka pojava – postižu najintragantniji rezultati* (Kos-Lajtman, 2016.). Autorica na konkretnim analizama ukazuje (i) na nedostatnost književnoteorijske terminologije kojom uvriježeno baratamo i činjenicu da se upravo izbjegavanjem kanonskih pristupa nerijetko rađaju najzanimljivija djela.

Drugi dio knjige donosi primjere iz prakse, pri čemu je akcent na romanima

hrvatske spisateljice Jasne Horvat, bosanskohercegovačkoga pisca Dževada Karahasana, srpskoga pisca Milorada Pavića te makedonskoga pisca Venka Andonovskog. Sve njih namjerno sam odredila okvirima književnosti kojima pripadaju jer ovim spajem Lajtman dokazuje kako tekst i hiper-tekst ne poznaju granice te da djela navedenih pisaca bježe od uobičajenih interpretacija, kako svojim tekstualnim tijelom tako i načinima pripovijedanja. O posebnosti ovih autora, odnosno njihovih ostvarenja – *Hazarški rječnik* Milorada Pavića, *Istočni diwan* Dževada Karahasana te roman *Az* Jasne Horvat – autorica iznosi kroz poglavlje pod nazivom *Nova oblikovanost u suvremenom južnoslavenskom romanu* pokazujući, prije svega komparativnom analizom s naglaskom na strukturu i koncepte njihovih romana, kako su navedeni autori (svatko na svoj način, a na koncu sličnim tendencijama) donijeli postmodernističke poetičke impulse u južnoslavenske književnosti. Pored višestruka korespondiranja sintaktičke i semantičke romaneskne razine, zajedničko za ove romane jest specifična strukturiranost diskursa gdje se diskurzivni oblik uspostavlja kao rezultat promišljenosti. Modeliranjem specifičnih strukturalno-konceptualnih pristupa analizirani romani pokazuju kako je roman prestao biti književna vrsta postajući književnim prostorom koji u sebe integrira sve što mu je potrebno – od znanosti, filozofije, religije do drugih književnih vrsta: *riječ je o romanima koji su potpuno osvijestili svoj oblik te i njima, a ne samo svojim semantičkim razinama, provociraju pitanja o svrhovitosti života i čovjeka i metafizičkim koeficijentima koji ih (pred) određuju* (Lajtman, 2016.). Autorica zaključuje kako sva tri romana promiču teme, svjetonazore i kulturne modele koji na određen način predstavljaju bitne odrednice identiteta prostora na kojemu su nastali, tako, npr. Karahasan, sagledavajući pojedinca u arabeskoj mreži vremenoprostora u kojemu se zatekao i kojim je uvjetovan, *u tekstu oblikuje arabesku gdje svaka priča ima svoje mjesto u zadanom sustavu priča, kao i svaki subjekt/glas/pogled u mnoštvu različitih pozicija* (Lajtman, 2016.). Sva tri autora oblikuju jedinstvenu inačicu postmodernizma u kojoj romaneskna forma postaje matrica za pokušaj spoznavanja čovjeka s

posebnom dozom potrebe i potrage za znanjem, što je posebno vidljivo kod Dževada Karahasana (kao velikoga znalca teorije književnosti) koji tu potrebu vješto prenosi i inkorporira u književni tekst.

Iako nije uobičajeno za formu prikaza (a ova studija pokazuje kako su nove forme itekako produktivne), ovaj ću zaokružiti obraćanjem našem zajedničkom profesoru teorije (post/postmoderne) književnosti: Poštovani profesore Solare, sigurno biste bili zadovoljni činjenicom da, pored deset zapovijedi postmodernizma, postoji i jedanaesti. Vaša učenica Andrijana Kos-Lajtman ga je veoma studiozno, eksplicitno, svjetonazorski produhovljeno, teorijski i tekstom potkrijepljeno zaokružila i definirala *poetikom oblika*.

Šeherezada DŽAFIĆ

I storija i historija

Hrvoje Hitrec, *Špilberk*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.

Koliko smo puta čuli od osoba koje su izgubile mobitel kako im je u toj maloj spravi bio pohranjen čitav njihov život i da sada ne mogu doći sebi od užasa pri pomisli da sve moraju ispočetka... Ili, kad i sami iziđemo iz stana ili kuće, a u brzini zaboravimo tu kutijicu terora i snova, kako se brzo vraćamo po nju, jer nam nedostaje kao desna ruka, u najmanju ruku kao neorgansko produženje sustavnih organskih dijelova... Dakle, to malo elektronsko sranje postalo je mjera našeg odnosa prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Bez njega smo kao zatvorenici, u tamnici svakodnevnice... U tvarnoj tamnici nalaze se protagonisti Hitrecova povijesnog romana. Poput nas, i oni su zarobljenici moćne kutije, s jedne strane gromadne izbe od kamena, a s druge strane dinamične matrice svojih sjećanja, nadanja, temperamenta i snova komprimiranih u sinapsama i svojoj tvari središnjeg živčanog sustava. (Ponešto je i u emocijama, reći će ironično nezainteresirani promatrač.) Hardverski i softverski, pred nama je surogat mobitela u historij-

skom vremeplovu. Tamnice poput ovih iz brnske utvrde Špilberk, svojevrsnog prokletog doma Habsburške Monarhije, bile su riznice podataka, živih dokumenata, nadirućih aplikacija i životnih igrica. Tamnica je operativni sustav, najfinije sučelje kojemu poticaj za pogon daju priče i pripovijedanje. Kruženja oko priča u svom elementarnom izdanju, sa stalnom potrebom za nadogradnjom matične ploče, s nizom podzapleta i razvijenim mogućnostima prilagodbe potrebama korisnika. Radijalno širenje priča iz jednog središta, tamnica kao ponizna i mukotrpa ispovjedaonica – to je doza preživljavanja u skućenom kućištu osobne nevolje. O moćnom i okrepljujućem značaju riječi posloženih u sintagmu priče svjedoči i sam autor pisama na početku svog epistolarnog nizanja: „Predugo i previše govorim i pišem, ali moraš znati da me je obuzela strast za pisanjem koju prije nisam poznavao. Nisam znao da se riječi poslagane kao bočice u franjevačkim ljekarnama mogu promiješati u staklenoj zdjeli i postati blagodat duše“.

Pisma povrijeđenoj, uvrijeđenoj, a možebitno i preljubnici Lini, što ih pomno sriče njezin zatočeni suprug Lovro Matijević, mjesta su pripovjednog carstva, platforma koja odašilje na desetke zapleta i raspleta o ljudskim sudbinama zaživjelima na različitim stranama materijalnoga carstva, o navikama, običajima, karakterima, zgodama i nesrećama kojima su određeni ljudi u svojim životima. Poznate povijesne osobnosti, znakovi-nositelji mikroradnji i predstavljenih pripovjednih lanaca, što se kao u feljtonističkim nastavcima redaju pred nama, male medaljonske studije o ljudskim karakterima i njihovim egzistencijalnim rubovima, zloguki protagonisti, sjene negdanjih punokrvnih ljudi, sudbine, sudbine... Nešto poput male tvornice užasa na margini moćnog imperija, strasni borci kao žrtve svojih strasti, čuvari tuđih granica i vlastitih snova, ljubavne intrige, gospodarske i obiteljske spletke, portreti nezadovoljnika i žrtava vlastitih poroka i tmina... Kompozicijski označitelj jednostavan je za prepoznavanje: određen je epistolarnim kodom, pa su granice pisma i granice kompozicijske cjeline. Šavovi među pismima određeni su tvrdom granicom formulaičnih početaka i krajeva, s imenovanjem adresata

i adresanta u emotivno-tehničkim varijacijama: Mila moja Lina / Dražesna moja ljubavi / Nепреžaljena moja Lina / Tvoj Lovro, itd. Već prema tim uvodno-završnim formalnim signalima može se prepoznati smjer promjena koji nastaje kako se priče, a one su i mjera nagađanja i umišljaja njihova pripovjedača, razmotavaju i grade međuljudske odnose, u ovome slučaju između onoga koji piše i one kojoj se piše... Dok je u većini pisama uvodna vokacija intonirana u zanosno ljubavnu slogu koja odaje privrženog i odanog supruga (mila, jedina, najdraža, predobra...), prema kraju balade, kako vjerni suprug gubi povjerenje u možebitno sve manje vjernu djevu bajnu, zazivi postaju prohladeni, općeniti ili ih uopće nema (uglavnom samo „Lina“ na početku i samo „Lovro“ na kraju pisma). Uopće, može se zamijetiti da Hitrec, ali sada na daleko zahtjevnijoj razini pripovjedačkog umijeća, pazi na oblikovanje priča, na to da one budu skladno dimenzionirane, da pokazuju harmoničan odnos između tkiva priče i njezina značenja, da mu je veoma važno da je pripovjedni tijek svake pripovjedne jedinice ispoliran i ugođen dobrom konzumentskom ukusu i znatizelji. To znači da se pred nama odmotavaju pripovjedna klupka oko nekoliko zaglavnih tema u čijem su središtu pojedini karakteri (sam adresant Lovro, barun Franjo Trenk, upravitelj zatvora Von Stark, hrvatski pjesnik Mateša Kuhačević, kapucin Sebastian, zagonetna kontesa H. i dr.). Posrijedi je nenametljiva ciklička izgradnja, periodički dobro odmjerena, upravo u trenutku kad smo već pomalo „zaboravili“ na pripovjedni grozd svakog od likova-znakova osobnosti. Ono što se lako zamjećuje, a što donosi dodatnu dinamiku u pripovjednim meandrima, jest izmjena i stalna alternacija fokalizatora (onaj koji vidi i onaj koji pripovijeda čas se preklapaju, čas se odljepljuju jedan od drugoga, a povratak na supstratnog pismopisca Lovru, iako očekivan i logičan, redovito izbjegava monotoniji i mehaniziranoj konzumentskoj navici). Imponira autorovo umijeće pripovjedne razgradnje priče, njegovo suvereno vladanje tehnikom pripovijedanja, od tiradno-ispovjednog načina do dijaloških dionica koje su izvedene jednostavno, s lakoćom istinskog pisca koji osjeća da priče ima svoju brzu maticu, ali i smirujuće

sidro koje drži sve naplavine u jednom središtu, oko teme koja se ne rasipa u onkraj i beskraj... S druge strane, priče nisu ni samo šture, mramorne ploče povijesnih igrača bez okusa, boje i mirisa. To zato što priče u Lovrinim pismima imaju i povjesničarsko-faktografsku utemeljenost, ali i intimno-imaginarnu nadgradnju. Otprilike, kao što svaka povijesna građa supostoji u različitim interpretativnim mogućnostima i svaka je od njih dovoljna živa posvjedočiti kako je storijska katkad moćnija od historije.

Posebno se gustim premazom nàdaje autorov jezik, pročišćen i kultiviran do te mjere da bi samo na temelju ovog romana mogli sastaviti uzoran rječnik hrvatskog književnog standarda. Hitrec nije htio slijediti funkcionalan stil prema nacionalnoj ili regionalnoj pripadnosti, pa u romanu nema podilaženja ili nametanja uvjerljivosti u toj vrsti realnosti... Smatram to dobrim rješenjem, jer cilj i nije bio donijeti prikaz jezičnog blaga Monarhije (narječja, žargona, idiolekata...) nego razlistati pripovjednu građu, kompleks različitih priča kroz koje bi čitatelj dobio uvid u osobne i kolektivne traume i vrline negdašnjeg moćnog imperija i njegovih podanika, bez obzira što neki od njih i nisu bili moralno najuzorniji. Ako lopova stvaraju prilike, političkog protivnika stvara samo društveno okruženje, politički kontekst iz kojeg dolazi, pa se na političke zatvorenike uvijek ponešto može gledati s naklonošću. Tako to čini i Hitrec koji ne želi nikomu suditi i moralno docirati, nego smatra da svatko ima pravo, kad je već u zatvoru zbog bilo kojeg razloga, na priču o vlastitom životu ili na priče o drugima koje posredno govore i o samome pripovjedaču.

Roman koji zasigurno u tematskom i organizacijskom, tehničkom smislu duguje Andrićevoj i Aralićinoj prozi, ali koristi tradiciju povijesno-zatvorskega žanra na najbolji mogući način, pretvarajući tradiciju i naslijeđe u živu i dinamičnu književnost koja se lako čita i prati sa zanimanjem, s izvornim likovima i njihovim pripadajućim obilježjima i događajima koji laviraju od gotičkih epizoda preko romantičarskih gesta do humornog refleksa (ironija i groteska uključene).

Sam kraj romana izveden je vrlo vješto, iako ponešto predvidljivo što ne smeta

uspjeloj avanturističkoj formuli po kojoj se zatvorenik spasi nagodbom s upraviteljem, pronade blago i otplovi put južnih mora u potrazi za konačnom srećom. Dakako, obavezan je situacijski rekvizit i izgledna afera s lijepom putnicom na istom brodu. Lovro je očinski ispunio i potrebu svoje kćeri Amalije za pristojnom novčanom svotom za dolazeći život u zreloj dobi, a ženi Lini, koja mu nije odgovorila ni na jedno pismo i o čijim je navodnim preljubima imao jasan stav, nije ostavio ništa doli pitomi prezir i džentlmenski ukor. Lovru je čekala sloboda i mogućnost pronalaska strasti za životom u Južnoj Americi.

Zatvor i pisma u kojima se prepričava sudbina njegovih stanovnika koja ide znatno dalje od zatvorskih utvrda uspješna je formula za izgradnju beskrajnog lanca epizodnih storija. Dakako, formulu je trebalo uspješno postaviti i ostvariti da bi eksperiment uspio i iznenadio nas trajnošću književnog proizvoda. Tvrdi zidine Spielberga autor je razbio rafiniranim udarcima pripovjedne građe, pričama. Svaka priča – jedan kamen u utvrdi manje, jedan otvor prema slobodi više. Priče su svjetlo i smisao trajanja, a kruženje oko priča ocrtava ljudske sudbine u punom svjetlu, bez obzira na duboku tamu špilberkovskih hodnika i tamnica. Dok se priča, dotle se i živi.

Ivica MATIČEVIĆ

Okrutna samoća u apstrakciji

(Dragica Vranjić-Golub,
Riječ za Riječ, Mala knjižnica DHK,
Zagreb, 2018.)

Čini se da svako čitanje nečijega djela nalikuje na legendarno otvaranje Pandorine kutije, gdje bijahu same nevolje, tajanstvene i nepoznate pojave, a među njima možda se iznjedrio i jezik i riječi i slova. Tu bijahu i sve apstraktne riječi. Tako se rodila i neka vrst iracionalnih kontakata s umjetničkim djelima izraženim riječima koji u tumačenju (jesu li uopće potrebni?!) izmiču raciju i emociji, a opet sadrže i jedno i

drugo samim semiotičkim suštinama, ma koliko se trudile biti neobjašnjive, samodostatne. Elementi modernizma ne razmiču oplošje onoga što se govori nego gotovo isključivo kako se govori. Stigavši do točke potpunoga odbacivanja sadržaja i uzimajući kao gradivni materijal pjesme riječi koje introvertirano samuju u autoru, otvorilo se polje potpune nekomunikativnosti i u samim riječima ostala je tajna egzistencije poezije i stilistike definirane u dimenziji jezika. Takva moderna lirika lebdi ili ponire iznad ili ispod duhovno-znanstvenoga ideala filologije i filozofije. Unutar takvoga solilokvija slušatelj ili čitatelj moderne lirike mora pronaći način da književno djelo, koje samo sebe osvjetli i tumači, dotakne i njegov svijet onirizma i mašte.

Svaka od karakteristika moderne lirike može se pronaći i u ranijim epohama, ali ni jedna od njih uzeta sama za sebe ne određuje modernost. Konzistentnost lirike Dragice Vranjić-Golub dokazuje kako svaka nova zbirka uranja u onu prije i pronalazi gnijezdo u nedoglednoj apstrakciji. Smisljena cjelovitost jezičnih formacija (riječ, rečenica, stilistika, odanost posebnoj vrlini u estetici itd.) ostaje kao zlatna prašina tradicije na modernizmu, pa ma kakvo to zrnce bilo sićušno. Bez njega potpuna i isključiva alogičnost i hermetičnost poetike, koja u našem vremenu izgleda kao blistav uspon na modernistički pijedestal, gubi spoznaje o osnovnim elementima povijesnosti, nacionalne uvjetovanosti, materijalu smislene građe, motivike i ideja. Stoga spone pjesnika i tradicije iskrsavaju i nehotice na tragu vlastite nacionalne tradicije, jer nitko nije od nje izuzet, nitko nije stao na stazu avangarde, a da nije susreo RIJEČI, vlastite emocije, stara mjerila, ma koliko ih zaobilazio.

U refleksiji na biblijski motiv Dragica Vranjić-Golub ispisuje šestu zbirku poezije ukotvljena u riječ kao identitetski element čovjeka, ponekad atribuirajući nacionalnu pripadnost, jer izdiže svoju raspravu o jeziku iznad ljuštire hermetičnoga solilokvija. Da bi se doimala starijom, njezina Riječ odlazi u pomalo izgubljena vremena koja ne pripadaju modernitetu – javlja se aorist i imperfekt, prgavi aorist i imperfekt dugoga odaha. Oni su upućeni u teško dohvatljivu jezgru neodređenu objektu, biću, ili jasno-

ćom velikoga slova Bogu, koji postaje često završno slovo.

Činjenica osvajanja riječi donosi spas djetinjstva kao izvora čistoće (*što kajdan-kom djetinjstva / rastvara grudi prvih zanos-a*). Djetinjstvo nije česta tema izražena u ovim stihovima, ali javlja se kao daleki eho u srži materinskoga jezika koji stoji u korijenu svega. Drugi krug izvora same spoznaje o jeziku počiva u narodu. U znakovitoj pjesmi *Stara hrvatska riječi* u skrutnutoj jezgri počiva sav smisao: *Stara hrvatska riječi / ispovijedaš li zvonike / molitvom odrješenja / korizmenim zborovima koji te slave / u ovim nizinama podneblja / u sabranosti čuvaš svoj znamen / da ga pošalješ korabljom / svim morima / neka se po tebi zove narod / i neka mu je sigurna plovidba*. Jer, zaista, nekada je riječ *jazik* značila i narod, što se znade iz zapisa drevnih kroničara, poput popa Martinca prilikom opisa Krbavske bitke. On kaže kako Turci *nalegoše na jazik hrvatski*.

Jezik ima magičnu moć, a kada se čovjek gubi u samoći koja je u ovoj poeziji česta riječ, ostaje jedino upravo jezik kao ontološko uporište i pojedinca i naroda: *Riječ kuću svoju gradi polako / materinski dom za svoju popudbinu / ... žive mrtvi jezici / rastaću mali narodi / u njima bol nalazi najbolju tješiteljicu*.

I opet na ini način: *Pusti me da ti budem / domovinski jezik, / nevelik predjel mogega zavičaja / ... iznad svih elemenata smo*.

Ne samo zaštita i temelj, jezik može biti i oružje nasilja, mrak i oklop: *kroz koji silnice mača govore*. U isto vrijeme u njemu *ljekovita slova u malim biljkama spavaju*.

O pitanjima postanka jezika pjesnikinja prelazi granice racija služeći se metaforama i simbolizmom, dajući riječima neslućene dubine postanka obraća se Božjoj udaljenosti i alegorijski dodaje: *i penjati se moraš do kule u kojoj se posvadiše jezici*. A svaka riječ – od kolijevke do posljednjega svjetlila – ima nesagledive mogućnosti Sveprisutnoga, Svevišnjega i uvijek postoji neki vrt (*vrt južine s ove strane svijeta; zakoračih u tvoj vrt riječi; iz kojega se bude tisućljeća tvoje tajne*) kao mistično mjesto u kojemu jezik živi poput živoga bića, u skrovitosti, u *slovu usred polena*. To davanje antropomorfnih osobina jeziku, pa i riječima u suženome ili sveopćem značenju, poprima svečani lik prijatelja koji prilazi usamljeniku: *Noćas si*

tješiteljica i zagrljaj nježnosti / otvoreno srce na suznim vjeđama / ruke spletene oko čela / ozvučen prostor grudiju.

Rječnik ovoga pjesništva obiluje metaforama: *zrakom svjetla otvorih kopču; svjetlosno ispisana od samoga početka; u zjenicama razapet svijet; brzacima ploveći na kristalu izričaja; jer lupeži krađu tvoju čitkost; razdvojiše tvoje meso od mojih kostiju; svjetiljko što razmičeš muk; gledam te gdje u pustinjama ružičnjake sadiš itd.*

Tako nastavlja već prepoznatljivi stilski postupak, kao u prethodnim pet zbirki poezije gdje su dominirale upravo metafore, samosvojestvene njenomu poimanju liričnosti. Malo je tu dopadljivih epiteta, manje imenica, ponajviše glagola. Oni galopiraju ili pristižu u laganome kâsu u svaki stih. Ako se pritaje u nekome drugačijem obliku, začas se pokaže kako je to imenica koja je upravo rođena iz nekoga glagola. Oni su i dah i prah, kao u nekome vječnom zbrajanju koje će izvršiti Vječnost. Nešto snovito sadrže osobito često ponovljene tri imenice: *vrt, ptice i tišina*. Uz njih se vezuje skrovita intimna osobne boli, pojave vjere, Božjega udjela u životu, kao i postanku svega, pa i jezika.

Jezik je nesagledivo klupko iz kojega izlazi biće čovjeka, živi u svijetu uzajamnosti zajedničkoga svijeta. Dotiče sve prošlo, postaje i ostaje utočište, zemlja uspona do proplanka gdje stoluje jezik *mirisat će poviješću*, a u tome pohodu bit će među zvonkim imenima i ime pjesnikinje, *u mojem imenu kojim me pozivaš / da ti budem draga i ljubljena*.

Glazbenim oznakama *sostenuto* moglo bi se označiti prigušeno ljubavno i domoljubno, gotovo škrto u stihovima kojima se načas otvaraju vrata intimne, da bi se u idućem trenutku zatvorila. Ona se čuva kao dragocjenost.

U pjesmi koja nalikuje sličici iz djetinjstva što nas je uvodila u veliko otajstvo Utjelovljenja čuva se uspomena na to neshvatljivo, a potrebno, nježno i ljubavljivo prožeto, bez čega bi život bio nepodnošljiv: *Pobožna riječi u Božićnoj noći / slamu prostireš pod našim nogama / pališ krijes u očima / da osvijetle put malenom djetetu / i ovaj dah što zagrijava štalicu / s nama užiče vatru susreta / u kojem se uspinjemo k tebi / umiveni novom rječitošću / uspravljeni s tobom zauvijek*.

Možda je to najveća RIJEČ koja nas okuplja i *otključava našu baštinu*. U riječi ostaje i pjesnikinja Dragica Vranjić –Golub kao u najsigurnijemu i trajnome utočištu.

Nevenka NEKIĆ

Okejanje i historijske činjenice

(kao moguća podloga piscima školskih učbenika* naše novije povijesti)

Osvrt na neke sastojnice romana:
Ludwig Bauer, *Šoferi*, Fraktura, Zagreb, 2017.

Nakon čitanja romana *Šoferi* Ludwiga Luja Bauera, kanim se osvrnuti:

na okejanje
historijske činjenice
vještinu pisanja/akribiju,
što se sve izčitava u tome romanu.

Počnimo tako da zadnje bude prvo, a prvo zadnje, budući da je i u romanu *Svršetak* na njegovu početku, dok je kraj/svršetak pripovijedanja – *Uvod*.

Kakve to svrhe može imati?!

Pa takve da se dva puta, to jest dodatno, pozabavimo tim *Svršetkom/Uvodom* jer je tu, u vrlo kratku štitvu, kazana i obrazložena osnovna nakana svakoga romanopisanja ili književnoga stvaranja inače: istina je više i snažnije istina ako ju ponudimo u književnoj izmišljotini likova i njihova bivstvovanja i prohoda kroz piščeve književne nakane. Otkriva se postupno, u zanimljivoj priči...

Bauer to u *Uvodu* kaže ovako: *Ovo pišem prvenstveno zato jer mi je stalo do istine. (...) okvir ovdje nije sasvim fiktivan (...) namjeravao sam glavninu ove teme ispisati kao memoarski tekst, ali onaj dio događanja kojem sam bio neposredni svjedok samo je dio cijeloga kolopleta, djelić povijesne slike. (...) Književni pokušaj čini se najpogodnijim da se izrazi i ono što se svakako događalo, bez obzira na to što sam ja o tome mogao saznati posredno, iz druge ruke. Istinu je valjalo domišljati. (...) književna je istina poput korijena biljke koji dobro vidimo, a ono iz čega je*

nikla ne vidimo uopće, pa onda za tu književnu istinu koju valja otkopati nisam odgovoran samo ja, Rudolf Geiger, autor, nehotični i slučajni akter ove priče, nego je odgovoran i dobronamjerni čitatelj. (...) Književna je istina zapravo laž, opsjena i varka, ali varka u korist prevarenoga. Književna se istina razlikuje od stvarnosti jer želi biti točnijom i istinitijom od nje. Tako valja čitati ovu knjigu.

U *Svršetku*, na početku ove pripovijesti, autor se bavi ratom kao krivnjom svakoga sudionika u njemu: *Ljudsko je pitanje koliko je svaki od nas pred sobom kriv što je u kontekstu rata, makar on i ne bio direktno poprište događaja, izgubio dio svoje ljudskosti?* Primjećujete kako autor stavlja upitnik na kraj te rečenice i još nekih sličnih: *Možda je kajanje moglo biti pravi stupanj istine o grijehu?*

Ukratko, sva tri sudionika ovdašnje istine grešni su, ma koliko da su njihovi grijesi zapravo bez izravne krivnje i bezazleni, a i nisu ratni nego obiteljski, uzrokovani (i) ratom: i *Profesor* (kojemu jedinom znamo ime i prezime: Rudolf Geiger), glavni protagonist pripovijedanja, i *Hrvoje* i *Tomislav*, iz služenja u UN-ovu zapovjedništvu za vrijeme njihova boravka u Zagrebu tijekom Domovinskoga rata kao vozači/plaćenici ne izlaze bez duševnih ožiljaka i neugodnih posljedica po obitelj. Svaki od njih ima svoje poglavlje romana, upoznajemo im i obitelji i prilike... no ono bitno sa spoznajnoga, odnosno gnoseološkoga književno-kritičkog motrišta u samome je ratu te u ulozi uenovaca u njemu, ne u predodrećenim njegovim šoferima, zaposlenicima egzistencije radi, na rubu zbivanja.

Bauerovo premještanje *Svršetka* na početak romana i obratno stanovito je i zato što nije želio otkriti karte kako su zbivanja u romanu *zapravo laž, opsjena i varka*, zbunilo bi čitatelja i ne bi ničemu vjerovao, ma koliko da se obćenito zna kako je svaki roman „plod piščeve mašte“; ovako je neosporno uvjerljiviji te akribijski zanimljiviji.

Druga značajna akribijska novina u gradnji ovoga romana jest završna *Reportaža*, kraće poglavlje koje predhodi završnomu *Uvodu*.

Čim sam počeo čitati tu ispovijest jedne starice pred dokumentarističkom TV kamerom, sjetio sam se Mažuranića i njegova spjeva o Smail-agi. U obsjeni i bunilo

svenacionalnoga romantičarskog buđenja, Mažuranić crnogorske hajduke (*četa mala, ali odabrana*), u Klaićevu Rječniku *drumske razbojnice*, uzdiže u nacionalne junake, naše, južnoslavjanske. Čemu se i Bauer u ovome romanu, na svoj način, izruguje. Od svih romantizama, jedino hrvatski je internacionalan, a ne nacionalan; svi su oni u regiji „naši“, osim yu-srbočetnika, naravno (a tada su bili i oni, oni osobito, jer se još nije znalo ni tko su ni kakvi su, a moglo se znati, bilo je pokazatelja u Crvenoj Hrvatskoj!). Kôd južnoslavjanstva u stanovitoj mjeri imamo i ovdje, jer starica koju su srbočetnici silovali i pred njezinim joj očima ubijali suvjernike i sunarodnjake – muslimanka je, moderno kazano, metnimo staviti: Bošnjakinja. Ona je paradigma i simbol srebreničkoga genocida.

Mentalno, ona je tipično naška dobra starica nesretne sudbine, a prepoznatljive domaće pitomosti i dobrotivosti. Smirenje patnji i životno utočište našla je u Zagrebu, da gdje bi; Zagreb je svima tijekom rata bio utočište, kao i cijela Hrvatska! Kada će u Sarajevu podići spomenik Zagrebu, zaslužio je!? A ne proglašavati ga agresorom!? Moguće nikada, *napravi dobro pa pojedij govno!*, kaže narodna; Hrvati su za svoja zbrinjavanja ili propuštanja na Zapad oko sedamsto tisuća bosanskih i hercegovačkih muslimana tijekom Domovinskoga rata, za vojnu pomoć protiv velikosrbskih fašističkih agresora, za spašavanje Bihaća da se ne ponovi Srebrenica, za pomoć u oružju, za svu tu svoju dobrotu prema svojim (u našim osjećajima), pa i za pružanje utočišta i toj starici iz *Reportaže* u *Šoferima* te mogućnosti da se pojada nekome, dobili presudu tih istih UN-ovaca, to jest njihovih sudaca, da su u BiH oni, to jest Hrvati, bili agresor i kako je to „udruženi zločinački poduhvat“, što je uistinu zločinačka sintagma haških sudaca, monstrozna optužba od koje ne može biti nikakve pravne obrane. No to se, kao stanovita potvrda onoga što piše u romanu, dogodilo kada je ovaj roman već bio u čitateljevim rukama...

Međutim, mi smo ovdje još pri akribiji. Televizijska reportaža koju snimaju Profesor, dakle glavni protagonist, koji je od šofera avancirao u scenarista propagandista i prevoditelja, i jedan od montažera UN-ova promičbenog odjela, inače našijenac,

rezultat je vješto vođene priče kojoj je ovo finale. *Šoferi*, znači, završavaju piščevim upozorenjem na genocid muslimana i na to da je UN-ova ekipa/misija u „regiji“ hrpa poluobrazovanih slučajnika, s konca i s konopca, koji uz pomoć stručnih i dobro, čak i visoko obrazovanih domaćih ljudi, tijekom rata prave sebi promičbu; oni su, prema njima samima, spasitelji na Balkanu posvađanih urođeničkih plemena! Naravno da je to bila laž, ne akribijska nego stvarna; oni su sebe samo tako prikazivali, a zapravo su bili kriminalci i izrabljivači. (Čak i silovatelji, skupa s četnicima, no ovaj se roman time ne bavi!)

Na ovome mjestu napuštam osvrtnanje na akribičnost, a prelazim na bitno: kada je boravak UN-ovaca postao vidno nepotreban i njihova propaganda izgubila smisao te jedan od šefova UN-ovske bratije promicatelja laži i poluistina prepušta kameru i drugu TV opremu „urođenicima“: Profesoru i montažeru, neka snimaju što hoće, a ne jeftinu obmanu o njima kao spasiteljima; njima to više ne treba. Idu nekamo drugamo, raditi što i do sada.

Kako je taj rat uopće počeo, čitamo na str. 147: *Nemojte se ljutiti. Nisam mislio na vas osobno. Mislim na strane u sukobu.* (Kaže neki dužnosnik za obskrbu, *Supply Officer*, kako ga imenuje pisac.)

Što se tiče strana u sukobu, kako vi kažete, ne mogu tvrditi tko je želio rat, a tko nije, ali nije moja zemlja napala susjednu, nego je vojska došla, službena državna vojska i paravojske, iz susjedne zemlje u moju!

Da vaša zemlja nije proglasila nezavisnost, rata ne bi bilo!

Stalno slušam tu floskulu, (izpraznicu, op. aut.), ali činjenica je da je rat počeo prije nego što je naša zemlja proglasila nezavisnost.

Eto, to je mjesto koje bi naprosto valjalo doslovno ovako prenijeti u učenike povijesti, učenicima bi sve bilo jasno, bez ikakva tumačenja ili obrazloženja. Sličnih mjesta ima u ovome romanu još.

Taj isti *Supply Officer*, neki Amerikanac, ide, Profesor ga vozi, u nabavu za uenovce u neku hrvatsku tvornicu koja je još uvijek radila. U četiri oka, ... *dao je Komercijalnom na znanje da se dogovorena cijena može podići za petnaest posto (...)* *Five percent for you, ten for me!* Naravno, stranac

u Hrvatskoj vrijedi dvostruko, ali pljačkali su nas zajednički, sav se kapitalizam temelji na tome da „oni koji imaju uzimaju onima koji nemaju“, dakle nama, pljačkaju kako, kako već i u Bibliji piše.

Jer kada bi nas otpustili, onda bi stvar o nekakvom kriminalu unutar misije dospjela u medije, (...), ali ni njima kao ni nama nije ni najmanje stalo do te vrste slave.

Riječ je, naime, o tome da šoferi koji razvoze uenovce podkradaju na fiktivnim punjenjima goriva u automobile: sitne domaće uobičajene krađe! *Meni je stalo do toga da vozim i stalo mi je do zelembača od kojih se može preživjeti i u ovo vrijeme.* (str. 70)

Uvijek si govorio da ih treba guliti jer oni gule nas. (...) a sad se ljutiš.

Ljutim se jer se zbog nečega osjećam kriv. Možda sam podsvjesno samo zavidan što je netko bolji lopov od mene, ili se ljutim što sam i ja lopov, makar i sasvim mali. (str. 178)

No to nije nešto za neki povijesni priručnik ili čitanku, samo karakterizira i profilira jednoga od likova, ali i sami rat, međutim – ovo jest:

Na svakoj od zaraćenih strana gospodari rata profitiraju od militantnog nacionalizma, a običnim se narodom manipulira uz pomoć poluistina i populističkih parola koje su već davno demaskirane kao jeftine prljave laži. (str. 199)

Te činjenice nisu tek povijesne nego i historijske, prema semantičkoj razlici tih dvaju pojmova: prvi (povijest) obuhvaća zapravo čitavu filologiju, u najširem mogućem značenju, a drugi (historija) samo dokazane činjenice.

Četnici su vezali osoblje Ujedinjenih naroda za mostove koje treba bombardirati i za neke druge objekte. Čemu onda služe naše oružane snage tamo? (...) da su Amerikanci spremni žrtvovati te zaštićene zone jer misle da će zvijer kada se nasiti prestati napadati. To je možda čak i točno do određene mjere, ali je do krajnosti nehumano. To je udovoljavanje zločincima. (str. 245)

Zašto ne bombardiramo zločince u bivšoj Jugoslaviji? Zato što ondje nema nafte. To je brutalna istina. (str. 250)

Mi radimo ono za što smo plaćeni. Prodali smo duše. U tome je sav smisao. Drugi smisao besmisleno je tražiti. (str. 246)

... mi katolici baš i ne poznavamo muslimane (...) do neki smo se dan ubijali (...)

ali naći ćeš ti nju (...). Riječ je o dvoje zaljubljenih: Profesor je katolik, a Rasima muslimanka (str. 267).

„Ponavlja se ono iz Vukovara“, rekao je Muž. „Ponavlja se Ovcara. Samo što je ovaj put pod okriljem Ujedinjenih nacija, a ondje je bio samo Crveni križ i promatrači. (...) Sada je u pitanju još veći broj ljudi (...) Pa to su hiljade! (...) Nizozemci nisu ni prstom mrdnuli (...) oni su govorili da im Bošnjaci smrde!“ „Prokleti bili“, rekla je Adrijana. (...) „Prokletstvo se odnosi i na nas!“ (str. 268). Riječ je o usporedbi Ovcare i Srebrenice.

Kada se već spominje Nizozemski bataljun, tko u bogatoj i sređenoj državi kakva je Nizozemska ide u uenovce? Likovi s dna društva ili ljudi bez obrazovanja, bez temeljnih znanja, bez savjesti, ljudsko smeće koje bi trebalo ostvarivati ulogu i čuvati ugled UN-a, čuvara čovječanstva. (!?)

Mislim da je bolje što sam izdvojio i navodio doslovno kako piše, nego da sam prepričavao ili ostao na uobičajenim kritičarskim frazama i frazemima: osvrt ima svrhu predočiti pojedinu sastojnicu ili neke sastojnice knjige, bez uvida u ukupnost značenja napisanoga i u ocjenu: to je zadaća kritike.

„Okejanje“ je kovanica, novoriječ koju sam izmislio i ovdje ju prvi put zapisujem. Nije baš najbolja prigoda jer sve se događa u misiji UN-a, gdje je engleština službeni jezik suobraćanja, pa je posve normalno i očekivano da je pisac obilno koristi e da bi napisano bilo uvjerljivije i vjerodostojnije.

Međutim, mi koji baš i nismo podlegli općoj pošasti uporabe jezika koji se nametnuo kao glavni svjetski jezik, suvremeni latinski ili, žalibože, zapušteni i napušteni esperanto, i ne uživamo baš kada trebamo rječnik kojim bismo se uvjerali da je npr. *Headquarters* zapovjedništvo ili stožer, premda je iz konteksta jasno, no ipak valja znati precizno.

Podsjetilo me to na svojevremeno čitanje *Ljubice* Augusta Senoe koji tamo francuski koristi još i češće i s manje opravdanja nego ruski realisti u čije je doba u Rusiji znati francuski bila stvar opće naobrazbe i ugleda među tamošnjim plemstvom. *Ljubica* je nečitljiva bez znanja francuskoga ili bez objašnjenja na dnu stranice. Tako je to danas, i ne samo u nas, s engleskim, pogotovu kod mlađih naraštaja.

Nije ovdje mjesto za kuknjavu nad svakidanim gubljenjem neke dobre hrvatske riječi koju nadomještuje neka loša i naka-radna, obično pogrešno izgovorena engleska, pohrvaćena ili ne, još je i gore kada se od izgovora engleske riječi pravi karikaturu hrvatske, i grafemski i fonemski, čemu su najveći krivci dalekoglednički kratkovidni urednici i novinari, pisci promičbenih poruka... a nadasve tamošnji lektori koje bi sve odreda naprosto trebalo uputiti na neki drugi posao.

Naravno, i ovdje je sve puno okejanja, rekoh, ovdje i s opravdanjem, vezano uz mjesto radnje i njezine sudionike i govornike (Herwoy i Tommy!), no posve se potvrđuje činjenica da već i dvije babe u Ercegovini, kada vezuju kozu o plot, jedna drugu pitaju:

„Jesi li okej?“

„O. K. sam! A TI?“

„Ou kej sam i ja!“

„A jesu li i Tvoji doma isto o kei?“

„Jesu, vala Bogu, svi su oke!“

Mašalah!

I bez *cro-englisha*, tuđica u hrvatskome ima na čak 1456 stranica velikoga formata sitno pisanih riječi u Klaićevu Rječniku.

Međutim, jedini Mister Okej se posve udomaćio. I kaže da je to tako – uredu. I da mu je dobro, dogovoreno, prihvaćeno, jest, tako je, da... ima najmanje još dvadeset riječi, kako kada i kako za što, umjesto okejanja; hrvatski jezik je bogat! Spojimo li ča i kaj i što riječi u jedan zajednički rječnik, jezičnoga blaga moglo bi biti i tri puta više nego u Klaiću; leksički dakle gledano, hrvatski je najbogatiji, makar među slavenskim jezicima, ako ne i među svima?!

Nu, recimo na svršetku ipak i jednu kritičarsku opasku!

Ludwig Bauer je u ovome trenutku hrvatske književne povijesti ne samo jedan od najboljih hrvatskih romanopisaca nego i jedan od najznačajnijih, ako ne i najznačajniji. I ovim romanom to potvrđuje.

Naime, što bi danas po nas u Hrvatskoj moglo biti značajnije i sudbonosnije od nastavka sudbinske igre s Be-ovima i Be-ova s nama?! Ne shvaćate? Budimpešta – Beč – Beograd – Bruxelles – Buzin! O. K.?!

* *Nešto se uči, a ne udži; moje nepoštivanje „jednačenja prema zvučnosti“ nije ovdje nikakav „korijenski pravopis“ nego samo oslo-*

bađanje od nametnute grafije prema lažnom uvjerenju da je V. S. Karadžić i za Hrvate izmislio fonetsko pravilo pisanja; „učbenik“, „občina“, gdje se C i B čuje jednako, ako ne i više nego nasilno i nelogično DŽ i P, i slično. To je hrvatska i pred- i poslijegajevska tradicija, kao i fonetsko pisanje još u Poljičkom Statutu: (da se obvežu) „na sklad i na mir i braćtvo i jedinstvo kako je svagda bilo“ u ervaskoj političkoj i jezičnoj kulturi (Statuta Kapitul 88, 1476.).

Stijepo MIJOVIĆ KOČAN

Mate Meštrović, *Kroz plamen
čišćenja*. Pjesme i liriska proza.
Priredili Ivan Pažanin i Drago
Šimundža. Ogranak Matice
hrvatske u Trogiru, 2017.

Hrvatska književnost razvijala se sve do kraja 19. st. u okrilju kršćanskoga duhovnog zora i, u okvirnome smislu, kršćanskoga svjetonazora, premda su unutar toga rasponi u praksi bili veoma široki, no i u svjetonazorskim i duhovno rubnim i centrifugalnim pojavnostima, književnost i kršćanska duhovnost bile su toliko povezane da se sve do našega stoljeća nije ni pomišljalo da se pravi razlika između hrvatske literarne matice i kršćanske, katoličke inspiracije kao posebnog segmenta nacionalne književnosti, kako je svojedobno napisao don Drago Šimundža („Riječ o hrvatskoj 'katoličkoj poeziji' između dva svjetska rata“, *Religiozna povjerenja i sumnje*, MH, Split, 1999., str. 429).

Napukline između kršćanske katoličke duhovne matice i dijela hrvatske književnosti nastaju potkraj 19. st., kada na valu modernizma neki književnici napuštaju dotadašnje načelo jedinstva istine, dobrote i ljepote – *Ens, verum, bonum et pulchrum convertuntur in unum* – odvojivši estetiku od etike i metafizike. Svjetonazorski lomovi, sve izraženija udaljenja od ili osporavanja po kršćanstvu baštinjene slike svijeta te više ili manje izrazita akršćanska ili antikršćanska redefiniranja pojma umjetnosti u teoriji i u praksi neke će književnike dovesti i do radikalnoga odmaka od kršćanstva – kršćanske filozofije, duhovnosti i kulture. No dok je

do 1945. taj odmak u dijelu hrvatske književnosti bio što pobunjeničko-reaktivnoga što samo melankolično-pasivnoga karaktera, kao izraz preispitivanja važnosti i vrijednosti kršćanske duhovnosti za osobni život i književno stvaranje, pri čemu se ovako ili onako i dalje orbitiralo oko kršćanskih pojmovnih uporišta, temeljnih simbola i „priča“ – od 9. svibnja 1945. taj otklon dobiva formu i sadržaj aktivnoga ideološkog protivljenja prisutnosti kršćanske duhovnosti u svakome javnome diskursu, tako i u književnome, rezultirajući i izgonom kršćanskih simbola i sadržaja, osim kada oni služe kao podloga za kritiku ili ih se tako razumije odnosno tumači, s tematsko-motivskom impostacijom, narativom i žalcem uperenim prema Crkvi, u širem kontekstu režimsko-marksističke „borbe protiv klerikalizma“ odnosno protiv religije kao „opijuma za narod“. Ukratko, kršćanstvo, njegova prisutnost u književnosti i kršćanska odnosno katolička književnost kao književna (ne stilska!) formacija osobitih intencijsko-tendencijskih značajki, prvi put u svojoj dugoj povijesti političkim je, ideološki motiviranim zahvatom, započevši svibnja 1945., uvelike isključena iz društvene javnosti te je sustavno diskvalificirana, odnosno ideološki i politički tendenciozno valorizirana. Budući da su vrednote vezane za religiju i religiozno u hrvatskoj književnosti bile ne samo vjerskodogmatske nego i moralnodogmatske te kulturne, socijalne i političke, utoliko je ta negativna režimska praksa bila mnogo oštrija prema njoj nego prema književnosti koja je nastajala u duhu liberalnoga svjetonazora, premda su i takvi i njima slični nazori bili na udaru (kada bi što iskočilo iz dopuštene okvira, počinjale su kampanje, zabrane i progoni), ali su se do određene mjere tolerirali i imali pravo građanstva. Sve to odrazilo se na faktografiju i interpretaciju svekolike (dotadašnje) hrvatske književnosti, pa nije neobično što kršćanski impostirana djela i pisci (ako im pokoje djelo i nije ekspliciralo kršćanske sadržaje) bijahu nedostupni u javnim knjižnicama. I dok je sve kršćansko, počevši od kršćanskih elemenata moderne, iz nje bilo izbačeno, pa se u njima Marakovića, Grgeca, Bujasa, Glavaša, Lendića i sl. nije moglo naći, komunistička vlast prihvatila je u prosvjetne i kulturne kurikule pisce poput

Krkleca, Cesarića, Ujevića i sl., koji nisu bili, bar ne na simboličkoj ili eksplicitnoj razini, „obilježeni“ katoličkim identitetom. Samim time ni mnoštvu izrazitije kršćanski orijentiranih pjesnika i prozaista neupitne poetičke kvalitete nije bilo mjesta u nastavi književnosti, u lektiri i u antologijama. Oni su jednostavno očišćeni, iskorijenjeni. Stoga u povijesti hrvatske poezije, proze, kritike, eseja i drugih vrsta i žanrova i danas imamo velike „bjeline“. Nije, dakle, bilo neutemeljeno ustvrditi, kako je napisao Tihomil Maštrović: *Povjesnica književnih djela religijske tematike u hrvatskoj književnosti dvadesetog stoljeća povjesnica je prešućivanja i zatajivanja* („Povjesnica književnog prešućivanja“, *Religijske teme u književnosti*, zbornik radova međunarodnoga simpozija održanoga u Zagrebu 9. prosinca 2000., Zagreb, 2001., str. 34).

Među piscima koji su na taj način zadugo bili izbačeni iz književne, kulturne i društvene javnosti bio je i svećenik Splitsko-makarske nadbiskupije don Mate Meštrović. Pripadajući brojnom naraštaju kršćanski orijentiranih hrvatskih književnika, stvaralački aktivnih od početka 20. stoljeća do 1945., kojemu, uz ostale, da podsjetimo na neke, pripadaju J. Andrić, H. Bor (fra Ljubo Hrgić), L. Brajnović, G. Bujas, G. Cvitan, J. Cvrtila, V. Deželić ml., A. Đarmati, A. R. Glavaš, P. Grgec, V. Grmović (Hubert Strauch), S. Hrastovec, I. Jakovljević, A. Jakšić, Š. Jurkić, B. Klarić, J. Korner, V. Kos, S. Košutić, L. Kordić, N. Kordić, R. Kupareo, I. Lendić, Lj. Maraković, A. Matasović, S. Mičić, V. Nikolić, S. Petrov, V. Rabadan, Z. Remeta, J. Skračić, T. Smerdel, I. Softa, B. Storov, N. Subotić, K. Šegvić, C. Škarpa, M. Švel-Gamiršek, M. Ujević, M. Validžić, D. Žanko, desetljećima je ostao u sjeni, bez mogućnosti (re) afirmacije. Katolička glasila bila su zabranjena, tiskare uništene ili podržavljene, a književnici osuđivani na smrt, šutnju, egzil ili zatvor i trebalo je dvadesetak godina do prvih novih knjiga i katoličkih periodika.

Od takva loma s tradicijom, koji cijela naša kultura nije doživjela ni u jednoj prethodnoj povijesopolitičkoj mijeni, još se mukotrпно oporavljamo. Stoga je svaki prilog tomu oporavku dragocjen, tako i knjiga *Mate Meštrović – Kroz plamen čišćenja*, što su je priredili Ivan Pažanin i don Drago

Šimundža, objavljena u nakladi trogirskoga Ogranka Matice hrvatske.

Mate Meštrović rođen je 29. ožujka 1910. u Drveniku Trogirskom. Osnovnu je školu pohađao kod mjesnih župnika, a sjemenišnu i državnu gimnaziju 1922. – 1930. u Splitu, gdje je studirao bogosloviju te 1935. bio zaređen za svećenika. Bio je odgojitelj u splitskome Biskupskom sjemeništu, zatim župnik u Žrnovnici, u Dubravi i Koprivnu. U vrijeme Drugoga svjetskoga rata Ministarstvo prosvjete NDH-a imenovalo ga je nastavnikom latinskoga i hrvatskoga jezika na sinjskoj državnoj gimnaziji, gdje je, međutim, predavao samo 1942./43. Nakon rata, uz župničku dužnost u Koprivnu, bio je 1945. – 1951. nastavnik hrvatskoga i ruskoga jezika u Biskupskoj klasičnoj gimnaziji i splitskome sjemeništu. U Omišu je župnik i dekan 1953. – 1957. Za vrijeme službovanja u Omišu zbog jedne je propovijedi osuđen na pola godine zatvora. Kaznu je od rujna 1956. do ožujka 1957. izdržao u Trogiru. Godine 1954. imenovan je počasnim kanonikom zbornoga kaptola u Makarskoj. Od 1957. do 1970. u Biskupskome ordinarijatu u Splitu obnašao je službu kurijalnoga bilježnika. Umro je u Splitu 18. lipnja 2000., a pokopan u rodnome Drveniku.

Don Mate je bio poklonik knjige, po naravi esteta, pjesnik i književni kritičar. Toliko je to živjelo u njemu da je već kao sjemeništarac imao nakanu studirati hrvatski jezik i književnost.

*Međutim, životne su ga okolnosti, kako mi je pričao, najvećim dijelom nemogućnost uzdržavanja na studiju, činile da odustane od te namisli i prihvati po majčinu savjetu studij teologije. I poslije je, kao mladi svećenik, u nekoliko navrata pokušavao izvanredno se ili redovito upisati na kroatistiku u Zagrebu, ali uprava biskupije nije imala za to sluha. On je samozatajno sve to prihvaćao i savjesno vršio povjerene mu svećeničke službe i dužnosti. (D. Šimundža, „Don Mati Meštroviću u spomen“, *Crkva u svijetu*, 35/2000/, 3, str. 322 – 323). Javio se već godine 1927. pjesmama u stihu i prozi u *Luči, Mladosti, Orlovskoj misli*, godišnjaku *Selu i gradu*, a manjim kritikama u *Novom dobu, Jadranskoj straži i Hrvatskom dnevniku*. Iako je u početku zbog svoje sklonosti poeziji i književnosti katkad trpio kritike*

nekih poglavara, nalazio je načina iskazati svoj književni žar i dar, pa objavljuje i u *Hrvatskoj reviji*, *Hrvatskoj prosvjeti*, *Omladini*, *Jadranskoj pošti* i drugdje, dok članke i kritike (I. Poljak, O. Delorko, Đ. Sudeta, Š. Batušić, J. Korner, I. Lendić, I. Andrić, Š. Jurkić, A. Nizeteo, M. Krleža itd.) tiska još i u *Jadranskoj vili*, *Jadranskom dnevniku*, *Obzoru*, *Hrvatskoj straži*, a nakon rata u nadbiskupijskome *Vjesniku*, *Crkvi u svijetu*, *Sl. Dalmaciji* i *Hrvatskim obzorjima*. Od 1966. do jeseni 1969. neformalno je bio urednik novopokrenutoga filozofsko-teološkoga časopisa *Crkva u svijetu*, gdje je i pisao, a od 1970. do 1980. urednik je *Vjesnika nadbiskupije splitsko-makarske* te je više godina s Ivanom Cvitanovićem bio suurednik Biblioteke *Buvina*.

Iako nije završio kroatistiku, bio je izvrstan lektor, pa mu je, uz ostalo, bila povjerenata lektura *Kodeksa kanonskog prava*. Obožavan golemim jezikoslovnim znanjem, britko je pisao o raznim jezičnim pitanjima, ne kloneći se ni polemike, uvijek u težnji pridonijeti promicanju kulture hrvatskoga književnog jezika. Dio njegovih književnih kritika i jezikoslovnih članaka tiskan je u knjizi *Nebit i kaos i druga strana* (1986.). Književnost nam treba otkriti „drugu stranu“, treba plijeviti drač zla i čuvati ljepotu. Ili, kako je sam napisao: *Kritik treba da bude vrtlar književnosti*.

Prije ove knjige o njemu se prigodice pisalo u *Maruliću* (Zdravko Mužinić, „Plodan književnik i vrhunski znalac hrvatskoga jezika (u povodu smrti književnika don Mate Meštrovića)“, 33/2000/, 5, str. 1007 – 1009) te, dakako, u *Crkvi u svijetu*, časopisu pokrenutu 1966. u Splitu, koji je upravo on prvi uređivao, dajući književnosti solidan prostor.

A koji je prostor on i kako zauzimao? U svome prikazu njegove knjige *Nebit i kaos i druga strana* Drago Šimundža, uz ostalo, piše kako Meštrović *već više od pet desetljeća aktivno sudjeluje u našem kulturnom životu. Započeo je pjesmama – ima izvorskih pjesama – i književnim kritikama tridesetih godina, i od tada nastavio književnim i kritičkim radom do danas. Mada je pjesnički tih i diskretan, dovoljno je poznat i istinski priznat u stručnim književnim i filološkim krugovima. Njegove prosudbe i ocjene književnih djela kao i lektorski radovi, stilski i grama-*

tička obrada jezika potvrđuju da je vrstan stručnjak i zahtjevan esteta. Estetski kriterij i umjetnički ukus bitne su odrednice njegovih sudova i zaključaka.

Vodeći se tim kriterijima, bio je kao kritik oštar prema svima, pa i prema katoličkim pjesnicima „Mahničevog pokreta“, kako ih je nazvao, koje je, neopravdano – treba ipak reći, držao inferiornima tzv. „liberalnoj“ i „lijevoj“ poeziji. Istodobno, povoljno je pisao o Sudeti, Poljaku i Kosu u doba kada ih je oficijelna kritika uglavnom prešućivala (usp. „U povodu stote obljetnice rođenja Izidora Poljaka. O Poljaku i drugima“, *Crkva u svijetu*, 1983.). Isto tako, usudio se, u vrijeme kada se malo tko usudio, negativno okarakterizirati neke vidike Krležina stvaralaštva („Egzistencija Božja i poezija Miroslava Krležić“, *Crkva u svijetu*, 1982.). K tomu, dao je u svojim kritikama niz izvrsnih zapažanja i postavio niz opravdanih pitanja, primjerice, bi li Ujević bio tako velik pjesnik da je umro u Sudetinim godinama, koji je do tada, za razliku od Ujevića tih godina, dao nisku antologijskih naslova (usp. kritiku knjige izabrane poezije Janka Bubala „Kao u vrijeme žetve“, *Crkva u svijetu*, 1984.).

Koliko takvu oštru kritiku, koja, *nota bene*, ipak nije bila samo estetička, može izdržati njegova poezija, poglavito ona koju napisao sa sedamnaest-osamnaest godina? Prosudbu valja prepustiti čitatelju ove knjige koja donosi Meštrovićeve rane radove: šezdeset devet pjesama objavljenih i neobjavljenih na standardnome hrvatskom jeziku od 1927. do 1944., petnaest čakavskih od 1931. do 1935. te osam lirskoprozničkih sastavaka od 1928. do 1933. Ono što se ipak namah može i treba primijetiti jest da je, za razliku od pomalo „tvrde“ naravi u kritici i polemici, u poeziji nježan, slikovno suptilan lirik, zaokupljen pejzažima i životom duše, o čemu svjedoči, primjerice, pjesma „Jutarnja svetost“: *Šetam među cvijetom uz more. I Nema nikoga. I Samo miris mora. Miris cvijeca. I Gorim. Ja sam plamen. I Plamen do neba. I Sa mnom ide Gospodin. I Oko mene nebo. Sveti pjevaju. I Ja sam čist* (str. 81). Poeziju izrazom stvara kompromirano, ali živi beskompromisno egzistencijalno, kao zbiti izraz stvarnosti, često kao „beskrajni psalam boli“, podsjećajući na Lorcu, primjerice pjesmom „Zatvorit ću

prozore“: *Ne ću izaći. / Danas mi nitko ne će reći dobru riječ. Neka žito šumi. / Neka noć miriše. Ja ću ostati u sobi, moja je draga mati obolila. / Danas mi nitko neće reći dobru riječ. Zatvorit ću prozore i plakati* (str. 73). Često poseže za motivima života ljudi svoga zavičaja, primjerice u nježnoj „Žene moga otoka“: *[...] Ispred doma su ženske pod tezama u hlad sjele, / predu... onda svaka svrši svoju priču, što jučer je nače; / tu ima i djece – po koje na tlu uz majku plače – / o, kako su lica tih ženskih žuta, a ruke svele. // To su žene mornara, koji okeanima plove, / One vazda na njih misle... u crkvama za njih mole, / O, kako ih danas ti valovi u srcima bole – / sve im se k'o čini: netko iz tamnih dubina zove...* (str. 61).

U više je pjesama s mnogo topline pjevao o majci: *[...] Ta jesen! Doba, kada majka moja / ostavi mene jednog svanuća – / sad tuže ptice, u tami od hvoja, / kraj tijela moga pjesmama ganuća. // Što ljupko zvahu, gdje su njene riječi? / Oči, u plavu, u sjaju, o mila? / O, plaču ptice (tko bi da im prijehi!), / kiša i srce, što si ostavila. Tu pjesmu „Pozna jesen, zavičaj i majka“ uvrstio je Vinko Nikolić u antologiju *Hrvatska majka u pjesmi*.*

Toplih je stihova napisao i na rodnoj čakavštini, primjerice u neobičnim za sonet stihovima nejednaka slogovlja „Naš kurat“: *U čematoriju popodne šeće / štijuć pozorno brevir, / rivu nikad pohodit ne će / i namoran, ka pisnik, u mir. // Dospivši molit brevir / očale u katulu meće, / volić, ka svetac, mir, / i naprid samcat šeće. // Niz more pogledat ne će / nek sunce za škoj skreće / držeć u ruci brevir – // prid crikvon osamjen šeće / šireć, ka u kući pir, / skrušenjen mir* (str. 115).

Knjiga je opremljena zajedničkom „napomenom priređivača“ i „Kratkim prilogom o životu i radu“ što ga je sastavio Ivan Pažanin. Predgovorom pod naslovom „Stilski kodeks i pjesničke kreacije Mate Meštrovića“ don Drago Šimundža, koji ga je dobro poznavao i surađivao s njime, sažeto je kritički objektirao njegovo pjesničko stvaralaštvo, zbijeno u desetak godina, do 1937., a poslije samo prigodice. Šimundža ističe kako je Meštroviću bila važna *estetska stvarnost i stilska asocijativnost koja svojom slikovitošću i metaforičnošću u čitatelju budi uspavanog pjesnika*, bivajući time blizak opciji *intimističkog larpurlartizma* (str. 9). U tome možda i treba tražiti Meštroviće-

vu kritičku nesklonost angažiranoj poeziji, kako katoličkoj tako i a(nti)katoličkoj. Navodeći citiranu „Jutarnju svetost“ Šimundža ističe jednostavnost pjesničkih sredstava te prevlast tihe emocije i refleksije nad porukama i tendencijama. Naposljetku zapaža kako je Meštrović dio tih lirskih rezonancija, premda je s poezijom rano raskrstio, prenio u svoju kritiku i esej.

I dok će poneka pjesma Meštrovićeva uvijek zaslužiti antologijsko uvrštenje, njegovo književno djelo u cjelini, premda brojem tekstova neveliko, ostaje zanimljivom pričom budućim kritičima i povjesničarima hrvatske književnosti, kako napisane tako, možda i više – nenapisane.

Vladimir LONČAREVIĆ

Izabrane pjesme Franje Džakule

Franjo Džakula: *San o zelenom oku. Izabrane pjesme*. Priredio Josip Užarević. Matica hrvatska, Zagreb, 2018.

Prema bibliografskim podacima vidljivo je da je Franjo Džakula počeo objavljivati svoje pjesme 1998., iako je poeziju i kratke priče pisao već u svojim mladim godinama. Izabrane pjesme pod naslovom *San o zelenom oku* koje ga predstavljaju kao istinski zrela i vrlo solidna pjesnika priredio je za Matičino izdanje Josip Užarević. Priređivač je imao pred sobom devet objavljenih zbirki pjesama, zrcalo pjesnikovih doživljaja, iskustava i spoznaja iz kojih je zagrabio ono najbolje, relevantno i za pjesnika najvažnije. Svaki izbor, dakako, pokazuje i izbornikovu subjektivnost koja se u slučaju Josipa Užarevića istodobno ističe i kao objektivno prosudbeno oko ili motrište. U izborima se obično zna u kronološkom nizu pratiti autorov razvitak i njegovo zrenje ili se, pak, iz njegova opusa gradi autorov duhovni profil na temelju određenih tematskih grozdova i cjelina. Užarevićev izbor ne slijedi kronološki niz objavljenih knjiga pjesama, nego se usredotočuje na pojedine pjesnikove teme

koje su se u njegovu stvaralaštvu postupno ustaljivale, neke napasno nametnule i postale dominantama pjesnikova interesa. Da takav izbornički postupak nije računao s vrsnoćom Džakuline lirike, priređivač bi ga jamačno izbjegao i izdvojio bi njezine najbolje primjere vremenskim slijedom objavljivanja pojedinih zbirki. Međutim, kako je priređivač sam vrsni znalac lirike, izabirao je pjesme po tematskom ključu, podastrijevši čitateljima pjesnikov cjeloviti lirski portret po kojem se pjesnik prepoznaje kao filozofičan, kao pjesnik misli, a ne pjesnik jezika, odnosno to je poezija misli, a ne poezija jezika, kako sam priređivač određuje Džakulinu liriku.

Što se tematskoga raspona tiče, kako ga vidi Josip Užarević, on je poprilično širok, ali ipak svediv na nekoliko osnovnih tematskih preokupacija. U prvom redu, što je vidljivo iz početnoga ciklusa naslovljena *Plavi krik*, riječ je o problematiziranju samoga pjesničkoga stvaranja i njegove svrhe, pjesnikovih nakana i promišljanja o smislu vlastita poslanja. U tom smislu karakteristične su pjesme *Stvaranje pjesme*, *Slabosti*, *Do matice nikad neću doći*, pjesma posvećena Garciji Lorci, *Daleko je zeleno*, pjesma posvećena Albertu Camusu, *Narav* i *Stanje*. Pjesnik je svjestan neuspjeha svoje misije, svjestan je da su stihovi gotovo uzaludan trud i da ga ne će dovesti do željena smiraja ili sigurne obale, ali ipak, on je njihov vjerni sluga, ma i „amputiran od zelenog, sunčanog“, ma i raščovječen, ali je u toj amputiranosti ipak „željan, željan“ biti „malo svjetlo nebo“. Drugi ciklus naslovljen *Biti voda* sabire pjesme koje proizlaze iz pjesnikova odnosa prema različitim prirodnim fenomenima i njihova refleksivno-metaforičkog osmišljavanja, da upotrijebim Užarevićevu preciznu sintagmu. Čini se da je u prirodi pjesnik na svom čvrstom terenu, prirodne ga pojave posve zaokupljaju i s njima kao da je jedno. Rousseauovski je kadar poistovjetiti se s njima, tim pojavama, ili pak s malim, neuglednim bićima kojima je, poput cvrčka ili puža, priroda naravno stanište. Koliko su prirodne pojave poput oluje, svjetlosti, vode, kamena, ljeta, jeseni, lišća, kiše, vjetera ili snijega sjeđinjene s pjesničkim subjektom, koliko ih ovaj snažno doživljava i razumije, koliko je s njima srastao i koliko ga ispunjavaju nalazimo u obilju istančano izgrađenih franci-

skanskih slika, finih metafora i dojmljivih usporedba. Ima u tim pjesmama istovjećenja s bratom kamenom (pjesme *Kameno rođenje* i *Kamen*), sa sestricom vodom (pjesma *Biti voda*) nešto franjevački skromno, ponizno i sveto, neko blago podsjećanje na franjevačku duhovnost i duhovnost koja je tako živo i snažno progovorila u liku svetoga Franje. *Pjesma o svjetlu* zapravo je pjesma pohvalnica u kojoj brat svjetlo ima svoje sveto poslanje: „Jer daruješ smisao i jutru i večeri / bilju i vodama, / i našim tijelima, / punima nestalne žitkosti, / i nadama... nadama.“, dok je pjesnikov cvrčak „male-ni božanski stvor“: priroda i pjesnikov „ja“ jedno su. Kakve li slike u pjesmi *Pred oluju*: „Tamno oranje putuje nebom / s bršljanom prvih munja“ – a kada se orljava stušti „Evo, / raspada se teški mramor oblaka / na žednu zemlju.“ Ili, u pjesmi *Jesenja pjesma*: „U tamno oko večeri žuta se jesen slijeva“, a u pjesmi *A vani snijeg*: „A vani snijeg, / kao brašno suh“. Ili, u pjesmi *Pabulje*, „balerine za jedan dan“. Priroda sva, kako je imenuje pjesnik, „svevišnja sila“, sa svim svojim pojavnostima duboko odzvanja u pjesnikovoj nutrini, u bratstvu bića, kao himna, kao pohvala svega stvorenoga i svih stvorova, i u toj dubini pjesnik traži se smisao.

Posebnu cjelinu, naslovljenu *Pisma djeteta*, tvore pjesme kojima dozivaju dani djetinjstva, dani spokoja i siromaštva, uspomene na najbliže, baku, djeda, majku i oca, na časove pobožnosti, blagovanja i obiteljske intimne i na sretnu sjetu kojom su nato-pljena sjećanja na okrajke i posvećene slike zavičaja. Sve su te pjesme proizišle kao iz kakva rajskog okoliša, čiste idile, zanosne i blažene slavonske ravnice u kojoj se, uz težak rad i opor život, ipak vazda slavi i zahvaljuje obitelji, domu i zavičaju, blistavo poput Golubovih *Kalnovečkih razgovora*... Teško se prisjetiti dojmljivijih stihova koji u suvremenom hrvatskom pjesništvu s tako nježnim i istančanim slikama evociraju dane djetinjstva: „Zima je iza vrata. / Soba puna pare. / Krumpir se kuha. / U dvorištu lupnu cjepanica. / Dva sata mučila je očevo rame, a sada / će grijati nas. / Škripe smrznuta vrata, a niz njegove / pletene čarape zvone ledeni praporci. / Tihi smo, da ne smetamo njegovu / umoru. / Prekrižimo se. / On uze krumpir i zamasti ga. / Tada i mi počesmo jesti gledajući ga / pobožno“.

Čini se da u Džakulinoj lirici gotovo sve pripada „kući sjećanja“, sjetnom osvrtnju, rekonstrukciji i prisjećanju na prošle događaje i doživljaje, kako fascinacija ženskom ljepotom u pjesmama koje bi uvjetno bile ljubavne pjesme (primjerice, pjesme *O, violine, Padao je snijeg, Pamuk vremena, Ne okreći se* ili *U ime ljubavi*), tako u pjesama koje tematiziraju smrt (primjerice, *Pjesma o studeni, Post Scriptum* ili *Bajka*) ili pojedine stvari (primjerice, *Kuća sjećanja, Nikad nisam volio zvona* ili *Među knjigama*).

Posljednji ciklus, naslovljen *Bože, nas boli*, sadrži pjesme u kojima Džakula nastoji razriješiti odnose s Bogom, svoju vlastitu egzistenciju omjeriti s nedokučivim, nedohvatnim, velikim Tvorcem s jedne, i imanentnim, osobno prisutnim, utjelovljenim Bogom, Božjim sinom, Isusom, s druge strane. Pjesme *Moj Tvorče, Bože, nas boli!* ili *Anonymus* izravno upućuju na daleko i nepristupačno Počelo, na nedokučiva Pokretača i transcendentni Apsolut koji nadilazi čovjeka i svijet, koji je „za sebe zadržao istinu“ ili koji, imenovan kao Onostrani, čeka čovjekov skok u bezdan i prijelaz „Rubikona svjetla“ i ulazak „u hladnu tamu gdje ništa ne klije“. U pjesmi *Bože, nas boli!* odjekuje stalna prošnja čovjeka i čovječanstva koji vape za objavom kojom bi Bog u času prijelaza objavio gdje je prostor neizmjernoga, svemogućega, bezgraničnoga, beskonačnoga, vječno živoga u kojem će zastati svako biće, grješno ili nevino i ostati u dvojbi „vječno mrtvo ili vječno živo“. Pjesme, pak, koje upućuju na utjelovljena i prisutnoga Boga, *Pustoš, Isus moli Oca, Da sam ja Onaj* ili *Dobro je, Veliki* svojom jednostavnošću i jasnoćom, intimnošću i prisnošću lirskoga subjekta i Krista, lirskoga „ja“ i Oca, na tragu je Šopove zbirke *Isus i moja sjena*, odnosno, kako ističe Užarević, ispjevana je u duhu rane Šopove lirike. U pjesmi *Pustoš* pjesnik bi skinuo raspetog Isusa s križa, umio mu lice, poljubio Ga i dugo držao kraj srca, ali govori tako godinama, dok je vremena za taj čin sve manje. U pjesmi *Isus moli Oca* lirski subjekt poistovjećuje se s Kristom i moli za smirenje Svemira i za svoj vlastiti spokoj; u pjesmi *Dobro je, Veliki* moli umornoga Boga da bude milostiv i njemu i drugim stvorovima u „ovoj suznoj dolini“, „na putu bezimenu“; pjesmom *Da sam ja Onaj* projicira na sebe sve što bi učinio, od

pretvaranja zraka u nježnost, do potapanja zla, „zagrljen rukama svih bližnjih“ u rado-snu smijehu. Naposljetku, i posljednja pjesma po kojoj je priređivač naslovio Džakuline izabrane pjesme *San o zelenom oku* pjesnikov je vapaj u nemoći da gleda Božje oči, „sjaj zelene tišine“, da mu Božje zeleno oko, „milost zelene dubine“ iz obilja edenskoga voća dadne jedno malo svjetlo: „Životu koji sam živio pogrešno / daj jedno malo svjetlo: / Žižak Tvojega oka“.

Predstavljeni pjesnički portret Franje Džakule svakako ide u red velikih pjesničkih događaja i otkriva nam nepatvorena i iskrena pjesnika kojemu filozofičnost lirike nimalo ne oskvrnjuje jednostavnost, razumljivost i prozirnost i nimalo ne šteti istančanosti i ljepoti pjesničke riječi. Izborom i čitanjem Džakulinih stihova Josip Užarević pokazuje što je istinski složena, a jednostavna lirika. Prava je šteta što neke Džakuline zbirke nisu i prije objavljene, osobito osamdesetih ili devedesetih godina kada su se radile različite rekapitulacije hrvatskoga pjesništva 20. stoljeća u vidu antologija i sličnih projekata, u kojima su pojedini izbornici/antologičari pokušavali tematski ili kako drukčije pokazati i osvijetliti razne aspekte hrvatske poezije. Sigurno bi izabrali i pokoj u Džakulinu pjesmu.

Božidar PETRAČ

Teatar u teatru i teatar izvan teatra

(Andrija Tunjić, *Pogled iza maske*,
Matica hrvatska Sisak, MMXVII.)

Imenica pogled u naslovu opširne knjige *Pogled iza maske* hrvatskoga književnika, novinara, urednika, glumca, ratnoga reportera, kazališnoga kritičara i gledatelja Andrije Tunjića nužno se, nakon nabrojenoga – i nakon pročitanoga, može zamijeniti množinom. Pogledi ili gledišta na suvremeno hrvatsko kazalište i njegovu produkciju – višestruki su.

Suvremeno kazalište, za razliku od istočnoga, antičkog ili srednjovjekovnog, svjetovno je. Izgubilo je svijest o svome

božanskom podrijetlu, stoga nas Antonin Artaud upozorava da ono predstavlja svijet i pokazuje ga očima gledatelja. Takvo je i polazište gledatelja, glumca i kazališnoga kritičara Andrije Tunjića. Budući da predstava treba biti zbiljska, izvorna, uvjerljiva i istinska, ona je svojevrsna iluzija života koji glumi – nepostojana i promjenjiva. Prolazna je poput života, za razliku od ostalih ljudskih djelatnosti kojima su Muze pokroviteljice.

Vrlo opširna knjiga od petstotinjak stranica *Pogled iza maske* podijeljena je u dva dijela. Prvu čine (p)ogledi, svojevrsne rasprave o hrvatskim kazališnim pojavama, a drugi, znatno duži, čini 149 kritika izabranih kazališnih predstava u razdoblju od 2002. do 2016. Navedeni broj potvrđuje Tunjićevo zanimanje za teatar kao vrlo aktivnoga kritičara, ali i marljiva i odana gledatelja. No u mnogim ogledima i dijelovima kritika Tunjić poslove i umijeća Talijine umjetnosti promatra i u surječju nacionalne scene te u okviru društvenih i političkih odnosa – i to hrabro, ne podilazeći bilokakvoj privatnoj, profesionalnoj ili političkoj asocijaciji. Pogledi iza maske otvaraju nam još jednu, ne manje zanimljivu razinu: autor književnik, kritičar, novinar i reporter jest i glumac, stoga gotovo doslovno ima povlasticu govoriti iz svoje osamljene pozicije, s onu stranu maske ili s onu stranu svoje *persone*. Sljedeća razina čitanja ovih (p)ogleda, gotovo spontana, autorova je potreba demaskirati pojave i trendove hrvatskoga glumišta, pri čemu njegova *persona* označava suvremeni pojam te riječi u kojem je zastupljena osobnost, pa i svojevrsni subjektivitet. Prepoznavši neke nove ideologije i nove stereotipe u avangardnome kazalištu koje ima potporu *main stream* medija, surovo iskreno, usudi se reći: *Kralj je gol!* Ne vodeći računa o odjeku, ne rabi eufemizam: *Kralj nije obučen i spreman je na različite prišivke* – od toga da je tradicionalist pa i kroatocentrist. U razgovoru s redateljem Georgijem Parom (Vijenac 434 – 21. listopada 2010.) Tunjić je apostrofirao Parove riječi kako nacionalno nije nazadnjačko i kako bi kazalište trebalo biti primjer kulture dijaloga jer kazališno biti i jest dijalog – ne samo razgovor na sceni već i razgovor s publikom. Stoga dramu Milana Rakovca *Riva i družici* ili *Stižu drugovi* ili *La*

nostra storia amara u režiji Laryja Zappije ocjenjuje iznimnom dramskom freskom koja prikazuje višestruku tragediju Istre oslikanu bojama različitih hrvatskih i talijanskih jezičnih idioma: od istrovenetskoga do čakavskoga. Dijalog kao nešto vrlo snažno, konstruktivno, nešto isključivo u službi Dobroga, Tunjić je naglasio i u razgovoru s Milanom Rakovcem (Vijenac 370 – 8. svibnja 2008.) u kojem Rakovac otvoreno prihvaća talijanski *Oprostite* i Talijanima kaže *Oprostite* za sve što se dogodilo u Druge svjetskom ratu i neposredno nakon njega. Fulvio Tomizza, Rakovčev literarni sugovornik, jedini je na ovim prostorima, tvrdi Rakovac, nakon Goetheova, Heineova i Fortisova *plemenita divljaka* uveo u literaturu *plemenita čovjeka*. Iznimna dramska freska o kojoj je riječ izdvojena je svojom estetskom vrijednosti iz suvremene dramske produkcije upravo prema kriterijima koje je naznačio i autor drame prema kojoj je nastala: *Postmoderna je antikriterijska tvorba sama po sebi, sve je dopušteno. Budi komunist, budi fašist, budi hedonist, troši kokain... Budi tutto-fa-brodo, rekli bi Talijani, iliti sve je dobro za juhu. Uostalom, u doba fašizma postojalo je nešto slično, qualunquizam, iliti štogodizam, a sve skupa to je naprosto eskapizam.*

Suprotstavivši sintagmu baština i kontinuitet sintagmi incident i modernitet u tekstu *Skica za portret sadašnjeg hrvatskog teatra*, autor knjige *Pogled iza maske* posve jasno određuje svoje stavove, najavivši kritičku dosljednost, jednostavnost i čitljivost zapisa o kazalištu. Također, otklanja postupke *esejiziranja* i uporabu teatroloških fraza kao zazorne njegovim ogledima i kritikama.

Kazalište se bavi politikom, ali politika se ne bavi kazalištem – Tunjićeva je teza koja se provlači knjigom *Pogled iza maske*, a onda se zavuču u neki od tekstova vrlo snažno dokumentirana u kritici neke od predstava.

Tunjić piše izravno i popularno, ne populistički već novinarski, kako su u prvo-me dijelu knjige i strukturirane njegove rasprave o kazalištu gdje je opširan tekst razdvojen međunaslovima. U neke osvrte unosi i lirske fragmente što svjedoči o njegovoj povezanosti s kazalištem, ne samo kao strukom – već i kazalištem, gotovo, kao

privatnom ljubavi. U zapisu o kulturnoj predstavi Dubrovačkih ljetnih igara *Put u Ekvinociju* bilježi: *Kojih stotinjak metara ispred nas budućih gledatelja, reflektori su osvijetlili mjesto predstave. Izgleda magično. Samo još treba stići u tu magičnost i može započeti naše prepuštanje osjećajima i mašti. S tog mjesta vidi se Grad, ali i brodovi koji prolaze i odlaze, i sa sobom nose ljudske sudbine kao što ih je nosio i brod Nika Marinovića.*

Nastojeći pokazati koliko je pojedina predstava uspjela odigrati svijet, koliko je glumac srastao sa svojom maskom ili personom, upravo kako se maska naziva u grčkom jeziku, Tunjić oživljava svoje stavove i pogledom u svijet u kojem maska treba pasti. Tada govorimo o krinki, o razotkrivanju društvenih pojava, orijentacija i asocijacija koje u ime modernosti, avangardnosti i političke provokacije nastoje nametnuti svoje „umjetničke“ kriterije. U povodu predstave srpske dramaturginje Maje Pelević *Ja ili netko drugi*, izvedene na Gavellinim večerima 2007., Tunjić bilježi kako autorica ruši zidove iza kojih se krije posve nepoznat svijet, izokreće postojeće konvencije i konstruira nove kao što čini globalizacija i iščašeni svijet koji nam kreiraju mediji. Pri tome citira autoricu: *Plašim se sebe bez maski koje mi nameće suvremeno društvo, a s kojima se tako često osjećam moćno.*

O prepletenosti igre i stvarnosti, o životu kao igri Tunjić govori, ne samo u povodu komedije *Velika Magija* Eduarda De Filipa, izvedene u splitskom HNK-a u režiji Gorana Golovka 2008., već i ozračja u kojem živi, a gdje se ne zna što je *prava stvarnost, a što virtualna*, gdje se *plješće virtualnome, a zviždi stvarnome*. Pohvalu predstavi temelji na uspješnoj proširenosti pirandelovske strukture o nerazlikovanju stvarnosti i iluzije. Pogledavši O'Neillovu dramu *Dugo putovanje u noć* u Šedlbaurovoj režiji u Narodnom pozorištu u Sarajevu 2017., prisjeća se O'Neillovih riječi iz 1932.: *Čovjekov vanjski život prolazi u samoći koju progone maske drugih dok se njegov unutarnji život odvija u osamljenosti koju progone maske vlastitog bića*. Raskrinkavanje kao svojevrsni *lajt motiv* Tunjićeva pristupa kazalištu i životu i u ovoj je prigodi dobrodošlo jer posve korespondira sa stavovima američkoga dramatičara: raskrinkavanje je i stvaranje novih maski često, maska je sim-

bol uspjeha, uporaba maske u teatru života razobličavanje je svijeta u kojem je čitav život scena, a drama današnje globalizirane gomile jest Velika Demokratska Drama.

U kritičkom osvrtanju na mnoge kazališne predstave autor knjige *Pogled iza maske* ne zaobilazi pojam katarze – jer gledatelj projicira sebe u glumca, uvučen u dijaloge i razvoj radnje, suosjećajući. Sudjelujući tako u predstavi, pročišćen je i oslobođen osjećaja koje nije mogao podijeliti u stvarnosti. Pišući o predstavi *Crna kvartovska kronika* (2007.), koja je nastala prema inspirativnome dramskom materijalu romana *Metastaze* Ive Balenovića, Tunjić zaključuje: *Predstava je djelovala ritmički neujednačeno, s puno početaka i završetaka, neke se scene ponavljaju u jednakim ritmičkim i dramskim stanzama. Nedostajalo joj je dramskog i scenskog nasta koji bi dosegnuo katarzu. Ukratko, sve se doimalo previše konfuznim da bi izazvalo snažniji dramski dojam.*

Kritička metoda ostvaruje se dosljedno u nizu izabраниh kratkih osvrtā na kazališne predstave. Primjerice (bez obzira na pokuđu ili pohvalu ili oboje), tekst započinje nekom širom temom, kazališnom ili književnom, slijedi analiza odabrane predstave kao cjeline i dramskoga teksta na kojemu se temelji, dok se u završnome djelu apostrofiraju glumci svojim izvedbama. Tik ili tek na kraju nekoliko je rečenica o ostalim kazalištarcima koji su dio predstave (scenografija, kostimografija, osvjetljenje, glazba). Metodu je moguće prikazati na kritici predstave *Smijeh po šabloni* koja se osvrće na predstavu *Sluga dvaju gospodara* Carla Goldonija u režiji Nine Klefin, izvedenu u kazalištu Komedija 2007. Promatrajući stanje kazališta Komedija u surječju *comedije dell arte*, Tunjić zapisuje: *Commedia dell arte publici nudi priliku da uoči ono što joj brzo promakne, a u ponavljanju se ukaže u različitim značenjima. Nudi joj da vidi i shvati kako teatar ima svoju povijest i svoje pamćenje, kao i čovjek kojega globalistička naježda pretvara u izmanipuliranu masu kojoj je svejedno odakle što počinje i gdje završava*. Navodeći odlike *comedije dell arte*: mim i mimetizam, jasnu zaustavljenu formu, preciznu profiliranost karaktera u koje su uključene improvizacije, autor analizira predstavu čija je kritička sintagma najavljena već u naslovu *Smijeh po šabloni*. I na

kraju – osvrtna na glumce, apostrofirane po uvjerljivosti ili po njezinu izostanku. Važnost, pak, glume ističe na primjeru predstave *Partija remija* i redateljskog postupka Z. Svibena koji igrom glumaca ostvaruje vrlo uspješnu predstavu, za razliku od Magellijeve interpretacije *Na dnu* M. Gorkog u kojoj se glumci doimaju kao skupina vječnih gubitnika koja je stavljena na scenu da se buni protiv nečega, a da ne zna protiv čega. Ne žive između riječi, nema ih u stankama neizgovorenih replika.

U svojim kritičkim osvrtima Tunjić daje prednost pozitivnim vrijednostima, primjerice, u prikazu predstave *Elektra* po Euripidu Željke Udovičić Pleštine i Damira Zlatara Freya ili *Bolnice na kraju grada* Hrista Bojčeva. No kada je riječ o uvozu poetike posve je izravan u negativnoj kritici tzv. „naprednjačke“, unaprijed hvaljene robe. U povodu predstave *U Moskvu! U Moskvu!* njemačkoga redatelja Franka Castrofa koja spaja Čehovljeve *Tri sestre* i novelu *Seljaci* zapisuje: *I ma koliko ga određeni pomodarski teatarski krugovi slavili kao teatarskog velikana, Castrof je u ovoj predstavi neuvjerljiv zastupnik teatarske umjetnosti. Koliko je daleko od Čehova toliko je daleko od interpretativnih teatarskih dostignuća koje je kazalište prakticiralo tijekom 20. stoljeća – dobro je apsolvirao poetiku Artauda, Piscatora, Brechta..., ali je teatarsku umjetnost sveo na društveni incident.*

Mnogi su Tunjićevi osvrti informativni, primjerice, u povodu predstave *Filumena Marturano* redatelja Sama M. Streleca navodi podatke o sudbini De Filipove drame: od početnog neuspjeha do igranja u Engleskoj gdje je ulogu Domenica Sorijana igrao Laurence Olivier te hrvatskih uspješnica u nekoliko inačica: na splitski kao *Sjora File* u režiji Vanče Kljakovića, na čakavsko-napolitanski u režiji Jagoša Markovića te na istarski u adaptaciji Borisa B. Hrovata. Informativnost je dobrodošla, također i u osvrtu u povodu predstave *Hedda Gabler* H. Ibsena te predstave *Harmsijek* D. Harmsa.

Zanimljivo je kako je *Pogled iza maske* posvećen i trima knjigama: *Stilskim vježbama* glumca Pere Kvrgića, knjizi *Pospremanje* redatelja Georgija Para i knjizi *Idu svati* Nina Škrabe.

U prvoj navedenoj autor podcrtava Kvrgićev stav kako teatar dolazi iz života i

kako je u stalnom odnosu sa stvarnošću i u komunikaciji s njom te Kvrgićevu moć da progovori o mnogim tajnama glumačkoga umijeća: o ambivalentnosti prave igre u kojoj su neraskidivo povezana stradanja i uživanja, patnja i smijeh. I o smislu riječi i njezinoj važnosti koja je danas obezvrijeđena, obezglavljena i prostituirana. Izdvojjivši Kvrgićeve misli o glumcu bez maske, otkriva odnos glumca koji svoju individualnost mora uskladiti sa svima onima koji su sukreatori istoga umjetničkog djela: *Autorov dramski tekst i njegovo potencijalno kazalište doživljavam kao svijet mogućnosti, a ne kao završeno konačno djelo koje glumac i redatelj ilustriraju ili jednostavno uprizoruju. Režiser je suautor predstave. Glumac je suautor dramskog lika i sudionik predstave. Režisera doživljavam fizički, za razliku od autora i kritičara. Režiser, kontekstualno čitač drame, konceptualist, animator, zavodnik, potencijalni gledatelj i neostvoreni glumac, čas sjena glumca, čas njegov kritičar, prevrtljiv i nametljiv, sad druželjubiv, prijatelj glumca, čas ga voli, čas ga mrzi, čas režira sama sebe...*

U ovakvome nizu vrlo kompleksnih odnosa u stvaranju kazališne predstave Kvrgić vidi i kritičara, ali ne kao sudca već analitičara. Sile umiranja i prolaznosti najsnažnije su upravo u kazališnoj umjetnosti, stoga Tunjić podupire Kvrgićev stav o *zoohistriONU*, o velikoj animalnoj snazi kojom glumac nastoji svladati sile umiranja. Gavella je glumca Kvrgića vidio kao *pešekana* (morskoga psa), *Violić* kao mrava i crva, jednako kako se Kvrgić poziva na misli Laurence Oliviera o glumcu koji je tigar, leopard, koji ima nešto mačje, a možda i još suptilnije – sposobnost preobrazbe u zmiju.

U knjizi *Pospremanje* Georgija Para Tunjić ističe Parovo vrsno poznavanje Gavelline teatarske poetike, dramatizacije Marinkovićevih djela, kazališta apsurdna, ambijentalnoga kazališta, političkoga kazališta. O govoru kao vrlo prisutnom problemu hrvatskoga glumišta Paro, smatra Tunjić, govori neizravno, osvrćući se na govor Tonka Lonze koji je sinteza umijeća govorenja i umjetnosti glumljenja. Citirajući Parove misli o ambijentalnome kazalištu, pokazuje vrlo važnu razliku naspram kazališta na otvorenom: *Ambijentalno kazalište ne koristi se otvorenim prostorom kao bogomdanom prirodnom kulisom, već ga teatralizira, čini*

scenskim, uzimajući u obzir sve njegove karakteristike i datosti: arhitektonsku, stilsku, povišnu, socio-političku, kao i dneвноživotnu. Jednako tako uzima u obzir i memoriju upisanu u prostor, a posebno kazališnu memoriju ako je taj prostor već bio korišten kao scenski.

Teatar kao povijest, politika, vlast i jezika Tunjićeva je teza postavljena u naslovu pogovora knjizi *Idu svati*, obrazložena na Škrabeovoj dramskoj trilogiji: adaptiranoj Šenoinoj *Ljubici*, *Zelenom kakaduu* Arthura Schnitzlera te autorskoj komediji *Idu svati*. Tunjić smatra kako upravo Škrabe svojim tragikomedia otvara mnoštvo problema iz našega povijesnog iskustva te *rastvara* (glagol koji učestalo koristi kada govori o kazališnome činu i njegovu smislu) tragičnost koja je *imanentna narodu kojem je oduzimana sudbina jer mu se negirala memorija kao pokretač dramskoga i tragičnoga*. Ističući pirandelizam kao odliku Škrabeova dramskog diskursa, navodi i sjajne misli Anatolija Kudrjavceva o Škrabeovu teatru: [...] *tipični terapeutski kerempuhovski teatar što posjeduje svoj moćni sustav bezopasne groteske pred kojom sve onečišćene prividne zakonitosti završavaju u kontejnerima, a ljudi bivaju pošteđeni od životnih razložnosti, lišavaju se briga i postaju neovisni jer traju još samo zahvaljujući dosjetkama. To je osebujan teatar koji zastupa svoj autentični svjetonazor pretvarajući govor u pobjedničku šalu što od psihologije pravi mješturiće sapunice*.

U naslovu rasprave *Tradicionalizam i revolucionarnost pojednako nezdravi* otkriva stanje Dubrovačkih ljetnih igara 2000. te upozorava kako je vrijeme da se nakon pola stoljeća pokrene iz nezdrave tradicionalnosti i preambiciozne revolucionarnosti. Tekst *Dani satire u klopci kompromisa* u povodu Dana satire Fadila Hadžića (2016.) prigoda je da progovori, vrlo samoironično, o smislu za humor vlastita naroda: *Kako su Hrvati uglavnom preozbiljan narod i najmanji smiješak je dobrodošao odušak ozbiljnosti s kojom žive, s kojom shvaćaju život. Zato su i ovogodišnji, četrdeseti po redu Dani satire Fadila Hadžića, bili prigoda da se Hrvati u susretu sa satirom oslobode straha od ironičnih ubadanja i satiričnih žalaca. Bili su prilika da se vidimo u zrcalu i možda otkrijemo barem djelić od brojnih svojih mana i strahova, a ponajprije da se prestanemo bojati ismijavati sebe. No, umjesto da se suočimo s*

ruganjem sebi morali smo se kiselo smijuljiti i prisjećati prošlosti?

Također i nagradama koje nadilazi predstava *Pijani* suvremenoga ruskog dramatičara Ivana Viripajeva u režiji Borisa Liješevića, a u izvedbi beogradskoga Ateljea 212 – ne zato što je pobijedila na Sterijinu pozorju a ne na Danima satire, *već zato što je sadržaj toliko apsurdan i suvremen da se čini futurističkom dramom naše civilizacije*. U prosudbi navedene predstave i zagovoru njezine umjetničke vrijednosti iskazan je Tunjićev stav, ne samo prema kazališnoj umjetnosti – već i prema umjetnosti uopće, u kojem ona ne smije odustati od traganja za Ljepotom i Istinom. Također i vjera u riječ i njezinu gestu koja nije destrukcija, a koja može biti dekonstrukcija kao nova perspektiva u kojoj su dijelovi pokazani u nekom novom osvjetljenju. Stoga Tunjić zaključuje: *Groteska Pijani u sebi sažima sukus suvremeno obezvrjeđenog čovjeka koji se prepustio pokvarenosti, lažima, užiticima, nemoralu, prostituciji, ali i poziva da se prestanemo bojati govoriti pravu istinu o sebi i svijetu oko sebe, koja poziva da shvatimo kako su iznad svega ljubav i nada, da je spas u besmrtnosti duhovnoga, a ne u strahu od smrti tjelesnoga*.

Kakva je uopće boja hrvatskoga humora i trebamo li ga nacionalno određivati kao nešto prepoznatljivo poput engleskoga, češkog, židovskog, poljskog...? Ne određujući mu boju niti mu prišivajući nacionalno obilježje, Tunjić u ogledu *Komedija promišljene komike* tvrdi kako je hrvatski humor postao žrtva estradizacije i trivijalizacije kulture i kako su upravo *Dani satire* (2010.) odmak od vulgarnoga, banalnog i naivnog. U povodu predstave *Stoše od Foše iliti Kate Kapuralica* koju je prema tekstu Vlaha Stullija prilagodio Živko Nižić, a režirao Dražen Ferencina, zabilježio je da *Stoša od Foše* potvrđuje veliku baštinsku vrijednost te „*mračne, okrutne komedije*“ čiji *prigušeni i glasni smijeh odolijeva vremenu, ono što je bilo smiješno prije više od dva stoljeća, ono arhetipsko, i dalje se potvrđuje i ostaje neprolazno*. Pišući o knjizi Georgija Para *Pospremanje*, Tunjić izdvaja Parovo vrlo zanimljivo razlikovanje smijeha i osmijeha. Parove misli o osmijehu i smijehu, kratke i okretne, zapisujem ponovno određivši ih kao sentencije o kazalištu uopće i njego-

vim dvjema temeljnim vrstama, o komediji i tragediji: *Osmijeh je duhovan, smijeh je fizički. U tragediji smijehu nije mjesto. U komediji smijeha nema – jer se smije publika, a glumci pate.*

Osvrćući se na suvremenu frančezariju *Škrtičina* Marijane Nole u režiji Zorana Mužića (2010.) adaptiranoj na šibenski, zapisuje kako su autori uspješno kritički reinterpretirali i afirmirali komediografsku baštinu i kako je upravo takva predstava upozorenje da se osuvremene i hrvatski klasiци: Marulić, Hektorović, Palmotić, Zoranić, Gundulić, Brezovački. Također, smatra da je suvremenost i svezremenost Držićevih djela nedovoljno prisutna u hrvatskome teatru. Upravo navedene odlike Držićeva stvaralaštva prepoznaje u *Skupu* Joška Juvančića: *Likovi nisu predmeti u prostoru, oni su važniji od prostora. Naročito to apostrofiraju scenografi-ja-maketa starog Dubrovnika, koji se iz realnosti uzdiže do nadrealnoga i metafizičkoga.* U vrlo nadahnuтой kritici predstave *Grizula* redatelja Zlatka Svibena (2008.) bilježi: *Premda sve u šumi, cijela scena koja okružuje gledalište (izvršna scenografija Miljenka Sekulića) upućuje na pastoralu, već prve riječi prologa koje izgovara Frane Perišin (Grizula), jasno govore da se redatelj odlučio na posuvremenjavanje, na drukčije iščitavanje, kojim Držićev svijet „pastirno-mitološke i alegorijsko-realistične komedije“ po oniričnosti preteče Shakespeareova Sna Ivanjske noći, sučeljuje sa stvarnim problemima onoga vremena čiji tragovi i odjeci žive i danas.*

Autor knjige *Pogled iza maske* vrlo je zaokupljen ulogom kazališta u hrvatskom sada. Zagovarajući kontinuitet u kojem mijena stalna jest ističe kako je (ne)razumijevanje teatarske tradicije veliki problem hrvatskoga kazališta te ga proširuje na opću društvenu situaciju u kojoj je taj problem samo druga strana hrvatske šutnje. Hrvatskoj teatarskoj zbrci i nekreativnosti, smatra Tunjić, također pridonosi „uvoz“ redatelja koji donose različite, unaprijed hvaljene poetike.

Da Tunjićev pogled unatrag nije nazadnjački, razvidno je u mnogim njegovim kritičkim ogledima u kojima polazi od kazališne poetike, a ne tematike. Primjerice, iako je predstavu *Familija u prahu* Sama Streleca, ostvarenu prema istoimenoj monodrami Nine Mitrović, označio teatrom *alkoho-*

la, sperme i krvi, dakle nečim što se temelji na psovki, grubosti i političkim aluzijama, zabilježio je kako je riječ i o suvremenu tekstu ispunjenim očajem i suosjećanjem. Sudbinu protagonistice ilustrirao je riječima autorice kako je Juliška izišla iz njezine prve monodrame *Komšiluk naglavačke* u kojoj je sjedila na jednome prozoru s kojeg je pijana pala dodavši: *[...] očito da je pala na dno svojega života, i metaforički i doslovno.*

Usputna, ali značajna vrijednost ove knjige jest prikaz djelovanja jednoga od naših najznačajnijih suvremenih redatelja Georgija Para. Kao antipod takvoj redateljskoj osobnosti prikazan je suvremeni, u medijima vrlo prisutan, redatelj Oliver Frljić o čijem radu, ne poričući mu talent, Tunjić tvrdi kako je njegova kazališna djelatnost postala žrtva politike (projekt *Aleksandra Žec, Jazavac u Kerempubu, Gospođa ministarka*).

Redateljsku interpretaciju klasika Tunjić vidi dvojako: jedna čuva autorsku izvornost dok ju druga dekonstruira. Svojevrsnu sintezu tih oprečnih stavova zapisuje u kritici predstave njemačkoga redatelja Thomasa Ostermeiera *Smrt u Veneciji – Pjesme mrtvoj djeci* (prema noveli T. Manna i glazbi G. Mahlera): *Premda ga se može uvrstiti u subverzivne redatelje „nove (bez) osjećajnosti“ Ostermeier ne zlorabi velikog pisca i velikog skladatelja kako bi ih iskoristio kao nadahnuće za predstavu kojom bi grubo reinterpretirao njihova ostvarenja i time skrio svoju kreativnu nemoć, nego da bi nam zorno predočio emotivnu prazninu neoliberalne kapitalističke suvremenosti i ukazao na hedonističko shvaćanje ljubavi koja se, unatoč svemu, ne umije ponašati kao licemjer.*

U nekoliko tekstova Tunjić predstavlja VIRKAZ (Virovitičke kazališne susrete) pokazujući kako su suvremene teme jednako prisutne na rubovima Hrvatske kao i u središtu. Stoga u povodu izvedbe *Mačke na vrućem limenom krovu* redatelja Sama M. Streleca tvrdi kako virovitičko kazalište ne samo da razumije vrijeme u kojem živimo već ima i kriterije koji nedostaju mnogim našim etabliranim kazalištima.

Interpretaciju Krležina *Vučjaka* u režiji Ivice Kunčevića Tunjić promovira kao uspješnu aktualizaciju u kojoj su *vučjački revolucionari postali tajkuni*, a osmišljeni redateljski zahvati oslobodili hrvatskoga

klasika jezičnoga pleonazma te scenografije i ideologije vremena. Kada je riječ o Krleži, uz sjajnoga Para, Tunjić ne zaobilazi ni Zlatka Svibena u njegovoj vrlo uspjeljoj interpretaciji, pa i nadogradnji – u kojoj je Krešimir Horvat poistovjećen sa svojim tvorcem, s Miroslavom Krležom.

Iako govori izravno, bez skretanja u iznošenju kritičkoga suda o estetskoj vrijednosti predstave, ne slijedi postupak *in medias res* – već uvodi prosudbu o djelu razvijajući temeljnu misao smještenu vrlo često u naslovu koji implicira i vrijednosni sud, primjerice: *Kaotični Timon, Postmodernistička Orestija, Čajanka umjesto drame, Predstava odličnih glumaca, Politički pamflet i slikovnica, Iznimna dramska freska, Držićeva magija u baranjskoj šumi, Previše nepotrebnoga, Likovnost nadjačala glumu, Premalo za Strindberga...*

Kritički iskaz Andrije Tunjića polazi od suprotstavljenih teza o snazi i smislu identiteta i njegovoj nemoći te njegovu gubitku u suvremenoj totalitarnoj gomili. U kritičnoj točki toga sukobljavanja i autorovu izboru da zagovara snagu i smisao identiteta razvidna je Egeltonova misao kako samo oni koji su usvojili identitet mogu ga uspješno – i nadvladati. Pišući o kazalištu i osvrćući se na predstave različitih poetika i redateljskih ostvarenja, posjetivši gotovo sva hrvatska kazališta, pa i neka izvan Hrvatske, Tunjić istražuje kazališno biti u kojem se podrazumijeva katarza kao smisao igre, dramu kao književni rod te kazališnu umjetnost (dramaturgiju, režiju, scenografiju, kostimografiju i glumu) ili kako to, sve objedinivši u novotvorenicu *dramskost*, naziva sâm autor. Tunjićevi kritički osvrti prošireni su i pogledom na teatar u teatru, na teatar izvan teatra te učestalo pokazuju odnos realnosti i imaginacije, stvarnosti i iluzije, istine i laži. U povodu predstave *Vučjak* Ivice Buljana (2015.) piše o odabranoj publici i paradi večernjih toaleta, o dogovorenu pljeskanju i odobravanju, o mjestima određenim za kritičare. Godinu dana kasnije u povodu predstave *Tri zime* istoga autora ironično primjećuje kako mu hrvatski europski stav neće dopustiti zaurlati: *U Hrvatskoj se na mjesto kazališne umjetnosti ustoličuje zabava i iznudeći uspjeh!* Autor knjige *Pogled iza maske* ne pakira svoje kritičke misli u lijepe ili manje lijepe omotnice, govori

neuvijeno, parafraziramo li ga, ne *esejizira*. I upravo tom, gotovo pučkom izvedenicom, određuje svoj kritičarski diskurs oslobođen podvrgnutosti usvojenomu. Zvuk pejorativnosti u izvedenici *esejizirati* odmak je od namještenosti i potrošenosti njezina značenja koje se pretjeranom uporabom moglo pretvoriti u suhonjavu pisanje s nedostatkom osjećajnosti. U panoramskome pogledu na različita kazališta, različite predstave, dramske tekstove i redatelje Andrija Tunjić pokazuje ne samo pojedinačno već uspijeva zahvatiti cjelinu hrvatskoga teatra, kritički se osvrćući i na teatar izvan teatra i uhvatiti sretne trenutke koje je odgledao i uspješno ih podijeliti s gledateljima – pa i čitateljima ove vrijedne i zanimljive knjige.

Biserka GOLEŠ GLASNOVIĆ

Kulturološki ogledi o četirima gradovima

Namjera je djela da upozori, u okviru osobnih ograničenja autora, na poveznice i mnoge činjenice koje nisu opća mjesta publicistike. Kao turistički vodič ono je uglavnom neprikladno. (str. 7)

U izdanju Matice hrvatske 2017. objavljena je knjiga Viktora Žmegača *Četiri europska grada*, podnaslovljena *Kulturološki obzori*. Osim tvrda uveza, sjajnoga papira, decentne naslovnice i nekoliko fotografija naslovljenih gradova, kao i uvijek zanimljivoga autora, mora se zamijetiti i jedna, čini mi se već ustaljena boljka hrvatskoga izdavaštva – nedostatak jezičnoga brušenja teksta (lekture i korekture), no o tome više na kraju teksta.

Žmegač je u ovoj knjizi, vođen subjektivno i objektivno (kako razlaže u *Predgovoru*), prikazao povijesni i kulturni razvitak četiriju europskih gradova: Pariza, Beča, Praga i Berlina. Djakronijski počevši od nastanka samoga grada u povijesti i njegova razvitka, autor prikazuje isprepletenu povijesnih i društvenih, kuturnih i umjetničkih mijena, kao i sinkronijski presjek i usporedbu važnih događaja i njihovih posljedica u povijesnome razvoju. Na primjer, historijski značajna 1848. godina

odjeknula je kao Proljeće naroda u cijeloj Europi, a Žmegač u knjizi uspoređuje takve događaje i njihove posljedice u svima četirima gradovima. Osim povijesna uvida, knjiga pruža uvid u kulturni razvitak sviju gradova, njihovu književnost, glazbu, likovnu umjetnost i arhitekturu te mnoge važne podatke o dosad nedovoljno poznatim činjenicama i akterima, potkrijepljene (često) Žmegačevim prijevodima relevantnih knjiga.

Pariz je prikazan od početka svoga nastanka kao rimskoga naselja Lutecije, zatim njegov izgled i arhitektura koji su neupitno vezani uz razvoj kulture jer je namjera ove knjige da, između ostaloga, historijski život odabranih gradova prikaže u zrcalu književnih i drugih umjetničkih djela (str. 16). Značajno je, prije svega, radoblje srednjega vijeka, koje u svoje vrijeme ističe i Victor Hugo jer *Notre-Dame reprezentira stari centar, Sorbona, literarno-filozofski i znanstveni dio grada* (str. 19), dakle oblik grada, koji se, uz vremenske i prostorne modifikacije, sačuvao do danas. Sljedeću važnu povijesnu činjenicu Žmegač vidi u pojavi Gutenbergova stroja i razvoj nacionalne svijesti o jeziku te o strogo centralistički uređenoj državi sa sjedištem u Parizu, viđenom kroz njegovo smještanje u centar svega: trgovine, kulture i administracije, tj. državnoga aparata. Zanimljiva je i činjenica kako je standardni jezik nastao iz *ozakonjenja jezične uporabe u najviših slojeva* (str. 29), naravno – pariških. Zatim slijedi opis nastanka građanstva u salonima, velikih klasnih razlika nakon Napoleona, razvoj kulinarnstva u prvoj polovici 19. st., sve ispričano kroz povijesne činjenice povezano s umjetničkim, s naglaskom kako *današnji posjetitelj može na temelju poznavanja stvari povući zanimljiv zaključak: politička je povijest vrlo često prolaznija od kulturne* (str. 49). Iako više puta naglašavan kao kulturna prijestolnica Europe (posebno književna), to je još više vidljivo od razdoblja realizma (Balzac, Dumas) i moderne. Pariz u sebi sažima nekoliko različitih velikih dijelova (trgovački, umjetnički, znanstveni), a današnji izgled grada nastao je urbanističkom promjenom arhitekta Haussmana. Nakon dvaju svjetskih ratova, razvoja filmske umjetnosti i revolucionarne '68-e, danas Pariz, kao i mnogi gradovi, pati zbog

učinaka globalizacije te se javljaju nove tendencije k očuvanju pariškoga identiteta.

Poglavlje o Beču počinje usporedbom Beča i Pariza kao dviju europskih kulturnih metropola, s tim da Beč vodi u glazbenoj umjetnosti, psihoanalizi i gastronomiji. Kao sjedište Habsburgovaca, Beč je stekao europsku važnost tek od 13. st., poslije turskih osvajanja mogao se razviti tek u 16. stoljeću, a vladar Leopold I. u vrijeme baroka položio je temelje budućoj svjetskoj glazbenoj metropoli. Zanimljivo je i datiranje prve uporabe kave (17. stoljeće) ostale iza najezde Turaka, otvaranje kavana i drugačijeg oblika druženja nego u gostionicama. Zatim slijedi razdoblje velike vladarice Marije Terezije i Josipa II., njihov prosvijećeni apsolutizam i reforme; gradnja dvoraca, kultura glazbe u privatnim salonima i otvorenost prema drugim etničkim i vjerskim skupinama (npr. Židovi). U 18. st., *od Mozarta pa do današnjih televizijskih novogodišnjih koncerata Bečke filharmonije: grad je ostao svjetsko središte glazbe koja prelazi razinu komercijalnih muzičkih pogona* (str. 115). Nakon Napoleonovih osvajanja, Beč se tiho razvija i u likovnom pogledu (europski važne izložbe u Prateru), književnom (razvoj modernističkih strujanja u bečkim kavanama), arhitekturi (nezaobilazna secesija), pa čak i u sportu (velika pojava biciklizma krajem 19. st.). Osim već poznate povezanosti Beča i hrvatske moderne, Žmegač otkriva i nova bečka strujanja u arhitekturi (Adolf Loos), glazbi (Schönberg i Mahler) te psihoanalizi. Drugi svjetski rat donosi *pustoš u svakom pogledu, u duhovnom i materijalnom* (str. 161), nakon koje se Beč tek mnogo kasnije oporavio. Europska i svjetska prijestolnica glazbe, možda će se uskoro ponovno posebno isticati i u književnoj zajednici (str. 165).

Prag je opisan kao grad koji „živi“ na rijeci, o čijem nastanku postoji legenda o vladarici Libuše, koji je već u 10. stoljeću gradio građevine od kamena i vapna, a u 14. stoljeću postaje, odlukom Karla IV., i mjesto nastanka prvoga sveučilišta u središnjem dijelu kontinenta. U 16. i 17. st. habsburški vladar Rudolf II. mjesto Beča uzima Prag kao svoju prijestolnicu i razvija ga u kulturno središte, posebice slikarstva (Arcimboldo). Početak Tridesetogodišnjega rata i osebujan politički čin „bacanja

osoba kroz prozor“ stavlja Prag na razinu europske provincije sve do 19. st. kada je počela borba za nacionalni jezik. Od stvari koje ga ističu na europskoj kulturnoj sceni, Žmegač je napomenuo književnost (Hašek, Capek), glazbu (Smetana i Dvořák) i posebnosti Mannheimske škole čiji utemeljitelj i većina glazbenika dolaze upravo iz Praga. Vlastito kazalište, univerzitet i akademiju Prag zasniva krajem 19. st., a 20. st. donosi poznate književnike i činjenicu kako je Prag grad golema (Gustav Meyrink). Sljedeća zanimljivost je stvaranje i ukinuće samostalne Češke republike, kao i rađanje Čehoslovačke nakon Drugog svjetskog rata te nastajanje Praškoga lingvističkog kruga. Nakon komunističkoga režima, Prag se razvija i na području glazbe i arhitekture, a posebno književnosti (Kundera, Hrabal) i filma (Menzel i Forman).

O nastanku Berlina nema mnogo podataka i tek sredinom 17. st., s Friedrichom Wilhelmom, počinje njegov značajniji uspon. Zanimljiva činjenica vezana uz toga vladara je nastanak novoga poreza (porez koji plaća i korisnik dobara) danas poznatijega kao PDV. Poseban značaj za razvoj grada imao je filozof Leibniz, koji će kasnije pomoći pri osnivanju Akademije znanosti, pa i žene i majke vladara uz čiju će pomoć Berlin dobiti urbani izgled i društveni procvat. Friedrich II. mnogo je utjecao na razvoj glazbe, prosvjetiteljskog mišljenja, slikarstva i arhitekture. Kao i u drugim gradovima, *povijest istaknutih berlinskih Židova usko je povezana s pojavom takozvanih salona* (str. 280), društveni i intelektualni život doživljava procvat tijekom 18. i 19. st. (Hegel, Schelling, Fichte, Humboldt i dr.). Književnost toga razdoblja obilježavaju E. T. A. Hoffmann i Adelbert von Chamisso, a 1871. Berlin postaje glavni grad carstva. Uvođenjem željezničkoga prometa i pojavom struje Berlin postaje industrijski grad, pa se javlja i pitanje o radničkim pravima i pojava prvih stranaka. Početkom 20. stoljeća Berlin postaje vodeći u novinstvu i tiskovinama, ali i *svojim utjecajem na stanje*

javnoga mišljenja izvan njemačkih granica (str. 301). U razdoblju moderne Berlin prednjači u književnosti (ekspresionizam), teatru (Brecht), kinematografiji (Fritz Lang), fizici (Einstein) i glazbi (Berlinska filharmonija). Nakon Drugoga svjetskoga rata i podjele grada na četiri, tj. dva sektora, Berlin različito napreduje do danas. Žmegač tvrdi kako *zbog središnjega položaja Berlina između zapadne i istočne Europe njegova će budućnost, možda više nego u drugih metropola, ovisiti o budućnosti kontinenta u cjelini* (str. 348).

Osim jednoga neobičnoga kulturnopovijesnoga prikaza europskih metropola vidljivih u podnaslovima (*Pariz – od gotike do egzistencijalizma, Beč – dinastija Habsburg, Mahler i Freud, Prag – od mita do Švejka i Berlin – tijekom epoha: brandenburška tradicija, Friedrich Veliki, Einstein, Brecht*) i slaganih po subjektivnome ključu, Žmegačevi kulturni obzori pružaju, sa znanstvene strane, činjeničnu uvjetovanost povijesti i kulture, a s druge strane, širok raspon erudicijskoga znanja i teksta isprepletnoga raznim, poznatim i nepoznatim, ali zanimljivim i uzbudljivim podatcima. Cijeli dojam kviri ono spomenuto na početku, naime, tekst knjige koji nije lektorski ni korekturno izbrusen (što je vidljivo i u impresumu, naprosto ih nema!). Na mnogo mjesta ima tipfelera, krivih završetaka riječi (npr. mnoge ljudi) i to kviri cjelokupan dojam, inače vrhunski izvedene i napravljene knjige. Autora ostavljajući po strani, vidim kako je manjak lektora i korektora postao općom boljkom hrvatskoga izdavaštva. Je li problem u sredstvima, mišljenju kako veliki književnici ne trebaju dodatnu provjeru ili općem nemaru prema jeziku, nije mi jasno. Ipak, jedna institucija poput Maticice hrvatske trebala bi pripaziti na takve stvari. Tako da knjiga jednoga povjesničara kulture (u koju je uložena neizmjeran trud) bude do kraja poslastica za čitanje, kako je i zamišljena.

Livija REŠKOVAC

KRONIKA DHK – listopad, studeni 2018.

– 1. listopada

U prostorijama DHK održano je predstavljanje zbirke pjesama Ane Horvat Životinjski haiku (Druga prilika, Zagreb, 2018.). Uz autoricu sudjelovali su Gordana Igrac, Tomislav Maretić i Urša Raukar, dramska umjetnica. Za glazbeni ugođaj zaslužni su Dječji zbor *Kikići i Genijalci* te Slavko Nedić na gitari.

– 2. listopada

U Zavodu za psihološku pomoć djece i adolescenata KBC-a Zagreb održana je Tribina u gostima na kojoj je gostovao književnik Zlatko Krilić. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 3. listopada

U Klinici za tumore održana je još jedna Tribina u gostima s književnicom Sanjom Pilić. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

U prostorijama DHK održana je Mala tribina na kojoj su se učenici Osnovne škole Davorina Trstenjaka družili s književnicom Melitom Rundek. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 4. listopada

U prostorijama DHK, uoči otvaranja 39. Zagrebačkih književnih razgovora, održano je predstavljanje knjige Desmonda Egan *Elegije i druge pjesme* (Studio Moderna i Naklada Đuretić, Zagreb, 2018.). U predstavljanju su sudjelovali Desmond Egan, autor i Nikola Đuretić, prevoditelj i urednik.

– od 4. do 6. listopada

Održani su 39. Zagrebački književni razgovori na temu: *Popularna i ozbiljna književnost – Ukrešavanje, recepcija, valorizacija*. Na svečanom otvaranju predsjednik Đuro Vidmarović održao je pozdravnu riječ. Ovogodišnji razgovori bili su podijeljeni na dvije radne sjednice. Na prvoj

sjednici u petak su sudjelovali: Vesna Acevska (Makedonija): *Cervantesov „Don Quijote“*, popularno ozbiljno djelo; Desmond Egan (Irska): *Umjetnost i promjena*; John Elsom (Ujedinjeno Kraljevstvo): *Popularno naspram populističkog u književnosti*; Manuel Frias Martins (Portugal): *Cenzura i književna ozbiljnost*; Ivica Matičević (Hrvatska): *Tragovi popularne filmske kulture u novoj hrvatskoj prozi* i Sanja Nikčević (Hrvatska): *Pepeļjugina cipelica ili kako smo odrezali sve što je virilo iz uskog vrijednosnog kanona*. Druga sjednica u subotu: Edda Serra (Italija): *Dijalektalna poezija danas. Nekoliko bilježaka iz Italije*; Carlo Alberto Sitta (Italija): *Minimalizam i časna poezija u 20. stoljeću u Italiji*; Sande Stojčevski (Makedonija): *Agatos, kalos ilili kalokagatia* i Raffaella Terribile (Italija): *Ne-popularna poezija*. Plenarnu raspravu vodio je Antun Pavešković, nakon koje je održano predstavljanje makedonskog časopisa *Književno žitje* u kojemu je objavljen izbor iz suvremene hrvatske poezije. Sudjelovali su Ružica Cindori, tajnica DHK, Vesna Acevska, članica uredništva časopisa i Tin Lemac, autor uvodnog teksta. Zagrebački književni razgovori završeni su izletom u Karlovac.

– 9. listopada

U prostorijama DHK održana je Mala tribina s učenicima Osnovne škole Miroslava Krležu i književnikom Dubravkom Jelačićem Bužimskim. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 10. listopada

Održana je Tribina u gostima na kojoj se u Klinici za dječje bolesti Zagreb Dubravko Jelačić Bužimski družio s mladim pacijentima. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 11. listopada

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Borisa Domagoja Biletića: *Zato što vrime ne*

prolazi (HDP, Zagreb, 2017.). Uz autora sudjelovali su Miroslav Mićanović, Milan Rakovač, Davor Šalat, Darija Žilić i Lada Žigo Španić, voditeljica Tribine DHK. Odabrane stihove interpretirao je dramski umjetnik Dubravko Sidor.

– 12. listopada

U prostorijama DHK održana je Mala tribina s književnikom Mladenom Kopjarom i učenicima drugih razreda Osnovne škole Dr. Ivana Merza iz Zagreba. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

U Centru za odgoj i obrazovanje *Goljak* održana je 47. Tribina u gostima. Književnica Lana Bitenc održala je susret prepun smijeha i veselja, a Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 16. listopada

U prostorijama DHK održana je Mala Tribina s učenicima Osnovne škole *Odna* na kojoj je gostovala književnica Maja Brajko Livaković. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

Održano je obilježavanje 25. godišnjice smrti Antuna Šoljana i predstavljanje knjige autorovih izabranih kritika i eseja *Lično i literarno* (Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2018.). O Šoljanovu životu i djelu govorili su Tomislav Brlek, Tonko Maroević, Ivica Matičević, Antun Pavešković i Božidar Petrač.

– 17. listopada

Na Tribini DHK održano je predstavljanje knjige eseja Ive Kalinskoga *Kiborg kao emotivni Alien (II. dio)* (POU Sv. Ivan Zelina, 2017.). Uz autora sudjelovali su Božica Pažur, Lada Žigo Španić i dramski umjetnik Dubravko Sidor.

U Zaboku je održana sjednica Povjerenstva za Nagradu Ksaver Šandor Gjalski.

U Centru za odgoj i obrazovanje *Dubrava* književnica Sanja Pilić i Hrvoje Kovačević održali su 48. Tribinu u gostima.

– od 19. do 20. listopada

U Klubu hrvatskih književnika *Dr. Ljubica Ivezić*, sjedištu Istarskoga ogranka, održani su 16. Pulske dani eseja na temu: *1918. – 2018.: STOLJEĆE OD RASPADA MONARHIJE* u organizaciji Istarskoga ogranka Društva hrvatskih književnika i časopisa *Nova Istra*.

U programu su sudjelovali: Milan Soklić, Vinko Brešić, Darko Dukovski, Bruno Dobrić, Josip Šiklić, Jasna Malvić, Robert Skenderović, Dragutin Lučić Luce, Stipan Trogrlić, Vanda Babić, Marieta Djaković, Jelena Lužina, Sibila Perlevski, Brigitta Mader, Zvonimir Deković, Helmut Malnig, Jovan Nikolaidis, Slaven Letica, Nikola Čiča, Dubravka Brezak Stamač, Mario Sošić, Mihovil Dabo, Milana Vuković Runjić, Daniel Načinović i klaviristica Elda Krajcar Percan. Nagradu *Zvane Črnja* za najbolju hrvatsku knjigu eseja u 2018. dobio je prof. dr. sc. Damir Barbarić za knjigu *Putokazi* u izdanju Matice hrvatske. Autor i voditelj programa bio je Boris Domagoj Biletić.

– 22. listopada

Održana je Mala tribina s književnikom Hrvojem Hitrecom i učenicima sedmih razreda Osnovne škole Šestine. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 23. listopada

Održana je Mala Tribina s učenicima četvrtih razreda Osnovne škole Antuna Mihanovića i književnicom Sanjom Polak. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– od 23. do 28. listopada

U Koprivnici je održana jubilara 25. *Galovičeva jesen*, međunarodni festival književnosti. Od stranih književnika gostovali su Jeffery Renard Allen iz SAD-a, Myriam Diocaretz iz Čilea (s trenutnim boravištem u Belgiji), Jorge Contreras Herrera iz Meksika, Marek Šindelka iz Češke te Kristian Koželj iz Slovenije, a od domaćih Julijana Adamović, Livija Reškovac, Nada Mihoković Kumrić, Božidar Glavina i Dragutin Feletar. Nagrada *Fran Galović 2018.* za najbolje samostalno objavljeno književno djelo na temu zavičaja i/ili identiteta dodijeljena je Moniki Herceg za zbirku poezije: *Početne koordinate*. Nagrada *Mali Galović* za najbolji dječji književni uradak ove godine dodijeljena je čak u tri ravnopravne nagrade učenicama Klari Thavenet, Rebeki Crnoja i Loreni Golub.

– 24. listopada

Održana je Mala tribina s učenicima viših razreda Osnovne škole Stjepana Radića iz Božjakovine. Osim Božidara Prosenja-

ka s kojim su dogovorili susret, dočekaio ih je i glumac Dubravko Sidor koji je izvedbom dijela predstave *Sijač sreće* oduševio sve nazočne. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 25. listopada

U Zagrebu je u 89. godini života preminuo IVAN GOLUB.

– 26. listopada

Održana je Tribina u gostima na kojoj se s učenicima te nastavnim i medicinskim osobljem Centra za odgoj i obrazovanje *Goljak* družila književnica Željka Horvat Vukelja. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– od 25. do 26. listopada

U Zadru je, u organizaciji Društva hrvatskih književnika – Ogranka u Zadru, Hrvatske udruge istraživača dječje književnosti iz Zagreba, Sveučilišta u Zadru, Odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja, Odjela za nastavničke studije u Gospiću te Gimnazije Jurja Barakovića, održana znanstveno-književna manifestacija pod nazivom *Barakovići dani*. U znanstvenom dijelu programa sudjelovali su Robert Bacalja, Rita Fleis, Vesna Grahovac Pražić, Katarina Ivon, Vjekoslava Jurdana, Martina Jurišić, Mirisa Katić, Fabijan Lovrić, Sanja Lovrić Kralj, Berislav Majhut, Hrvojkla Mihanović-Salopek, Smiljana Narančić Kovač, Helena Pavletić, Kristina Riman, Sanja Vrcić-Matića, Slavica Vrsaljko i Diana Zalar, a u književnom Elis Baćac, Boris Domagoj Biletić, Mirjana Ganza Šarec, Slavko Govorčin, Vinko Hajnc, Vjekoslava Jurdana, Drago Krpina, Vlatko Majić, Ivica Matešić Jeremija, Zvonko Sutlović i Ante Tičić.

– od 25. do 27. listopada

Održani su *Dani Josipa i Ivana Kozarca* u Vinkovcima. U sklopu programa otkrivena je spomen-ploča Miroslavu Slavku Mađeru na zgradi Općinskog suda. Nagrada za životno djelo dodijeljena je akademiku Josipu Užareviću. Godišnju nagradu za knjigu godine u području književnosti primila je Dubravka Oraić Tolić za knjigu *Doživljaji Karla Maloga*, dok je godišnju nagradu u području znanosti dobio Pavao Pavličić za knjigu *Nav i raj*. Poveljom uspješnosti nagrađen je Antun Toni Bartek za dječju književnost za knjigu *Male riječi koje rastu*,

Ivan Trojan za književne znanosti za knjigu *Malo pa ništa*, Krešimir Mićanović za područje jezikoslovne znanosti za knjigu *Varijacije na temu jezika i varijanata* te za knjigu poezije Franjo Džakula za publikaciju *San o zelenom otoku*.

– 27. listopada

U Zaboku je dodijeljena Nagrada *Ksaver Šandor Gjalski* 2018. Jurici Pavičiću za roman *Crvena voda* (Profil, Zagreb, 2017.).

– 5. studenoga

U prostorijama DHK održano je obilježavanje 70. godišnjice smrti Luke Perkovića. O njegovu životu i djelu govorili su Đuro Vidmarović, Dubravko Jelačić Bužimski, Marija Vičić, ravnateljica Osnovne škole *Luka Perković* iz Brinja i Ljerka Šimunić, rođakinja Luke Perkovića.

Na svečanom obilježavanju 113. rođendana velikog pjesnika Dragutina Tadijanovića u Spomen-domu Dragutina Tadijanovića književniku Titu Bilopavloviću dodijeljena je *Povelja Srebrne svirale*. Priznanje se dodjeljuje za njegov prinos hrvatskoj književnosti s posebnim naglaskom na izniman pjesnički opus i istaknuto mjesto u suvremenoj hrvatskoj lirici. Nagradu je dodijelio Ogranak Matice hrvatske u Slavanskom Brodu u suradnji s Ogrankom Društva hrvatskih književnika slavonsko-baranjsko-srijemskim.

U Đakovu, u organizaciji Matice hrvatske Zagreb, Ogranka MH u Đakovu i Ogranka slavonsko-baranjsko-srijemskog DHK, održano je predstavljanje knjige izabranih pjesama Franje Džakule *San o zelenom otoku* (Matica hrvatska, Zagreb, 2017.). Uz autora sudjelovali su Božidar Petrač, Vlasta Markasović, Mirko Čurić, Goran Rem i Vesna Kaselj, voditeljica. U glazbenom djelu nastupili su Duo AH (Sanja Hajduković i Josip Molnar).

– 6. studenoga

Održana je 50. Tribina u gostima na kojoj se književnik Jadranko Bitenca družio s mladim pacijentima Zavoda za psihološku pomoć djece i adolescenata KBC-a Zagreb. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 12. studenoga

U Pečuhu je u organizaciji Hrvatskog kluba Augusta Senoe, Hrvatske paneurop-

ske unije, Ogranka slavonsko-baranjsko-srijemskog DHK i Zavoda za kulturu vojvodanskih Hrvata održana književna večer posvećena Miroslavu Slavku Mađeru. Sudjelovali su Mirko Čurić, Hrvojka Mihanović Salopek i Tomislav Žigmanov. Tribinu je vodio Mišo Šarošac.

– 13. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Nevenke Nekić *Sudbonosni patuljak* (Zagreb, vlastita naklada, 2018.). Uz autoricu sudjelovali su Nenad Piskač, Marko Ljubić i Lada Žigo Španić, voditeljica Tribine DHK.

– 15. studenoga

Održana je sjednica Povjerenstva za ZKR.

– 19. studenoga

Održana je sjednica Upravnog odbora DHK. U članstvo DHK primljeni su Nela Stipančić Radonić, Maja Tomas, Ladislav Prežigalo, Mario Crvenka, Josip Škerlj, Zlatko Kraljić, Alka Pintarić, Ljiljana Matković Vlašić, Tomislav Ribić i Anja Šovagović Despot. Iz članstva DHK istupili su Roman Karlović i Zvonko Kovač. Davor Šalat imenovan je glavnim urednikom časopisa *MOST/THE BRIDGE*.

U prostorije DHK pristiglo je devedesetak učenika 18. gimnazije iz Zagreba na književni susret s književnikom Pavlom Pavličićem. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 20. studenoga

U prostorijama DHK održano je predstavljanje romana *Pridošlice* (Alfa, Zagreb, 2018.) slovenskog književnika Lojze Kovačiča. Sudjelovali su Božidar Petrač, Zvonko Kovač i Božidar Brezinščak Bagola, prevoditelj.

U vukovarskoj Gradskoj knjižnici održan je novinarsko-književnički susret *Grad – to ste vi!* u spomen na ratnog izvjestitelja i novinara Hrvatskog radija Vukovar Sinišu Glavaševića. Govorili su direktor Hrvatskog radija Vukovara Robert Rac, ravnateljica Gradske knjižnice Vukovar Jelena Miškić, novinar RTL-a Zoltan Kabok, dopredsjednik Društva hrvatskih književnika Mirko Čurić te pjesnik i književni znanstvenik Goran Rem.

– 21. studenoga

Na tematskoj tribini *Hrvatski krimić danas* održano je predstavljanje dvaju kriminalističkih romana Tomislava Zagode (pseudonim Bartol Fuchs): *Žabarska noć* i *Zelena tinta* (Opus Gradna, Zagreb, 2018.). Uz autora sudjelovali su Gea Vlahović i Lada Žigo Španić. Dramska umjetnica Dunja Sepčić čitala je odabrane isječke.

– 22. studenoga

U prostorijama DHK održan je književno-znanstveni kolokvij o Bogdanu Radici u povodu 114. obljetnice rođenja i 25. obljetnice smrti. U okviru kolokvija predstavljen je i izbor Radićinih eseja *Živjeti – doživjeti* (Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2018.). Sudjelovali su Ivo Banac, Antun Pavešković i Božidar Petrač.

U Klubu hrvatskih književnika *Dr. Ljubica Ivezić* u Puli održana je mjesečna Tribina –Predstavljamo članove DHK: NADA GALANT. Uz autoricu sudjelovali su Vaneša Begić i Boris Domagoj Biletić.

– od 22. do 23. studenoga

U Zadru i Ninu Društvo hrvatskih književnika Ogranak u Zadru, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Zadru odrganizirali su znanstveni skup *Petar Zoranić i hrvatska kultura*.

– 23. studenoga

U organizaciji Društva hrvatskih književnika Ogranka slavonsko-baranjsko-srijemskog i Matice hrvatske u Đakovu održana je dodjela Nagrade i Povelje Julija Benešića 2018. Dobitnici nagrade *Julije Benešić* za najbolju knjigu književnih kritika u 2018. su Tomislav Žigmanov iz Subotice za knjigu *Vivisekcije književnosti: Vojvodanske i ine književne teme hrvatske* (Istarski Ogranak DHK i Hrvatsko akademsko društvo iz Subotice, 2018.) i Božidar Alajbegović iz Rijeke za knjigu kritika: *Paralelni svjetovi* (Litteris, 2018.) i *Lib(r)ido* (Litteris, 2018.). Povelju uspješnosti Julija Benešića posthumno je dobio Vladimir Kusik iz Osijeka. U programu su sudjelovali: Jasna Horvat, Stjepan Tomaš, Ružica Martinović Vlahović, Josip Cvenić, Milorad Nikčević, Vlasta Markasović, Franjo Nagulov, Mirko

Čurić, Franjo Džakula, Adam Rajzl, Joso Živković, Mato Nedić, Tomislav Žigmanov, Mirko Kopunović, Goran Rem, Stjepan Blažetin.

– 26. studenoga

U prostorijama DHK održano je predstavljanje knjige Ljerke Car Matutinović *Kraljevstvo za knjigu* (Biakova, Zagreb, 2018.). Uz autoricu sudjelovali su Zorka Jekić, dr. sc. Katica Čorkalo Jemrić, dr. sc. Željka Lovrenčić i dramski umjetnik Dubravko Sidor.

– 28. studenoga

U prostorijama DHK održano je predstavljanje *Zbornika radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti Ante*

Starčevića (Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2017.). Sudjelovali su dr. sc. Jasna Turkalj, dr. sc. Stjepan Matković i dr. sc. Antun Pavešković.

– 29. studenoga

U prostorijama DHK održano je predstavljanje knjige eseja Višnje Machiedo *Izgubljeni koraci* (Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2018.). Sudjelovali su akademik Mladen Machiedo, dr. sc. Iva Grgić-Marovević, dr. sc. Antun Pavešković, Lada Žigo Španić i dramska umjetnica Dunja Sepčić.

– 30. studenoga

Održana je sjednica Povjerenstva za statut.

U 78. godini života preminuo je naš član FRANJO MARTINOVIĆ FRAM.

Maja KOLMAN MAKSIMILJANOVIĆ

REPUBLIKA, časopis za književnost, umjetnost i društvo.
Objavljuje Društvo hrvatskih književnika. Uređuju Tin Lemac i Božidar Petrač.